

საქართველო დ.ს. ქიზი-
ყარს.

ავტორისთვის.

8/12.

ეგნატე გაბლიანი

1156

თავისუფალი სკანეთი

სახელგამი
ტფილისი - 1927

1/II—27. ტფილისი ს. ს. მ. უ. ს. პოლიგრაფტრუს. 1-ლი სტამ. პლენ. პრ. № 91.

მთავარლიტი № 172.

შეკ. № 556/3771.

დაიბეჭდა 1500.

ავტორისაგან.

სვანეთის ყოფა-ცხოვრებისა და ადამ-ჩვეულებების გაშუქება თავისი ორიგინალურობით თანამედროვე მკითხველ საზოგადოებისათვის არ უნდა იყოს ინტერესს მოკლებული, ხოლო მეცნიერებისა და ისტორიისათვის ის იძლევა ფასდაუდებელ მასალას მრავალნაირ საკითხების გადაჭრა-გამორკვევაში. ამ გარემოებას დღემდე არ ქონდა მიქცეული სათანადო ყურადღება. მართალია, სვანეთზე ბევრი რამ დაწერილა მე-19 საუკუნეში უცხოელების მიერ, მაგრამ მათ მიერ სვანეთის ცხოვრების სინამდვილე უფრო დამახინჯებულია, ვიდრე ნათელყოფილი. ამის დასამტკიცებლად მე მოვიყვან, სხვათა შორის, ორიოდ უბრალო მაგალითს: ბართოლომეის, რომელსაც თავისუფალი სვანი და ერისთავი ასახელებენ სვანეთის ნუმისმატათ, ვერ გაურჩევია თხა ბაყბაყ დევისაგან. ლაშთხვერის ეკლესიის ჩრდილოეთის კედელზე დახატულია ამირანის ბრძოლა ბაყბაყ დევთან. ბართოლომეის რქოსან, ბალნიან ცალ-თვალა ვეებერთელა დევის ადგილას თავის წიგნაკში თხა დაუხატია. მას ვერ გაურჩევია აგრეთვე იალბუზი თვეთნულდისაგან და თვეთნული იმ იალბუზის სახელით მოუნათლავს, რომელსაც სრულიად ვერ შეამჩნევთ სვანეთიდან. სტოიანოვსა და ტეპცოვს სვანები უცენიათ წმინდა უკრაინელებად და ველიკოროსებად და მათი ენა არა ქართული ენის მონათესავედ.

ბოროზდინა თავისუფალი ჯვახეთის სახელწოდებას ასე გვიხსნის: „თავისუფალი სვანეთი ამ ქვეყანას დაერქვა იმისთვის, რომ ერთხელ მის მკვიდრთ შემოაკვდათ თ. დადუშქელიანიო, რისთვისაც მთელი სვანეთი, დიდი და პატარა, ქალი და კაცი, გაწყვეტილ იქნენ დადუშქელიანების მიერ და, რადგანაც ეს ქვეყანა სრულიად გაიწმინდა და განთავისუფლდა მოსახლეობისაგან, ამიტომ დაერქვა თავისუფალი სვანეთით“. მე არ შევჩერდები ამ სასაცილო მოსაზრების გაქარწყლებაზე და ვიტყვი მხოლოდ იმას, რომ ასეთი „მეცნიერების“ გამოკვლევებით სვანეთზე სწორი შეხედულება შეუძლებელია ვიქონიოთ. ასეც რომ არ იყვეს, მათი ნაწარმოები არ სცილდებოდა ვიწრო წრესა და სპეციალობას.

სამართლიანობა მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ ამ მხრივ პირველი ადგილი უჭირავს სვანეთის შესახებ ლიტერატურაში თავისუფალი სვა-

ნის ეტნოგრაფიულ წერილებს, შემდეგ რ. ერისთავის წიგნაკს „Заметки о Сванетии“. ცხადია მხოლოდ ის რომ ან ერისთავის წიგნი უნდა იყოს სიტყვა სიტყვით გადმოთარგმნილი თავისუფალ სვანის წერილებიდან, ან უკანასკნელს უნდა ქონდეს მის წიგნაკიდან ნათარგმნი. ჩემი ღრმა რწმენით, პირველი მოსაზრება უფრო ახლოს უნდა იყოს, სიმართლესთან, ვიდრე მეორე, ვინაიდან თავისუფალი სვანის წერილები მოთავსებული იყო გაზ. „ივერიის“ 1866-67, 68 და 69 წლების ნომრებში, ხოლო რ. ერისთავის წიგნი გამოცემულია 1897 წელს, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ერთსაც და მეორესაც ბევრი რამ ღირს-აღსანიშნავი და საინტერესო მასალები დარჩენიათ ხელშეუხლებლათ, მაგრამ თავისუფალი სვანის წერილები სვანურ ადამ-ჩვეულებებზე იმ მხრივ არიან სასარგებლო. რომ მათში მოიპოვება ცნობები ზოგიერთი ადამის შესახებ, რომლებიც ჩვენ დრომდე გამქრალან, და როგორც მე, ისე სვანეთის სხვა მკვლევართ შეუძლიათ ზოგიერთ შემთხვევაში მათი გამოყენება.

თქვენს წინ მდებარე წიგნის ავტორს, თავისუფალ სვანეთის შვილს, ბედმა დამაკისრა მრავალი წლის განმავლობაში ვყოფილიყავი სვანეთის მართვა-გამგეობის მუშაკი. ამიტომ საშუალება მომეცა საფუძვლიანად გავცნობოდი მის ყოფა-ცხოვრებას და იმ ადამ-ჩვეულებებსა და იურიდიულ ფორმებს, რომელთა ხელმძღვანელობითაც მიხდებოდა უმთავრესად მუშაობა ამ ქვეყანაში. ამჟამად სურვილი მაქვს ეს ჩემი შრომა ვუძღვნა მკითხველ საზოგადოებას სვანეთის თავ-გადასავლისა და ყოფა-ცხოვრების ახლო გასაცნობათ.

დასასრულს მადლობას ვუძღვნი ს. ესაძეს, ს. გორგაძეს და ს. კაკაბაძეს, რომლებმაც ამ შრომისათვის ზოგიერთი ცნობები მომიწოდეს.

ავტორი.

სვანების დამოკიდებულება ფეოდალიზმისა და ბატონ-შობისადმი.

ჩემს პირველ წიგნში, „ძველი და ახალი სვანეთი“, მოთავსებულ სვანეთის ისტორიული მიმოხილვიდან ჩანს, რომ სვანეთი პირველ საუკუნეში ქ. დ. შ., სტრაბონისა და სხვა ბიზანტიელ მწერლების აღწერილობით, წარმოადგენდა ძლევამოსილ დამოუკიდებელ სახელმწიფოს, მის მოსაზღვრე მეზობელ ერებზე გაბატონებულს. რომელსაც, როგორც ნათქვამი იყო, ამ დროს განაგებდა ხალხის მიერ ამორჩეული 300 ჩენილისაგან შემდგარი, საბჭო. მე-VI საუკუნის ისტორიკოსი პროკოფი კესარიელი სვანებზე ამბობს, რომ „უძველეს დროიდან ეს ხალხი საკუთარი კანონებით განაგებს თავის ქვეყანასაო“. ¹⁾ სვანეთის ტერიტორიის მაშინდელი საზღვრები იყო: დასავლეთით დიოსკურია (სოხუმის მახლობლად) და წებელდა. სამხრეთით მას ეკუთვნოდა ნაწილი სამეგრელოსი და დღევანდელი ლეჩხუმისა, აღმოსავლ. მისი საზღვარი იყო მე-15 ს. ჭიდროფსა და გლოლას ზემოთ ჩრდილო და სამხრეთი ოსეთი. რიონის სათავეებში მდებარე ზემო რაჭა ანუ მთიულეთიც სვანეთს ეკუთვნოდა. ძველი ნაშთები და საბუთები ჩვენ გვარწმუნებენ, რომ ჩრდილოეთით ანუ ყაბარდოსა და ყარაჩაის მხრით პირველად სვანებს ეპყრათ დიდი ტერიტორია, რომელიც გადავიდა სხვის ხელში და შემდეგში ამ მხრით მ. ს. საზღვრებათ დარჩა მხოლოდ ჩეგემი და ბახსანას დაბლა ხუთი ვერსის მანძილზე მდებარე ნაქმუკვარი და ლაბგვიარი ²⁾.

დროთა ვითარებით სვანეთის ის ნაწილები, რომლებიც ამა დღე იმ მხრით დღევანდელ სვანეთთან გეოგრაფიულ პირობებით იყვნენ მოწყვეტილი. — მაგალითად, ლეჩხუმში, სვანო-კოლხები ანუ დღევანდელ სამეგრელოში დამკვიდრებული სვანები; აფხაზეთის აღმოსავლეთით მობინადრე სვანები და ზემო რაჭა, — თანდათანობით მო-

¹⁾ Прокопий Кесарийский. История вои́къ римлян о персами, кн. 1, глава XV.

²⁾ Рапорт Шаховского Б. Рожену от 14 августа 1834 г. № 29. დადიგორხანის მოხსენება ბარონ როზენისადმი 1835 წ. თვით სიტყვა ლაბგვიარი სვანური სიტყვაა და ნიშნავს სახიფე ადგილების სახელწოდებას; ბახსანას მხრით თავის საზღვრათ სვანები დღემდე ასახელებენ ყანლუთი ქვეშენიარს.

წყდენ სვანეთის ეროვნულ სხეულს, სხვადასხვა სამეფოების ანუ სამთავროების მფლობელობაში გადადიოდნენ და მათ ტერიტორიად იქცეოდნენ. ამნაირად, დღევანდელი სვანეთი წარმოადგენს სვანეთის მხოლოდ ძველი სამკვიდრებელი ტერიტორიის მცირე ნაწილს, რომლის მკვიდრნი შემდეგში წარმოადგენდნენ ხან დამოუკიდებელ ერს, ხან საერისთაოს, ხან ამა თუ იმ სამეფოსა ანუ სამთავროს ნომინალურ დამოკიდებულებაში მყოფ ქვეყანას. მაგალითად: სტრაბონის ცნობებით, როგორც არის ზემოთ ნათქვამი, მის დროს სვანეთი წარმოადგენდა ძლევამოსილ დამოუკიდებელ სახელმწიფოს.

პროკოფი კესარიელის ცნობითაც სვანები უხსრვარ დროიდან არავის მორჩილებაში არ იყვნენ და საკუთარი კანონებით განაგებდნენ თავის ქვეყანას. ისინი ეცემოდნენ სომხეთისა და რომაელების ოლქებს ზღვამდე, ძარცვავდნენ და ანადგურებდნენ მათ. სვანების ამნაირი გამოსვლებისაგან რომ თავისი სამფლობელო ქვეყანა ეხსნა, რომის მეფე მათ ყოველწლიურად უგზავნიდა ოქროს, მაგრამ სვანები შაინც თავისას არ იშლიდნენ და განაგრძობდნენ ზემოხსენებულ ქვეყნების აოხრებას. თავის სამკვიდრებელი ქვეყნის მიუდგომლობით ისინი ყოველთვის დაუსჯელნი რჩებოდნენ. ბოლოს მოფერებითა და ტკბილ სიტყვებით ისინი დამორჩილებული იქნენ იუსტინიანეს მთავ. სარდლის სატტოს მიერ³⁾. მეორე ბიზანტიელი ისტორიკოსის მენოიდროს ცნობებით სვანები მეფე თეოდორეს დროს რომს მიემხრნენ და მეფე ლევის (408 — 474 წ.) გამეფებამდე მის მოკავშირედ ითვლებოდნენ. რომის მორჩილებაში მყოფ ლაზების მეფეს სვანები აძლევდნენ ბევრს, თაფლს და სხვ... თითონ სვანები კი ამის ნაცვლად ლაზიკიდან ღებულობდნენ პურს. როცა სვანეთის უფროსი გარდაიცვლებოდა, მისი მოადგილე ლაზიკის მეფის წარდგენით უნდა დაემტკიცებინა რომის მეფეს, მხოლოდ მაშინ, თუ ის, სვანი იქნებოდა.

ერთ დროს, როდესაც სვანეთს განაგებდა ცაფი, იქ მყოფ რომაელების ჯარების მთავარსარდლად ითვლებოდა დატატი.

როდესაც ლაზიკაში მყოფ რომაელების ჯარების მთავარსარდალსა და ლაზიკის მეფის შორის განხეთქილება ჩამოვარდა, კოლხიდიდან შესწყვიტეს სვანებისათვის პურის გაგზავნა და ამიტომაც სვანები მიემხრნენ სპარსელებს.

როდესაც ივერია გადაიარა სპარსეთის ბატონმა ხესროიმ და ბიზანტიელებთან კავშირის დამყარებისათვის ანადგურებდა ამ ქვეყნის ქალაქებს, რომის მეფემ გუბაზს მისცა დასახმარებლათ 1000 სვა-

³⁾ Прокопий Кесарийский. История войн Римлян с Персами, кн. I. гл. XV.

ნი და 7000 რომელიც დოსიფეუსის მეთაურობით, მაგრამ როდესაც ქ. პეტრას ალყა შემოარტყეს და გამარჯვება ხელთ უნდა ეგდოთ, რადგანაც სპარსელებს მისი დაცვის უნარი დაკარგული ჰქონდათ, დოსიფეუსის ლაჩრობით ალყა მოხსნილ იქნა და ის თავისი ჯარით მდ. ფოსოსით თავის ქვეყანაში გაემგზავრა. სვანები რომ მას დაშორდნენ, დაეცნენ სპარსელებს, დაამარცხეს ისინი და დაანგრეს ციხე საძირკვლებამდე.

როდესაც 562 წ. რომაელებსა და სპარსელებს შორის ზავის შეესახებ ხელშეკრულება დაიდვა, სვანები არ იყვნენ მასში ნახსენები. ამიტომ შემდეგ წელს რომაელებმა საგანგებო დესპანი პეტრე გაგზავნეს ფარმასში სპარსეთის ბატონთან სვანების შესახებ მოსალაპარაკებლად, მაგრამ ხესროიმ სვანეთის დათმობაზე უარი განაცხადა. პეტრე ბიზანტიაში დაბრუნდა და მალე გარდაიცვალა.

ამის შემდეგ იუსტინიანე II გზავნის სპარსეთში იოანე კომმენთიელს ამავე დავალებით, მაგრამ ამ უამადაც ცდამ უნაყოფოდ ჩაიარა. ამის შემდეგ ბიზანტიელებსა და სპარსელებს შორის იმართება სვანეთზე ვაჭრობა. იუსტინიანემ იმავე იოანეს პირით შეუთვალა ხესროის, სვანეთი მომყიდეო. ხესროიმ ეს საქმე გადასცა გადასაწყვეტად ზიხს, რომელიც დათანხმდა სვანეთის ფულად გაყიდვაზე, მაგრამ ზიხი მალე მოკვდა და სვანეთი დარჩა თავისთვის. ტიბერი კეისარმა სვანეთზე ხელი აიღო, ხესროიმ 573 წ. აიღო დარი და მის დაბრუნებას მიაქცია მთელი თავისი ყურადღება.

ხესროის შემდეგ გამეფებული ორმუზდი სვანეთს არავის უთმობდა და მის მოკვლის შემდეგ გამეფებული ხესროის მემკვიდრე ბეხრა ჩუბინი ამ ორმუზდის სიცოცხლეშივე შევიდა სვანეთში ⁴⁾.

საქართველოს მათიანეს ცნობებით, სხვათა შორის, გიორგი II დროს სვანეთმა გაილაშქრა მის წინააღმდეგ და მთელი საეგრო განანადგურა, მაგრამ დავით აღმაშენებელმა შემოიმტკიცა ეს ქვეყანა და სვანები მის ავანგარდს შეადგენდნენ ⁵⁾.

თამარ მეფის დროს სვანეთი მჭიდროდ უკავშირდება საქართველოს.

რუსუდან დედოფლის დროს ჯელალ-ედინის საწინააღმდეგოდ ივანე მხარგრძელის ჯარში 40.000 ლეკი და სვანი იყო, ⁶⁾ ხოლო მონგოლების შემოსევისა და საქართველოში მძვინვარების დროს რუსუდანი თავისი შვილითურთ მიდის სვანეთში იმ საურმე გზით, რომელიც მაშინ მოდიოდა საქართველოდან დეაღეთ ზემო-რაჭით და ურ-

⁴⁾ ბარათაშვილის საქართვე. ისტორია. რვეული II და III, გვ. 65.

⁵⁾ Журнал „Светоч“, 1872 г. ст. 54.

⁶⁾ История монголов. Вып. II, стр. 61-62, издание Патканова.

ეს შიშით სვანეთში და თათრის მოციქულებიც იქ მიიღო მოსალაპარაკებლათ. ⁷⁾ დ. ბაქრაძის ცნობებით, სვანები ზემოზენ იმ დავით ნარინის სამეფო ტახტზე ასვლას, რომელსაც ერთ დროს რეზიდენციასვანეთში ჰქონდა: მხითარ აირავანსკის ცნობებით, 1251 წ. ორივე საქართველოს მეფეები დავითები გაიქცენ და თავი სვანეთს შეაფარეს, ხოლო დოკუდარი 1261 წ. გაიხიზნა ამ ქვეყანაში ⁸⁾.

ბაგრატ მეფის დროს სვანებზე 1361 წ. თავს დაესხენ ქ. ქუთაისს და ცეცხლითა და მახვილით გაანადგურეს ის.

ბაგრატი რაჭიდან ზემოხსენებული გზით დიდი ჯარით შევიდა სვანეთში ეცერამდე. დაიმორჩილა ეს ქვეყანა. გამოსცვალა სვანეთის ერისთავი ვარდანძე და მის მაგიერათ ერისთავად დასვა გელოვანი. ⁹⁾

მაგრამ, ვიმეორებ, ეს დამოკიდებულება ყოველთვის იმდენათ ნომინალური იყო, რომ სვანეთის შემოთაღნიშნულ წესწყობილებაში და შინაურ მდგომარეობაში არა დროს არავინ არ ერეოდა და ეს ხალხი თავის საქმეებს თავისი ჩვეულებითი უფლებებით და ადათებით განაგებდა.

სვანეთის ასეთი მდგომარეობა გრძელდება მე-XIV საუკუნემდე, ხოლო აღნიშნული ეპოქის შემდეგ იწყება მის პოლიტიკურ და ეკონომიურ ცხოვრებაში ახალი ხანა, ხანა მეტად ტრადიციული რომელმაც ლახვარი ჩასცა გულში მის პოლიტიკურ მთლიანობას და ეკონომიურ მდგომარეობას, დაქსაქსა, დაანაწილა ეს ქვეყანა რამოდენიმე სხვადასხვა პოლიტიკურ და ეკონომიურ პირობებში მყოფ კუთხეებათ და იქ ფეოდალიზმი დაამკვიდრა. ამნაირად მე-15 საუკუნეში სვანეთის პოლიტიკურ და ეკონომიურ ცხოვრებაში ხდება დიდი ცვლილებები: საქართველოს მათიანეს ცნობებით, 1442 წ., ალექსანდრეს მეფობის დროს საქართველოს სამეფოს გაყოფის შემდეგ, სვანეთი იმერეთის სამეფოს ეკუთვნოდა, მაგრამ მე-XV ს. მეორე ნახევარში ზემო სვანეთი მას გამოეყო და ბაგრატ მეფის თანხმობით, თავი დამოუკიდებელ ერად გამოცხადდა ¹⁰⁾. ხოლო ქვემო სვანეთი ჯერ ისევ იმერეთის სამეფოს დარჩა და შემდეგ ლეჩხუმთან ერთად სამეგრელოს სამთავროს შეუერთდა:

ამ დროს ვარდანძეების შემდეგ ბაგრატის მიერ სვანეთის ერისთავად დასიწმნული გელოვანის გვარეულობის წარმომადგენელი სვანეთის უკანასკნელი ერისთავი აბესალომ გელოვანი კარგავს სვანეთ-

⁷⁾ ვახუშტის ისტორია, დიბ. ბაქრაძის გამოცემა, გვ. 281, დ. ბაქრაძე „სვანეთი“ გვ. 31.

⁸⁾ Мхитар Айраванский, стр. 416.

⁹⁾ Бакрадзе, «Сванетия», стр. 31.

¹⁰⁾ Д. Бакрадзе, «Сванетия», стр. 32.

თან იმ ნომინალურ ურთიერთობასაც კი, რომლითაც მანამდე სარგებლობდნენ ესა თუ ის მეფეები ან საერთოდ სვანეთის ერისთავები.¹¹⁾

„ჩვაბე-ხევი“ ანუ სვანეთის დასავლეთ ნაწილში მე-15 ს. დასაწყისში თავი იჩინეს თავადმა დადემუქელიანებმა, რომლებმაც მალე დასცილეს მათ დრომდე იქ გაძლიერებული რიჩუგაიანების ძლიერება.

უკანასკნელები ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ გაძევებულ იქნენ სვანეთიდან და დადემუქელიანებმა ხელში ჩაიგდეს პირველად ეცერი. შემდეგ ფარ-ხუბხევი და ბოლოს ბეჩვი, რომელთაც მძიმე მონობის უღელი დაადგეს კისერზე, ბატონ-ყმური წესწყობილება დაამყარეს ამ მხარეში. ამნაირათ, სვანეთის ერის მთლიან, დამოუკიდებელ პოლიტიკურ სხეულს მოწყდა მისი დასავლეთის, ნაწილი და დადემუქელიანების საყმოდ გადაიქცა.

ქვემო ანუ ცხენის წყალის ხეობის სვანეთი, როგორც ზემოთ არის ნათქვამი, კარგა ხანს კიდევ იმერეთის სამეფოს ეკუთვნოდა. ამ ქვეყანაში ლაშხეთის თემში გაბატონდნენ: ჯერ ლაშხიშვილები, შემდეგ ყიფიანები და ბოლოს გელოვანები.

ჩოლურის საზოგადოების გლეხკაცობა შეიქნა გარდაფხაძეების სამფლობელო კუთხედს, ლტენტეხის თემი კი ჯერ ჩარკვიანების, შემდეგ დადიანის საყმოდ. ბოლოს მთელი ქვემო სვანეთი ლეჩხუმიდან, ერთად შეუერთდა სამეგრელოს სამეფოს და ამ ქვეყნის თავადებიც დადიანის ვასალებად გახდნენ, რის გამო დაერქვა სადადიანო სვანეთი. ამნაირად, სვანეთს პოლიტიკურად მოწყდა მისი სამხრეთის ნაწილი ქვემო სვანეთიც.

ჩვენ ხელთ არის საბუთები, რომელთაც მტკიცება, რომ მე-XVII ს. პირველ ნახევარში სვანეთის ეს ნაწილი კიდევ არ იყო დადიანის სამეფოსთან შეერთებული. ეს არის ფხოტურის¹²⁾ ტაძარში ჩვენ დრომდე შენახული მთავარ ანგელოზის ხატის შემდეგი წარწერა:

„ა. ეტლნო ლთისზნო. საყდარნო საშინელნო. ცეცხლნო სულათ სიტყვითა: მწრაფლათ; შექმნილნო ბრძანებითა: საღეთო ამის ყოფთა ამორტყმულნო: მიხეილ ძალითა მთავარნო გაბრიელ ქალწულსა ხარებითა კაცთა ღვთისა: თქვენ რომელნი წამის ყოველთა ღმრთისა ბრძანებისა უხილავათ ძლიერებითა უმჯობესსა განაგებთ რომელნი, სცავთ ცას და ქვეყანასა ფრთითა თქვენითა ხოლო წ. მეცა

¹¹⁾ პროფესორი კოვალევსკი ამბობს, რომ მე-XV საუკუნემდე დღევანდელი სადადემუქელიანი და თავისუფალი სვანეთი ერთნაირ პირობებში იმყოფებოდნენ. ამ დრომდე მათ განაგებდნენ საქართველოს მეფეების მიერ დანიშნული ერისთავები, რომლებსაც ნომინალური დამოკიდებულება ჰქონდათ სვანებთან. (Ковалевский-Завиды и Овсянни на Кавказе, т. II, стр. 13).

¹²⁾ ეცერის თემშია.

მაჩრდილეთ მეოხება თქვენი მე დადიანსა ლევანს, მთავარ ჰნგელოზო მიქელ გაბრიელ სახელითა ღვთისათა და ძალითა და შეწევნითა შენითა ჩვენ სელმწიფემან დადიანმა პატრონმა ლევან გავილაშქრენით მეფესა აღექსანდრესა და მის ძმას მამუკაზე და მივედით ქუთაისის ციხის საბრძოლათ თავზე მეფე სრულნი იმერელნი, და სვანნი ლენტეხელნი და სხვარ ფაშა მეთოფეები, ბევრი ახლდა და ციხესა და ჯიბირში იდგენ, ჩვენ მივედით და სოფა წმიდის საყდარი მეთოფეებით ავესო და გაემაგრებინა. უყავი ღამით იერიში და საყდარი წავართვით. საცა მეომარი მეთოფეები იდგა ყველა გამოვასხით ჯებრსა გარეო ორი დიდი ქვის პალატი იყო ძველთაგან ნაშენები და ის მეთოფეთა და მეომარის კაცით ავესო და გაემაგრებინა, სოფა წმიდის საყდართანა დიდი ზარბაზანი მივიტანეთ და იქიდამა დაუწყეთ სროლა ცემა ქვის სახლებში და დავამტვრეთ ზარბაზნებითა და მრავალი კაცი იმაშიდ მდგომი დავხოცენით: მერმე იერიში უყავით და იქით მეფემ მოაწველა ლაშქარი: დაუშინეს ერთმანეთსა თოფითა სროლა საკვირველი ომი შეიქნა მრავალი კაცი დაიხოცა იქითაც და აქეთაც, მოკვდა თავადი და აზნაურიშვილი: გიორგი ლორთქიფანიძე, ელიზბ. ლოლაძე, ორი ძმანი ახვლედიანი და კვირიკე, სხვა ზოგი დაიხოცა და ზოგი დაიკოდა და წავართვით ის ქვის პალატები. ციხეზედან ზარბაზნები ვერ მივიტანეთ მისატანი ალაგი არ გვქონდა ჩამოვჯედით დაბლა რიჩნს. დავდექით... მოსახლის ქვის სახლებს დაუწყეთ ზარბაზნების სროლა და ცემა დავამტვრიეთ ის ახალი ქვის პალატა თვით აღექსანდრე მეფისაგან აშენებული გავუსივეთ ლაშქარი გაღმა ქუთაის ქალაქს. დავსწვით აღუაოხრეთ. მრავალი ვიშოვეთ და წამოვედით გამარჯვებული. მოვედით ოდიშს ძიგურს და ერთი კვირე არ გასულა... ვქენით ილდარი ცხენის წყალს შემოვიღამეთ ის ღამე ვიარეთ და გათენების დროს დავიხიეთ... სასახლესა და ქალაქის უწინდელისაგან ოთხი და ხუთი ზომა საშოვარი ალაფი და ტყვეები ვიშოვეთ, რომ ლაშქარი ძლივს დაერივა და წამოვედით გამარჯვებულნი. შევასვენეთ ლაშქარი და ცხენი. დავდექით და გაველაშქრენით იმერეთზე თვესა თებერვალსა და მივედით... ურიას აჯამეთს და დავსწვით ავაოხრეთ. მივედით ჩხარის ქალაქსა და იქ დავდექით და სოფლები და ნაშენები დავწვით ააოხრეთ, დავსწვით ვარდის გორა და ჩიხრჩი ქალაქი... დავეცით არგვეთის რუთოს... ახლოს დავდექით და იქიდალმა ჩვენმან ლაშქარმან სრულ არვეთი და ჭალა ტყესა იქეთ რაც სახლები და სოფლები იყო დაუწვავი აუოხრებელი არა დააგდეს რა. იქიდან ავიყარენით და თერჯალას და გოფანოს მხეიძის სასახლეში დავდექით და იქიდალმა სადაც ლაშქარი მოუწევდა აუოხრებელი არა დააგდეს. წამოვედით გამარჯვებული და საშოვართ სავესე,

რომ ლაშქარი ჯერ დაერივნეს ბალახვანზე ზიონს გამოვედით ქუთაის ციხისგაღმა და სრულ იმერელ ლაშქარი შეყრილი თვალით გვიმზერდენ მისის თემის და ქვეყნის ამოწყვეტას სედავდა და იმდენი ნაშოვარის ტყვეების უღივილი ყურით ესმოდა, მაგრამ ციხიდან მთავი ვერ გამოყვეს და ვერც არა დაგვაკლეს ასრე შევარცხვინეთ და წამოვედით ოდიშს გამარჯვებული მას უამსა ოდეს მოვაქედინეთ ხატი ესე, ოდეს იმერეთიდაღმა მოვედით გამარჯვებული გამოუგზავნეთ და დავასვენეთ ტაძარსა შენსა ფხუტრესა და ალაგსა და თემსა ეცერსა ხატი ესე მთავარ ანგელოზისა ქორონიკონსა სამას ოცდა ათოთხმეტსა“.

ეს საბუთი საინტერესოა, სხვათა შორის, იმ მხრივ, რომ ლენტეხელი სვანები ამ დროს ყოფილან იმერეთის მეფის ალექსანდრეს ჯარში დადიანის საწინააღმდეგოთ და მაშასადამე არ ყოფილან დადიანთან შეერთებული.

სვანეთის ის ნაწილი, რომელიც დღემდე თვისუფალ სვანეთის სახელს ატარებს, მას შემდეგ, რაც მეფე ალექსანდრე I-ლის მეფობის დროს, საქართველოს სამეფოს გაყოფის მერე იმერეთის სამეფოს ხვდა წილად, გამოეყო მას. აქაურმა გლეხობამ დაიწყო მდგარი ბრძოლა როგორც ყოველ მხრიდან მოზღვავებულ და მათ დამონაგების მსურველ მტარვალებთან, აგრეთვე საქართველოს მეფეების დროს სვანეთში გაჩენილ იმ თავადაზნაურობასთანაც, რომლებსაც უნდოდათ ისინი თავის ყმებზე გაესაღათ, მაგრამ თავისუფლების მოყვარული ხალხი მათ არა თუ ვერ დაიმორჩილეს, არამედ ამ ხალხმა ისინი გაანადგურა და შეინარჩუნა თავისუფლება, რის შემდეგაც გაამაგრა თავისი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის საზღვრები. უმთავრეს როლს ამ საქმეში თამაშობდა ლატალის თემი, რომელსაც დაკისრებული ჰქონდა დასავლეთის საზღვრების დაცვა დადემშქელიანების შემოსევისაგან, რაიც მან ღირსეულად შეასრულა, და უშგულის საზოგადოება, რომელიც დარაჯად უდგა სვანეთის აღმოსავლეთ საზღვრებს. უკანასკნელს ყველაზე მეტი ღვაწლი მიუძღვის ამ ქვეყნის თავისუფლების მოპოება-დაცვა-განმტკიცებაში. ამ საბედისწერო ბრძოლაში სვანები შემდეგში უფრო იმ გარემოებამ გააფოლადა, რომ დასავლეთით ისინი ხედავდენ დადემშქელიანების ფეოდალურ ულლის სიმძიმისაგან დაძაბუნებულ, არაადამიანურ პირობებში ჩაყენებულ გლეხკაცობას და მის საშინელ ტანჯვას. პირს იბრუნებდენ სამხრეთისაკენ, იქ მათ ესმოდათ იქაური ბატონების მიერ დაჩაგრული თავის მოძმე ქვემო სვანეთის ბეჩავი ხალხის კვნესა. ამან ისინი, ვიმეორებთ, გააფოლადა, თავისუფლების ფანატიკოსებად გადააქცია და იმ შეგნებამდე მიიყვანა, რომ ყველანი შეკავშირებული იყვნენ მტრის

მოსაგერიებლად და ამიტომ რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში მათ არ ჩაუგიათ ქარტაშიში თავისი ხმალი, სისხლით მოპოებული თავისუფლების დროშა ძირს არ დაუხრიათ და ღირსეულად დაუცავთ, ამაში მათ ხელს უწყობდა თავისი ბუნებრივი სიმაგრეებიც. ამნაირად სვანეთმა თავისი გმირული მოქმედებით ჩინებულად შეასრულა ეს დიადი საქმე და ჩვენ დრომდე თავისუფალი სვანეთის სახელი არ დაჰკარგა და ღირსეულად დაიცვა.

მაგრამ ხშირად იმდენად ძვირად უჯდებოდა სვანეთს თავისუფლებისათვის მტრებთან ბრძოლა, რომ საკვირველ მოკლენად უნდა ჩათვალოს. ამ ხალხმა ამის შემდეგ კიდევ, რომ შესძლო არსებობა.

რახის თავადების ჯაფარიძეების დახოცვა თავისუფალ სვანების მიერ 1845 საუკუნეში.

ამ უმად ჩვენს ხელთ არის ფრიად საინტერესო საბუთი მე-XV საუკ. სვანთა ყოფა-ცხოვრების გასაშუქებლად. ეს არის შემდეგი შინაარსის სასისხლე სიგელი, ბოძებული ალექსანდრე მეფის მიერ სვანებისადმი მე-XV საუკ. პირველ ნახევარში:

„... მიუხდეთ ¹²⁾ და თქვენი ბიძანები თვალია და ივანე. მოგვეწივნეს და შეგვებნეს. მოგვერია ცოდვა ეშმაკის მანქანებითა შემოგვერივნეს. მერმე დაგვიწყეთ მტერობა თქვენ ჯაფარიძეებს სარგის და აღარც გაგვიშვით საჯამაგიროთ აღარც რაქას და ლეჩხუმს სამუშაოთ გამოგვიშვით. შეიღს წელიწადსა ასე ვაყვენით რომ სრულიად სვანეთისა ქვეყანასა საზიარებელს ველარ ვიშოვნებდით და არც აჩაყვის მარლის ვემო გვიჩაყავს. მერმე მოგვეკირდა და აღარა ღონე გქონდა. შევიყარენით და ოთხასი შაპალნე ცხენი წამოვიტანეთ. ღვითოს ცხენსა ორ-ორი კაცი წამოვეყვეთ. ჩამოველით ლეჩხუმს და რაც სავაჭრო გვახლდა გავყიდეთ და ვისაქმეთ. ავკიდეთ ღვინო და წამოვედით, თავი მორკმული გვექონდა, აღარას მოველოდით, თურმე კუქაიძე და ლაშხიშვილი შემოჩენილი ვეყუა როგორც ჩვენ სავაჭროდ ჩამოვედით. კუქაიძესა და ლაშხიშვილს თქვენთვის კაცი გამოგვწავდა. თქვენ სრულიად რაქველნი შეგვეყარა და ასრე მოსულთ ყვენით რეხტაზიდა, რომ ჩვენ თქვენი მოსვლა ჟერა საქმით ვერ შევიტყენით, წინათ თქვენ დაგუხდით, უკანით კუქაიძე, ლაშხიშვილი, ინასარიძე, და გარეყანიძე მოგვეწივნეთ, გავიყავით წინაუტყანა და დაგვხოცეთ და ამოგაწყვიტეთ რვაასი კაცისაგან ოთხასი მეტი აღარ მოვრჩით. ეს ყველანი კაცნი დაგეხოცეთ და ოთხასი ცხენი, ყველას ღვინო

¹²⁾ სიძველის გამო ამ საბუთს თავი აკლრა და ამ სიტყვებით იწყება.

ეკიდბა მისი საპალნით წაგეპართვით. ამას გაჩრეთ სხვა მრავალი მტრ-
ბა გვიყავით და ვერსაით საჯამაგროთ ვერ გაგეპარენით ამისი ღო-
ნე ვერ დაედევით რომ გზა გვეშოვნა. ასი სვანი დვალეთისაკენ გავრ-
პარენით კახეთს საჯამაგროთ წავედით, მის წასვლა ვერ შეგვფრტყე-
ვით და მერმეთ შინისაკენ რომ შემოვიქცეთ, იმავე დვა-
ლეთზე წამოვედით, დაგვხდით, გლოლას და ჭიორასა შუახე-
დან დამოგვიქირეთ ხელთა დაგვცარცვეთ, ასის კაცისაგან ორი მოამ-
ბეთ გაუშვით, სხუა ყველა ტყვეთ წაგვასხით, ჩვენის მონაგებიანათ
ონს მიგვასხით, საქონელი სალაროში შეიტანეთ და ჩვენ დარჯილნი
საბრალონი სალორესა და საბატეში შეგვყარეთ. ნააღდგომევი დაღმა
ენკენისთვემდის იმაში ტყუედ ვიყვენით. ღონე აღარ გუქონდა, და
ვისოცენით თავი და თვითო კარგი აბჯარბ ჩვენი თავის სახსრად გა-
შოვიდეთ და გარჯილი სული ამით შევარჩინეთ, სხუა რამდენი ჭირი
და მტრობა გარდაგვეკიდა, კაცის ენა როგორ იტყვის, ვიყვენით
სრულიად ეცერს აქეთ. რაც სვანეთი არს, თორმეტი წელიწადსა ასრე
შემწყდელნი რომ ვერც კახეთისკენ ვიშოვეთ საჯამაგრო გზა,
ვერც სამცხისაკენ და ვერცა გუბრიისაკენ, ვერც მიმჭირეთ, და მერმე
შევიყარენით სრულიად სვანეთის ჩენილები. და ვქენით ვაზირობა:
მივედით ეცერს, რიჩუგიანსა და დადეშქელიანსა შევეხვეწენით და
დადიანთან გავგზავნეთ. შევეხვეწენით დადიანსა მამიასა და ცხრა ჯო-
რი გაუგზავნეთ. ამის აჯა¹⁰⁾ ცხოხოვეთ. რომ მეფეთ მეფეს პატრონს
ალექსანდრესთან აჯა ეშოვნა. ღმერთმან გაუმაჯჯოს პატრონსა და-
დიანსა. კყონდიდელი გაეგზავნა და შეხვეწოდა ალექსანდრე მეფესა
ეაჯებინა¹¹⁾ და ეპატივებინა ბატონის დადიანისათვის და ასრე ებრ-
ძანა მეფეთ მეფესა პატრონსა ალექსანდრეს თუ ჯაფარიძისთანა თა-
ვადი რაჭას არა მყავსო თუ ჯაფარიძის სისხლს გადისდიანო, სვანთ
გზას მივსცემო და ჯაფარიძესაც ჩამოვხსნითო, თუ არა და ჯაფა-
რიძის საქმეს არ გადავსწყვეტო, ჯაფარიძენი უბრალთ დახოცესო.
მწვედ მძღავრნი კაცნი არიანო და სრულიად რაჭველნი და ლეჩხუ-
მელნი დამეკარგვიანო და თუ ამ ჯაფარიძის საქმეს გადასწყვეტე-
ნო, მოიყენე კარსა და რარიგადაც სჯობდეს და ემართებოდნენ, ჯა-
ფარიძესაც გადაუწყვიტონ და შემოვიწყობთო. ამაში გამოხდა ხანი-
და მივედით დადიანთან სრულიად ჩენილები. წამოგვიძლუა თვითონ
ბატონი დადიანი და გეგუთს მივედით შეიქნა საქმობა და სანახში-
რე¹²⁾ გვთხოვეს ჯაფარიძეთა. დასხდეს თუითან მეფეთ მეფე პატრონი
ალექსანდრე და დადიანი ბატონი მამია, ფალავანდიშვილი ზვიადი.

10) შუამდგომლობა.

11) ეშუამდგომლა.

12) სანახშირე — სისხლის ფასი.

ჭილაძე ლომკაცი, ერისთავი კახაბერი, ამირაჯიბი რამინა და ფალანდრიშვილი ფალავანდი. ქნეს მოკითხული და სიგელიც მოატანინეს ჯაფარიძეთა. და მეტათ უზომოთ დიდი სისხლი და სანახშირე ეწერა. ამაზედან იანგარიშეს და სამასი კაცი მოეკლა ჯაფარიძეთა და სხუა მრავალი ავი დამართებოდა ჯაფარიძეთაგან სევანთა. დაუდევით სიგელი სევანთა და გარდაიხადეს და მოვაკემინეთ ლაშხეთს: სოფელი და ციხე ზერიას¹⁸⁾ ცხრა კვამლი კაცი და ერთი მომცრო მონასტერი წმ. გიორგისა თექვსმეტი ჯვარ-ხატით, ოთხთავით, საწინასწარმეტყველოთა სამოციქულოთა, მარხვიანითა, ტიბიკონითა, სტოდიელითა, მას ვარეთ მოგეცით ოსეთის პირად მთიულეთს, ხიდურას¹⁹⁾ ოცი გლეხი, ერთი კარგი ციხე, ორი მონასტერი, ერთი დიდი გუმბათიანი მთავარ-ანგელოზის მონასტერი, ორი დიდი ოქროს ხატითა, ორმოცდათვრამეტი სხუა დიდი ხატითა, თორმეტით ოქროს და ვერცხლის კანდელითა მისით სამონასტრო წიგნებითა, დიდი გულანითა ოთხთავითა; სამოციქულოთა, მარხვიანითა, მეტაფრასითა დავითითა, დავითით თარგმანითა, ოთხთავის თარგმანითა, ენქეროს წინამძღვართა, მეორე წმინდისა გიორგის საჯანის დიდი სიონი მონასტერი ოცდათორმეტი ჯვარი ხატითა და რაც სამონასტრო წიგნი არის მით სრულიათ ჯათავებული და საბატონო დეკანოზს წინამძღვარს ოცი კუამლი კაცი, ამის გარეთ იქვე ხიდურს ერთი აზნაურიშვილი ხოხაგიძე, მისი ციხით თორმეტი კუამლით კაცითა. სხვა მთიულეთს ციხე და სოფელი ცრილი²⁰⁾ ოცდა ოთხი კუამლი კაცი, ერთი ეკლესია თხუთმეტი პატიოსნით ხატითა და მისით წიგნებითა სრულებით შემკობილი, თევარეშოს²¹⁾ თექვსმეტი კუამლი, კაცი და ციხე სხუა და არეშიძე²²⁾

18) ზერია უნდა ნიშნავდეს ზესხვას. ამ ადგილას დღემდე შენახულია კეთიკირის სახლების, ციხეების და ეკლესიების ნანგრევები ანუ ნასოფლარი.

19) ხიდურა უნდა იყოს დღევანდელი ლაფური, ნასოფლარი მდ. ხიდურას სათავეში.

20) ცრილი — უნდა იყოს ბრილი.

21) თევარეშო — ესლანდელი თევრეში, რომელიც მდებარეობს ბრილსა და ღებს შუა. იქ არის დღესაც ნასოფლარი, ეკლესიების ნანგრევები, სასაფლაოები, რაც არქეოლოგიური მხრით მეტად საინტერესოა.

22) არეშიძეების სახლის ნანგრევებს, მ. გაეაშელის სიტყვით, დღესაც გვიჩვენებენ ღებღებები, ღებიდან ორი ვერსის მანძილზე სამხრეთ აღმოსავლეთით. გადმოცემით, ჯაფარიძეების მიერ მათ, ქონდათ მინიჭებული პირველი ღამის უფლება, ამიტომ ერთმა ახალგაზრდა ლომჯანიძემ ცოლი არ ითხოვა, წაუყარა ღებელ ახალგაზრდებს თავი და ერთხელ, როდესაც სამი ძმები არეშიძეები სანადიროთ ბრილის ხიდზე მიდიოდნენ, ესროლეს ისრები. ორი ძმა მოკლეს, მესამე წყალში ჩახტა და სიკვდილს გადაარჩა. ამის შემდეგ ღებღებებმა მოისყიდეს მისი მოსამსახურე ქალი, რომელიც დაითანხმეს მის მოკვლავზე იმ პირობით, რომ საწყამლი ღები იხსენიებოდა, ყოველ ღებელს, როცა თავიანთ მიცვალებულებს ტაბ-

ლომი მისით ციხითა ორმოცი კუამლი კაცისა ზედა ქალაქსა ²³⁾ კარგო საპატიო გუმბათიანი საყდარი ჯვარცმისა საეფისკოფოსოსა მისით მოთვალმარგალიტური ომფორითა შემკობილი. რაც ეფისკოპოსსა და იმისთანას საყდარს ეკადრების იმისთანა წიგნებითა სრულნათ გათავებული ასი კვამლით კაცით და ლებს ორი აზნაურიშვილი გაგაშვილები ²⁴⁾. მისითა ციხითა და სამოცდა. თორმეტი კუამლი კაცითა. შოდას ²⁵⁾ წმ. გიორგის ეკლესია და სოფელი ოცდა ხუთი კაცი და ციხე, ჩუეშოს ²⁶⁾ ციხე და შვიდი გლეხი; ჭიორას ციხე და სოფელი თექუსმეტო კუამლი გლეხი, ბუბას ²⁷⁾ კარგი ეკლესია, ციხე და სოფელი. ეკლესია ჯუარ ხატითა, ოცდა ხუთი გლეხი. სხუა ლების შესავალი სოფლები ჯუმლად ²⁸⁾ ოთხასი კუამლი კაცი სამი საშავარდნე

ლას გამოუტყობდენ, ერთი ტაბლა მისთვის გამოეცხოთ. ერთხელ როცა არეშიძე დასამალავად ჭიორისკენ მიდიოდა, ეს ქალი მას გაჰყვა, რადგანაც ხიდზე გასვლას ვერ ენდობოდა, ის შემოუჯდა უკანიდან ცხენზე თავის ბატონს და როდესაც შუა წყალში შევიდენ, ქალმა გადმოათრია იგი ცხენიდან და ორივენი წყალში დაიხრჩენენ. ლებში დღემდე სავალდებულოა ყველა ოჯახისათვის ოთხი ტაბლის გამოცხობა. სამი თავიანთ ახალ გარდაცვალებულთა სულის სასარგებლოთ, შეოთზე კი ბების სულის მოსახსენებლად.

²³⁾ ზედაქალაქი — დღევანდელი ს. ლები. მას გზა მხოლოდ ერთი მხრივ აქვს და ამ გზას უწოდებენ ციხის კარს. ის განთქმულია ციხე-კრწკებით და ბუნებრივი სიმაგრეებით. გადმოცემით აქ იყო საკათედრო მონასტერი ჯვარცმის ეკლესიით სახელ-წოდებული. ამ ეკლესიიდან ერთმა გიორგი სვანმა მოიპარა ძვირფასი მაცხოვრის ხატი. ამ დროს ერთ ლებელს ღამე ტყეში დარჩენილ ძროხების ძებნის დროს დათვის მაგივრად შეიღი შემოაკვდა. ამ ცოდვის მოსაწინებლად მან აღუთქვა ლებელებს მოპარული ხატის დაბრუნება. ის წავიდა სვანეთში დადგა იქ მოკმაგირეთ და ერთი წლის შემდეგ მოიპარა ეკლესიიდან ხატი და ლებში ჩამოიტანა, ავიდა ზედა ქალაქს, გადმოსძახა სოფელს: „დიდება ბრძანეთ მაცხოვრისა, წმ. გიორგისა ზედა ქალაქისა; შეგეწიოსთ იმისი მადლი“. ლებელები დღემდე დღესასწაულობენ ამ ხატის დაბრუნებას, ყველიერში ისინი შეიკრიბებიან ღამით, ავლიან ზედა ქალაქს და გადმოსძახებენ სოფელს: „დედაბა ბრძანეთ მაცხოვრისა, წმ. გიორგისა ზედა ქალაქისა; შეგეწიოსთ იმის მადლი“. შემდეგ კარ და კარ ჩამოუვლიან ყველას და ულოცავენ ხატის დაბრუნებას.

²⁴⁾ გაგაშვილები შეიძლება იყოს გაგაშვილიშვილები.

²⁵⁾ შოდა არის ლებიდან 3 ვერსის მანძილზე სამხრეთ აღმოსავლეთით. იქ დღემდე შენახულია სხლების, ციხეების და ეკლესიების ნანგრევები. ლების ეკლესიაში, მ. გაგაშვილის სიტყვით შენახულია შოდას გაკეთებული ხატები ქართული წარწერებით.

²⁶⁾ ჩუეში მდებარეობს ლების ჩრდილო აღმოსავლეთით 4 ვერსის მანძილზე. აქაც დღემდე შენახულია ნასოფლარი.

²⁷⁾ ბუბა მდებარეობს გლოლის ჩრდილოეთით 3 ვერსის მანძილზე, აქ შენახულია ნასოფლარი, ეკლესიის ნანგრევებს ეძახიან: „ბუბას ჯუარს“.

²⁸⁾ ჯუმლად — ჯამად, სულ.

სხუა, ყოვლის დღის სანადიროები, საჯიხვე. ზოფახითო ²⁰⁾. ვირტი-
შო ²¹⁾. ედენ ²²⁾. გილოონა, რიონის ნათავე, სხუა სანადიროები არჩე-
სა. ამ მამულს გარეთ სამასი სამანქანური და ზედაური აბჯარი. სამასი
ვერცხლის ქურქელი: სურა, თეფში, ჩოლათო, ვერცხლის თასი და
წურწუმბა, კახთ მეფის ნაპარავი. ამას გარდა სამასი დიდრ და სუბუქი
ქუაბი, სამასი ჯორი, სამასი კარგი ულაყი, ამას გარეთ ველარ ამოგი-
ვედით. არ შეგვეჯერდით ამისათვის რომე თქვენრ სწორი კაცი სე-
ნეთს არ იყო და ველარა ღონე ვქენით სრულიად სენთა ეცერს აქეთ
ყველამან თქვენი ბაჟი დავიდევით სრულიად მულახელთა და მულა-
ხის შესავალთა, ლატარელთა და ლატარის ²³⁾ შესავალთა, უშგუ-
ლელთა და უშგულის შესავალთა. აწი მოგვიხსენებია გლოლას ზე-
დაჟ, ცენას იქით, ოსეთს აქათ — სრულიათ მთიულეთის თემი მათით
სამართლიანითა მითია. ბარითა. საყდრებითა. წყლითა და წისქვილი-
თა სათევზითა, სანადიროთა. ველითა. სათბობითა მისითა მიმდგომითა
მართლით სამართლიანითა საქებრითა და უქებრითა მისითა ყოვლითა.
გქონდეს მკვიდრათ და სამამულოდ თქვენ, ჯაფარიძესა ხარგისს, აბე-
სალომს და ვამიყს. ვინც ეს მოგძმალოს და შეგიცვალოს წყეულიმც
არს აქა და მერმესა მის საუკუნისა ორთავე ცხოვრებასა შიგან, ან თე-
მისაგან სანამდის სენეთი იხსენიებოდეს, ან ჯაფარიძის გუარი იყოს
ან იხსენებოდეს. ვინცა შეგიცვალოს და ან მოგიშალოს შეიცვლების
ქრისტიანობის სჯულისაგან. რისხვამცა მამა ძე და სული წმინდა. ასე
გქონდეს მკვიდრად და სამამულოთ კიდროთას ზედათი, და გლოლას
ზედათი, ცენას იქით ოსეთს აქეთი და სრულიათ მთიულეთი ოთხასი
კუამლი აზნაურიშვილიანათ, გლეხიანად, სრულიად ეცერს აქათ რაც
სენანი იყოს, ყველამ ბაჟი მოგვეცეს. გიბედნიეროს ღმერთმან რო-
გორც ნასისხლსა მართებდეს ვინც ან ამ მთიულეთს დაგეცილოს. და
ან ბაჟსა ამისი პირისა პასუხისა გამცემნი ჩუენ სრულიად სუანნი ვი-
ყვნეთ. ამას გარეთ სადაპოთ მოგახსენეთ სამასი ნებერი; ათასი
ცხვარი და სამასი ლიტრა სამთელი. დაიწერა წიგნი ესე ქორონიკონსა
„რკ“ და ერთსა ხელითა ფრიად ცოდვილისა ფალავანდიშვილის
ფალავანდისითა მოწამეცა ვარ ამ საქმისა“.

²⁰⁾ ზოფახითო — მთის სახელია; ის მდებარეობს ღებბიდან 10 ვერსის მან-
ძილზე ჩრდილოეთით და ითვლება საუკეთესო საჯიხვეთ.

²¹⁾ ვირტიშო — ეს არის სალი კლდე და მდებარეობს ღებბის ჩრდილო-
აღმოსავლეთით 10 ვერსის მანძილზე, მდ. ჩეხებურის სათავეში. ამ კლდიდან გა-
მოდის მუავე წყალი, რომელიც ჯიხვებს ძალიან უყვართ და ამიტომ ხშირად
მისი მსხვერპლიც ხდებიან ხოლმე.

²²⁾ ედენ — ედენი არის ალპიური ხასიათის საპრჩვე სანადირო მთა და მდ-
ბარეობს ღებბის ჩრდილოეთით 5 ვერსის მანძილზე.

²³⁾ ლატარის — უნდა იყოს ლატალის.

ალექსანდრე მეფის მიერ ბოძებული 1432 წ. სიგელი ჩვენ საშუალებას გვაძლევს დღემდის ბურუსში გახვეულ მრავალ ისტორიულ მოვლენებს ნათელი მოვფინეთ:

1. ყველაზე უფრო საყურადღებო ის არის, რომ ამ საბუთით მტკიცდება, რომ თავისუფალ სვანეთს მე-XV ს. პირველ ნახევრამდე ეჭირა ეცერსა და ოსეთს შუა ჭიდროთასა და გლოლას გასწვრივ მდებარე ტერიტორია, ე. ი. რაჭის ერთი ნაწილი, მოთავსებული რიონის სათავეში, სრულიად მთიულეთი, რომელიც ამის შემდეგ ჯაფარიძეების ხელში გადასულა.

2. სვანეთში ამ დროს გაცვლა-გამოცვლითი აღებ-მიცემობა სწარმოებდა. ადგილობრივი ნაწარმოებით დატვირთული 400 ცხენი სვანებმა ლეჩხუმში ჩაიყვანეს. ცნობილია, რომ ძველ დროში სვანებს გაჰქონდათ ბაზარზე: თაფლი, სანთელი, ჯიხვის რქები, ბეწვეულობა, გვარჯილა, ტყვია, თოფის წამალი, ხის ქურჭლეულობა. შალეულობა. კანაფისაგან გაკეთებული ტილოებში, ბაწრები, რომლებსაც ცვლიდნენ მათთვის საჭირო საგნებზე.

3. სვანები ამ დროს მიდიოდნენ სამუშაოდ დეაღეთით კახეთისაკენ, რაჭა-ლეჩხუმში, გურიასა და სამცხესაკენ.

4. ერთად ერთ წერილობით საბუთად სვანეთში დადგენილების შემოსვლის დროის უამოსარკვევათ ეს სიგელი ჩაითვლება. ეტყობა, რომ ისინი ამ დროს დიდი ხნის შემოსული არ ყოფილან. რადგანაც ბეჩვი-ლეჩყანი ამ დროს მათ ხელში არ ყოფილა და თავისუფალი სვანეთის ნაწილს შეადგენდა.

5. ამ სიგელის მიხედვით ჩვენ ვარკვევთ, რომ ცხენის წყალის სათავეში ყოფილა დასახლებული 129 მკვრამური სვანი, ხოლო რიონის სათავეში 271 კომლი.

6. სიგელში მოხსენებული ეკლესიები და საეკლესიო სიმდიდრე, რომელიც ამ ეკლესიებში ყოფილა შენახული, ჩვენ გვიმტკიცებს, თუ რამდენათ მოღონიერებული ყოფილან ამ ხეობებში მცხოვრებნი ჯაფარიძეების ხელში გადასვლამდე. ვხედავთ იმასაც, რომ ამის შემდეგ ბოლო ეღება მათ არსებობას დასახლებულ ადგილებში და სხვ.

ამნაირად, როგორც ვხედავთ, მე-XV საუკ. ხდება სვანეთის ეკონომიური და პოლიტიკური დაცემა და დარბევა. ამ დროიდან მას მოწყდა აღმოსავლეთი ნაწილი, დაეკარგა ტერიტორია სიგრიძით 100 ვერსამდე და სიგანით 50 ვერსამდე, რომელიც ამის შემდეგ ჯაფარიძეების ხელში გადავიდა და დღემდის რაჭის მაზრის ნაწილს შეადგენს. მაგრამ ეტყობა, შემოჩამოთვლილ ზოგიერთ ადგილებიდან ჯაფარიძეების მონობის უღელით გამწარებული

გლახობა აყრილა მის თავედას ასაცილებლად და ამ ადგილებში სრულიად მოშლილა სვანთა მოსახლეობა და არსებობა, ჯადასახლებულან სხვადასხვა ადგილებში. ჩვენ გვიმტკიცებენ: რომ ცენა-ზესხოს მიდამოებიდან უნდა იყვენ სვანეთში გადმოსახლებული: ლატალში მცხოვრებნი თამარშა-ივეჩიანები, ლენჯერში გამიშა, მესტიაში ჩართოლანები, უშგულში სუმაიშა, ჩარკვიანები (ჩუბრუკიანები), დოღვანები, ყულან და მამინოშა ჯანსოთელი — ლაშხეთის საზოგადოებაში³³⁾, ხოლო ხიდურიდგან (ლაფურიდან) გადმოსახლებულათ ითვლებიან ლაშხეთში მცხოვრებნი: გაგნიძეები და რაჭაში დღემდე მყოფნი ნანუკაშვილები, ლომჯანიძეები და გოგრიჭიანები³⁴⁾.

ზემოხსენებული ფრიად საყურადღებო და ძვირფასი საბუთი ყოფილა შენახული უშგულში, მაგრამ უშგულის მღვდელს სიმონ გაბიანს ის ბროსესათვის გადაუცია, ბროსეს ის გადაუთარგმნია ფრანგულ ენაზე 1838 წ. იქიდან გადმოთარგმნილი ფალავანდიშვილის მიერ ქართულად. მოთავსებულ იქმნა ჟურნალ „ცისკარში“ 1866 წელს, ხოლო 1914 წელს ის კაკაბაძის მიერ იქნა შესწორებული ბროსეს თარგმანის მიხედვით გამოქვეყნებული.

თავისუფალი სვანეთი და თავ. დადუშელიანები.

თავისუფალი სვანეთის დაპყრობას დაჟინებით ცდილობდა მისი დაუძინებელი მტერი, დასავლეთის მეზობელი თავ. დადუშელიანნი. მაგრამ მას თოფითა და ხანჯლით ხვდებოდენ და იგერიებდენ. დასავლეთით, როგორც ზემოთ არის ნათქვამი, სვანეთს მუდამ ფიზიკლად დარაჯობდა ლატალი. დადუშელიანებმა მათ ვერაფერი მოუხერხეს, გარდა იმისა, რომ ერთხელ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, დღეობა გამართეს და მოიწვიეს, სხვათა შორის, ლატალის თავი კაცები, რომელნიც დაატყვევეს და სანამდი დიდი სახსარი არ მიუტანეს, არ გაანთავისუფლეს. ამის შემდეგ მათ შორის მდგომარეობა იმდენად გამწვავდა, რომ ცხენოსან თავადასა და აზნაურსაც არ უშვებდენ თავის ქვეყანაში. პირველი თოფი თავისუფალ სვანეთში დადუშელიანების წინააღმდეგ უშგულში გავარდა და მისი ტყვიით ფუთა³⁵⁾ იქნა განგმირულრ. ამის შემდეგ ფუთას შვილი ისლამ ბერლანი იწყებს მზადებას შურის საძიებლად. გადმოცემით მან უშგულელების სა-

³³⁾ „ივერია“, 1886 წ. № 241.

³⁴⁾ „ივერია“, 1886 წ. № 262.

³⁵⁾ დაწვრილებით ცნობები ფუთა დადუშელიანის მოკვლის შესახებ იხ. ჩემი წიგნის „ძველი და ახალი სვანეთის“, გვ. 65 და 66.

წინააღმდეგოთ მოიყვანა დიდი ლაშქარი რუხიდან.³⁶⁾ ამ ჯარით ის იწყებს უშგულელებთან ომს და მიდის თავისუფალ სვანეთში შურის საძიებლად. გზაზე მას პირველად ხვდება ლატალ-ლენჯერი, შემდეგ მესტია-მულახი, ბოლოს იფარ-კალა და უშგულში მისვლამდე მას ამდენი ჯარი გაუწყვიტეს: რომ ბრძოლის უნარი დაეკარგა და შეუთვალა უშგულელებს — შემირიგდითო. უშგული მას ურიგდება, ამდღევან „წორს“, ფუთას სისხლის საფასურს. მაგრამ როცა ის ამ წორით უშგულიდან მიემგზავრებოდა და მურყმელის წმ. ბარბარეს ეკლესიის წინ მიდიოდა, უცბად ცხენი მოუკვდა. ისლამმა ეს თავისებურად ახსნა, უშგულიდან წორის წაღებისათვის მღვთისაგან მოვლინებულ რისხვათ ჩასთვალა და ამით შეშინებულმა დასტოვა „წორი“. ამის შემდეგ უშგულის დაპყრობა განიზრახა დუდაუმა ყვარყვარემ, მაგრამ ვერაფერს გახდა. ერთხელ, როდესაც მოსახლეობა სამუშაოდ ყოფილა წასული, ყვარყვარე შესულა უშგულში და ჯოგი წაურთმევია. ეს ამბავი ქალებმა შეატყობინეს მის შვილობილს უშგულელ ბექას, რომელიც დაეწია, ბევრი ეხვეწა ჯოგი დაეტოვებინა, მაგრამ ამაოდ, ამიტომ ესროლა ისარი და იქვე მოჰკლა. მისი ტანისამოსი უშგულელებმა ლამურიაში შეინახეს³⁷⁾. ამის შემდეგ, უშგულელების საბედნიეროთ, იწყება საშინელი ბრძოლა ისლამსა და რიჩუგიანებს შორის. ისლამმა მოიყვანა ჯიქებით ჯარი და რიჩუგიანები იმდენად შეავიწროვა, რომ მარტო სამი სოფელი შერჩათ. ისლამის შვილი „ხოშა ოთარი“ — დიდი ოთარი განაგრძობს რიჩუგიანებთან ბრძოლას. რამოდენიმე წლის ბრძოლამ მათ შორის საკითხი ვერ გადასჭრა. ბოლოს ოთარმა ხელი მიჰყო მუხანათურ მოლაღატეობას. ერთხელ, აღდგომა დღეს, ჩვეულებისამებრ, ლადრერის რიჩუგიანებმა მიიპატიჟეს 12 ისკარის რიჩუგიანები, ხოლო ამ ისკარის რიჩუგიანებმა 12 ლადრერის რიჩუგიანები, და როდესაც ყველანი საშინლად შემთვრალნი იყვნენ, ოთარის მიერ მოსყიდულმა გლეხმა ციქვლიდ ცალანმა მათ შორის საშინელება დაატრიალა. მან დაკლა ხბო. მის სისხლით ტანისამოსი შეითითხნა, მივარდა დაფეთებული ლადრერის რიჩუგიანებთან და უთხრა: „ისკარის რიჩუგიანებმა თქვენი 12 კაცი ყველანი დასწყვიტეს და იმათი სისხლით მეც შევითითხნეო“. შემდეგ გაიქცა ისკარში და იქაურ რიჩუგიანებს გადასცა: „ლადრელებმა თქვენები დახოცესო“. დაიწყო ორივე ადგილას სა-

³⁶⁾ რუხი სამურზაყანოსა და სამეგრელოს შუა მდებარე ქვეყანასა ქვიან.

³⁷⁾ უშგულის ღვთისმშობლის ეკლესიაში შენახული ტანისამოსი სწორედ ყვარყვარეს ტანისამოსი უნდა იყოს, და არა ფუთასი.

შინელი ქლექა და ერთს საათში 24 რიჩუგიანი დაიღუპა, ხოლო მო-
ლალატე ცალანმა ოთხრისაგან ამისათვის მიიღო 27 კომლი გლეხი და
რის თემში.

ამ უბედურებას გადაარჩა რიჩუგიანების გეარეულობიდან მხო-
ლოდ ერთათ ერთი უძლეველი გმირი ოთარ რიჩუგიანი, რომელიც
12 წლის განმავლობაში კიდე ეომებოდა ოთარ დადემქელიანს.

ბოლოს ოთარ დადემქელიანმა მოისყიდა ოთარ რიჩუგიანის გამ-
ზრდელი აზნაგებ გერლიანი, რომელმაც, ვითომცდა, შეარიგა მო-
სისხლე მტრები და მისცა რაზარ დადემქელიანს შემდეგი დარიგება:

როდესაც რიჩუგიანს და შენ ერთმანეთს შეგახვედრებ, გამოარ-
თვი მას თოფი დასათვალიერებლად და შენი თოფი კი მას მიეცი ისე,
რომ გატენილი არ იყოს. როდესაც ეს ორი მტერი შეხვდენ ერთმა-
ნეთს ს. ბარშა და ისკარს შუა შესარიგებლად, ოთარ რიჩუგიანი უნ-
და მოეკლა ოთარ დადემქელიანის მიერ საკანაფეში დამალულ სამ
კაცს. მაგრამ ისინი შიშმა შეიპყრო, თოფები ვერ გაისროლეს. მაშინ
რთარმა თავისი ცარიელი თოფი მისცა რიჩუგიანს და გატენილი თო-
ფი დასათვალიერებლად მას გამოართვა. ეს თოფი მან ესროლა რი-
ჩუგიანს და მოკლა. ამნაჩრად ბოლო მიიღო რიჩუგიანების ძლიერე-
ბას სვანეთში და დაიწყო დადემქელიანების ბატონობა.

რიჩუგიანების მოსპობის შემდეგ დადემქელიანები მიუბრუნ-
დენ ერთმანეთს და შეუწყვეტელი ბრძოლა და სისხლის ღვრა მათ
შორის მეცხრამეტე საუკუნემდე საშინელ ხასიათს ღებულობდა. ერ-
თი რომელიდაც ეცერის მფლობელი ისლამი ბეროში მცხოვრებ დუ-
დაუშერების დადემქელიანებს ყაბარდოში გაუქცევიათ, და ათი
წლის განმავლობაში იქ ბერიანეთში დარჩენილა და მუხლ-მოდ-
რევილი ევედრებოდა ქაშგის ბატონებს მიეცათ მისთვის შემ-
წეობა თავის სამშობლოში დაბრუნებისათვის. ამაზე სვანეთში დღემ-
დე შენახულია შემდეგი, ხალხური სიმღერა:

დუდაუშა ლუქდუსულვი ჰო-ი
ისლამ ოთკვარახ ბერიანეთე
ეშდ ლეთ ზაილ ბერიანეთს ჯადა
დულაი მეტყვფე ოღვჯარენა
ნახურალე ქაშქარეში
ნაქქინხელე ქაშგის ფუსდარეში.

თარგმანი:

დუდაუშა მედიდურებმა
ისლამი გააქციეს ბერიანეთში,

ათი წელი ბერიანეთს დაჰყო
მუხლები დაცვეთილი ჰქონდა
შენახვეწები ქაშაგებისა,
დანაჩოქები ქაშგის ბატონებისა.

ზემოხსენებული გარემოებანი, რა თქმა უნდა, ხელს უწყობდეს თავისუფალ სვანეთს დადემშქელიანების ბატონობისაგან თავდაცვის საქმეში და ამანვე ისხნა უშგულელები ფუთა დადემშქელიანის მოკვლისთვის შურის ძიების საშინელებისაგან.

დადემშქელიანების მიერ რა ლატალიის დაბრუნება.

ლატალის თემი, რომელიც მდებარეობს სადადემშქელიანთ სვანეთის საზღვარზე, როგორც ზემოთ არის ნათქვამი, დარაჯად ედგა თავისუფალი სვანეთის დასავლეთის საზღვარს და ამიტომ დადემშქელიანებთან ბრძოლის სიმძიმე უმთავრესად მათ აწებობდათ კისერზე. სამართლიანობა მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ ლატალის გლეხკაცობამ იშვიათი როლი ითამაშა თავისუფალი სვანეთის ისტორიაში და თუ მას დადემშქელიანების ფეოდალური რეჟიმის მწარე მუხრუქები არ მოხვდა და თავისუფალი სვანეთის სახელი დაერქვა, ამაში სვანეთი უმთავრესად ლატალის გლეხკაცობას უნდა უმადლოდეს.

დადემშქელიანები ბრძოლით რომ ლატალებთან ვერაფერს გახდენ, ერთ დროს მათი გვარეულობის ერთმა წარმომადგენელმა, ლატალის გლეხკაცობის დასამონაწევლად, მიმართა ყრვლად უნამუსო, არა ადამიანურსა და ლაჩრულ გზას. მან გამართა წვეულება, რომელზედაც ლატალებების თვალების ასახვევად მიიწვია ყველა თემებიდან ხალხი. ამ წვეულებაზე ლატალიდანაც მიიბატიეა თვითეულ მოსახლედან თითო კაცი, სულ მნ სული. მან უღალატა თავის სტუმრებს და ნასადილევს ისინი დატყვევებულად გამოაცხადა, ხუნდები და ბორკილები გაუყარა ხელ-ფეხში, ყველანი ციხეში შეჰყარა ⁹⁸⁾ და გამოუცხადა: „თუ თქვენს ქვეყანას ჩემს სამფლობელოდ არ აღიარებთ და თავს ჩემს ყმად არ გამოაცხადებთ: თქვენ აქედან ცოცხალი ვეღარ გახვალთ“. მოთხოვნის დაკმაყოფილებაზე, ლატალებმა გადაჭრით უარი განაცხადეს, დიდ ხანს ტყვეობაში დარჩენ და შემდეგ, როდესაც მთელი სვანეთი გამოეწყო დადემშქელიანებთან საბრძოლველად, ისინი წავიდნენ დათმობაზე, დათანხმდნენ სახსრის შილებას

⁹⁸⁾ Лобанов Ростовский. Газ. „Кавказ“, 1882 г. № 18.

და მოითხოვეს, გარდა იმ დიდი ქონებისა, რაც თვითეულს გადახდა, მთელი ლატალის კუთვნილი ძვირფასი თვლებით შემკობილი, მეფე ვამეყ დადიანის მიერ საჩუქრად მათდამი ბოძებული, დიდი ვერცხლის თასი „ჩარა“ შემდეგი წარწერით: „ჰე ცისა და ქვეყნის დამბადებელი, მამისა ჩვენისა ადამისა, მამაო ლატალისა მაცხოვარო ჩვენ მოწამენ-
მან ხმა ნებითა შენითა მამალლებელმან, მეფემან დადიანმა. პატრონ-
მა ვამეყ და დედოფალმან პატრონმა ელენემ ოდეს იმერეთის მეფენი გარდაშენდენ და ძალითა შეწევნითა შენითა დიდსა და შავ ჯიქეთა-
შუა მეფობა და დადიანობა დავიჭირეთ და მინდობილმან თქვენმან. შემოგწირეთ ჩარა ესე თვალებიანი ჩუენს სადღეგრძელოთ და საქ-
მისა ჩვენისა წარსამართებლად და გასამარჯვებლათ სულისა ჩე-
ნისა სახსოვრად და საოხად, შვილებისა ჩვენისა გიორგის ბაგრატის და ასულისა ჩვენისა დარეჯანის სადღეგრძელოთ. მაცხოვარო ლა-
ტალისაო შეიწირე შესაწირი ესე“³⁹).

ლაშხეთის ბატონის ბეჟანა ყიფიანის მოკვლა უზგულელეზის მიერ.

მე-16 საუკუნეში ლაშხეთში იყვნენ გაძლიერებული ყიფიანები. ყანსავე ყიფიანის სახელი დღემდე ცოცხალია ხალხის მენსიერებაში, ვითარცა ხალხური გმირისა. ერთ დროს ყანსავე ითვლებოდა პირველ კაცად ქვემო სვანეთში და შეერთებულ ზემო და ქვემო სვანთა ლაშქრის მთავარსარდლად, რომელსაც, ვიმეორებ, დიდი გმირის სახელი ჰქონდა მოხვეჭილი. გადმოცემით, მას დადიანის მთიდან თავის სამკვიდრებელ ჩინარეშამდე უნდა წამოეყვანა წყალი არხით, რომელსაც დღემდე ლაშხეთში ეძახიან „ყანსავეა ლულჰნარს“ — ყანსავეის არხს. სოფ. დაბიბში მის სახელზე არის აგებული საყდარი, რომლის კედლებზე დღემდე შენახულია ყანსავეისა და მისი სახლობის ნახატები.

აი ამ ყანსავე ყიფიანის შთამომავალ ბეჟანა ყიფიანთან უხდებამ უშგულს ომი. ბრძოლა იმართება მათ შორის ცენას ზემოთ იმ ადგილას, რომელსაც ქვეა „ნაშიალო ლარე“ — ნაომარი სათიბი. გადმოცემით, სანამ ბრძოლის ველამდე ბეჟანა თავის ჯარით მიაწევდა, მისი მეზობელი რახტრე ცენას ქვემოდ მოკლა ცენაში მცხოვრებმა ერთმა ღრმად მოხუცებულმა გიერგ თოდრუანმა ისრით.

³⁹) ეს ჩარა, გადმოცემით, ძველ დროში ფასდებოდა რამოდენიმე კაცად. ამ ბოლო დროს ის დაღეშქელიანების კუთვნილებას შეადგენდა. ის უნდა იყოს შემოწირული მე-XVII საუკუნეში იმ ვამეყ დადიანის მიერ, რომელსაც 1661 წმტრად გადაეკიდა ქართლის მეფე ვახტანგი და ხოსია ახვლედიანის მიერ შეჩენილი კაცებით მოკლული იქმნა ქვემო სვანეთში (მარი ბროსე, საქ. ისტ. გვ. 37, 38 და 39).

ამით გაბრაზებულ ბეჟანა ყიფიანი, როცა დაეწია უშგულელებს, მას მიეგება უშგულის მახვში ბეგაში და სთხოვა „განდობ“—მშვიდობიანობის ჩამოგდება. მაგრამ ბეჟანამ უარი სთქვა, ესროლა ისარი ბეგაშს, მაგრამ მან ისარს ხელი შეაგება და დაიჭირა. ამის შემდეგ ბეგაშმაც ესროლა ყიფიანს ისარი, რომელიც მას მოხვდა მარჯვენა ილიაში და მარცხენაში გავიდა. ამის შემდეგ მის ჯარს უშგულელებმა მუსრი გაავლეს.

ერთ კაცს კისერზე ბეჟანას „დარაიას“ პერანგი ჩამოკიდეს. ხელები უკან შეუკრეს და მოამბეთ ლაშხეთს გაუშვეს. ბეჟანას ყავდა ცოლად მულახის უფროსის ქურდიანის ქალიშვილი მარიხი, რომელმაც დაინახა თუ არა კისერზე ბეჟანას პერანგი ჩამოკიდებული, იგრძნო, რაშიც იყო საქმე. გული შეუწუხდა, გადიქვა, გადავარდა აივნიდან და მოკვდა. მისმა სიკვდილმა დიდი უბედურება დაატრიალა სვანეთში. ქურდიანები ამ დროს ძალიან გაძლიერებული იყვნენ მულახში. მათ მოვალეობას შეადგენდა მათი ასული მარიხი ესისხლებინათ უშგულელებთან. დაუწყეს მათ მტრობა. მრავალი უბედურება დაატყდათ თავს უშგულელებს. ბოლოს უშგულელებს აევსოთ მოთმინების ფიალა, მოიპატიჟეს შესარიგებლად ქურდიანი უშგულში, მოჰკლეს ის და დახოცეს მისი ამაღა. ამან, რა თქმა უნდა, უშგულს გადაჰკიდა მტრად მთელი მულახი. ძვირად დაუჯდა უშგულს მულახთან ბრძოლა. ბოლოს, როდესაც არაქათი გამოეღიათ, მიმართეს ლატალს თხოვნით, რათა მორიგება ჩამოეგდოთ მათ შორის. ლატალის ინციატივით მთელი თავისუფალი სვანეთი სთხოვს მულახს უშგულელებთან მორიგებას, მაგრამ ამოდ. მულახელების ურჩობა იწყინეს ლატალმა და მესტიამ. უშგულელებმა სთხოვეს მათ მფარველობა და შეჰპირდნენ ყოველ-წლიურად 12 რკინის ნაჭერის ბეგარათ მიცემას. ორი თემიც შეუდგა მულახის მტრობისაგან უშგულელების დაცვას და შეჰფიცა მათ ერთგულობა. „უშგულის გულანის“ ერთ გვერდზე დასწერეს შემდეგი შინაარსის პირობა: „სახელითა ღვთისა, მამისა, ძისა, სულისა წმინდისათა ესე წიგნი დავსწერეთ ყოველად წმინდის მშობელი უშგულისა მთავარ მოწამე გიორგი სეტისა მაცხოვარო ლატალისა თავისდებობითა და შუამდგომლობითა ერისათა ერთგულებასა ზედა მოყვარისა მოყვრობა მტრისა მტრობა რომელმან სოფელმან ესე წიგნი შეგვიშალოს კრულიმც არს ქრისტეს ჯვართა ⁴⁰“.

ხანგრძლივი ბრძოლისა და დიდი ომების შემდეგ დაქანცული მულახი ურიგდება უშგულს, ლატალს და მესტიას. ამ დახმარებისათვის 1854 წლამდე უშგულელები მართლაც აძლევდნენ უკანას-

⁴⁰) თავის. სვანი. გაზ. „ივერია“, 1886 წ.

ქნელებს 12 ნაჭერ რკინას, რომელსაც ისინი თანასწორად ინაწილებდნენ.

ბალყარის ბატონის დევეთგერი მურზაყულოვის მოკვლა უზგულში.

აღმოსავლეთით სვანეთის დაუძინებელ მტრებს წარმოადგენდნენ მისი მეზობელი ბალყარის ბატონები, რომელთაც მრავალჯერ განუძრახავთ მისი დამორჩილება და როდესაც ვერაფერს გახდნენ, დაუწყეს სვანებს მტრობა.

ერთხელ ბალყარის ბატონი დევეთგერი მურზაყულოვი და მისი ბიძა ქუჩდულად შეიპარენ სვანეთში და განიზრახეს უშგულის წმ. ბარბალეს და კალის წმ. კვირიკეს ტაძრების გაძარცვა. დევეთგერმა გატეხა უშგულის წ. ბარბარეს ეკლესიის კარები, რაც რამ იყო გამოიტანა და წაიღო. ხოლო კალის კვირიკეს ეკლესიის გაძარცვა მის ბიძას ვერ მოუხერხებია. მეორე დღეს უშგულელები დევეთგერს, დაედევნენ; თუმცა მას ვერ დაეწიენ. მაგრამ მათ ჩაუვარდათ ხელში ტყვეთ ამალითურთ კალიდგან დაბრუნებული ბიძა მისი. ერთი დაჭერილთაგანი უშგულელებმა გააგზავნეს ბალყარში და შეუთვალეს დევეთგერს: „თუ მოკლე ხანში ჩვენს ეკლესიის ქონებას არ დაგვიბრუნებთ, ბიძა შენსა და მის მხლებლებს დაეხოცათო“. დევეთგერმა საკუთარი ხელით მოიტანა ეკლესიიდან მოპარული ნივთები, მაგრამ მას აკლდა ერთი ძინივი, რომელიც თავის საყვარელისათვის ეჩუქებინა, მას იგი არ დაუბრუნებია და ამიტომ უშგულელებს დევეთგერი მოუკლავთ. ეკლესიის გალავანთან იმ ქვებზე, რომლებსაც დღემდე შერჩენიათ სახელად „დევეთგერი ნადგარ ბაჩარ“ — დევეთგერის დანაკლავი ქვები. დიდ ხანს ბალყარის ბატონები არ ურიგდებოდნენ უშგულს, მაგრამ შემდეგ დაყაბულდნენ შერიგებაზე. გაუშვეს 12 კაცი მსაჯულ-მედიატორით. მისი კირისუფალი სისხლის საფასურად თხოულობდა 15 გლეხ-კაცის „წორს“ — სისხლის ფასს, რადგანაც ბალყარში მათი მოკვლა ამდენად ფასდებოდა თურმე. მედიატორებმა მათ მიუსაჯეს 200 ხარი. ამ 200 ხარიდან ეკლესიის გაძარცვა-გაპარტახებისათვის უშგულელებს მიესაჯათ 100 ხარი, ხოლო დანარჩენი 100 ხარი უნდა მიეცათ მურზაყულოვებისათვის. უშგულელებმა გაჰყიდეს საეკლესიო მიწები, 70 ხარი მაშინვე მისცეს, ხოლო 30 ხარი შემდეგ.

სახალი „გაპის“ — მღვდლის ფუთუ ფალიანის მოკვლა მისტიანში.

გადმოცემით, ერთ დროს მესტიის ხევში გაბატონდა ვიღაც სეტელი მღვდელი ფუთუ ფალიანი, რომელიც თავის სახლიდან მესტიის

წმ. გიორგის ეკლესიამდე ფეხით წასვლასაც კი არ კადრულობდა; თავის სახლიდან ეკლესიამდე გვირაბი ჰქონდა გაკეთებული⁴¹⁾. აუტანელი შეიქნა მესტიის გლეხკაცობისათვის ფუთუს ბატონობა და გადაწყვიტეს მისი მოკვლა. ხევის ასეთი განზრახვის სისრულეში მოყვანა დაევალა პაიდანშერების პაიდანს. ერთს დღეს, როდესაც ფუთუ „ლაგენიაში“ „ლასგერა ბაჩარუი“ — საჯდომ ქვებზე იჯდა (დღესაც გვიჩვენებენ ამ ადგილას ქვებს, რომლებსაც ფუთუს დანაკლავ ქვებს ეძახიან), მოიხურა პაიდანმა ნაბადი, დამბაჩა შიგ. დამალა და, როდესაც ფუთუსთან მივიდა, დაახალა გულში და იქვე სული გააცხებინა.

საინტერესო ის არის, რომ 1918 წელს, მესტიის წმ. გიორგის გალავანში. საფლავის ამოთხრის დროს, იქნა აღმოჩენილი ერთი აკლდამა. რომელშიც იდგა ძვირფასი არქეოლოგიური ნაშთი — სპილენძის კუბო შემდეგ წარწერით: „ამას შინა დავიკრძალვი სეტიელი მღვდელი ოთხ ძეთა ჩემოა ფალი იოვანე ფოვთუ და ფალიანი“...⁴²⁾.

ჯაფარიძის მოკვლა მესტიაში.

პროფესორ კოვალევსკის ცნობებით, მე-XV ს. შემდეგ ერთ დროს მესტიაში ძალაუფლებას იხვეჭდნენ ჯაფარიძეები, რომლებმაც ფეოდალური ულელი დაადგეს მესტიის გლეხკაცობას კისერზე. მესტიის გლეხობა ვალდებული იყო: ემუშავნათ ჯაფარიძეებისათვის, როცა მათ დასჭირდებოდათ. 1 კვიდოლა პური (3 ფუთი) ყოველ წლიურათ ბეგარად მიეცათ, ომში გაყოლოდნენ მათ და სხვა ყოველგვარი სამსახური გაეწიათ. თუ რომელიმე გლეხს მემკვიდრე არ ეყოლებოდა, მისი ადგილ-მამული ჯაფარიძეებს უნდა გადასცემოდათ.

ერთ დღეს ერთი ჯაფარიძე მოდიოდა თავის მამულზე. მან დაინახა, რომ ერთი გლეხი თავის ყანაში მუშაობდა. მივიდა მასთან და უთხრა: „როგორ თუ შენ ჩემს ყანაში არ მუშაობო“, დაუწყო

⁴¹⁾ 1925 წ. მესტიაში იქმნა აღმოჩენილი ეს გვირაბი.

⁴²⁾ ამ კუბოს ნახვამ კინაღამ უბედურება დაატრიალა მესტიაში, რადგანაც ის იყო ჩართოლანების და ფალიანების სასაფლაოს საზღვარზე. ჩართოლანები ამბობდნენ, რომ ეს კუბო ჩვენი წინაპრების უნდა იყოსო, ფალიანები კი ამტკიცებდნენ, რომ კუბო ჩვენი წინაპრის ფალიანის არისო. კუბო პირველად ეკლესიაში შეინახეს, მაგრამ შემდეგ, როდესაც მასზე დავა შეიქნა. ფალიანებმა გამოიტანეს ის და თავის ციხეში შეინახეს. შეიქმნა ციხეებიდან თოფების ბათქაბუთქი, არჩეულ იქნენ მსაჯულ-მედიატორები ამ საქმის გასარჩევად. მედიატორებმა გამოარკვეეს, რომ ეს კუბო ფუთუ ფალიანის იყო, ამიტომ ფალიანებს (სეტელშეერ) მიუსაჯეს. 1918 წელს ფალიანების გვარეულობიდან მოკვდა მღვიო ფალიანი, რომელიც დაიმარხა ამ კუბოთი.

ლანძღვა-გინება და ცემა. მოთმინებიდან გამოსულმა გლეხმა იშიშვლა ხანჯალი და მოკლი ჯაფარიძე. მის მოკვლაზე დიდი წივილ-კივილი და ხმაურობა ასტყდა და ამიტომ სხვა ჯაფარიძეებმა და მესტიელებმაც ამ ადგილს მოიყარეს თავი. შობდა გლეხებსა და ჯაფარიძეებს შორის შეტაკება, რომლის დროსაც ჯაფარიძეები იქნენ დახოცილნი. ამ უბედურებას გადარჩა მხოლოდ ერთი ჯაფარიძე. მისგან შემდეგში გამრავლებული ჯაფარიძეების გვარეულობა უფლებრივად გათანასწორდა გლეხობასთან. ამიერიდან მესტიის ხალხი ირჩევდა თავიანთ შორის „მახვშის“ (უფროსს) და თვითონ განაგებდა⁴³⁾ თავის საქმეს. ჯაფარიძეებს შერჩათ მხოლოდ ის პრივილეგია, რომ მათი სისხლი ფასდებოდა ორ გლეხის სისხლად და გლეხებს თავის ქალიშვილებს არ აძლევდნენ ცოლად.

ლატალელების გამოსვლა ჩარკვიანების წინააღმდეგ.

ლატალში ერთ დროს გაძლიერდნენ ჩარკვიანები, რომლებმაც ამ თემზე გაბატონება განიზრახეს. თავის ციხე-სიმაგრეებით, რომელიც ჰქონდათ ზაგრალში, გუგბაში, ჩარულდში, ლახუმტში და გილიანში, ისენი გარშემო იყვნენ შემორტყმული ლატალის თემს. ჩარკვიანებს დაავიწყდათ, რომ საქმე თავისუფლების სადარაჯოზე გმირულ ბრძოლით სახელგანთქმული ლატალის გლეხკაცობასთან ჰქონდათ და ბევრს თავგებობას ჩადიოდნენ. ლატალის გლეხკაცობამ შეთქმულება მოასდიწა მათ სამტროდ, ერთდროულათ თავს დაესხა ყველგან ჩარკვიანების სასახლეებს და სუყველანი ერთ დღეს მოსპეს. მთელი მათი უძრავი და მოძრავი ქონება გლეხებმა გაიწაწილეს. ამ უბედურებას შემთხვევით გადარჩა ერთი ჩარკვიანის ბავში, მულახში თავის ნათესავთან ყოფნის წყალობით. რამოდენიმე წლის შემდეგ მას ხალხმა ნება მისცა დასახლებულიყო იქ, სადაც მისი წინაპრები იყვნენ დასახლებული. მისი შთამომავლობა უფლებრივად გლეხებთან იქნა გათანასწორებული და დღემდე სიღარიბეში განაგრძობს არსებობას.

ლატალის გლმხატვრობის დადგენილების წინააღმდეგ გალაშქრება 1895 წ.

ლატალის თემში მდ. ლაჰლას ხეობაში მდებარე ადგილს ქვია „ლაჰლა ქალაი“. ეს ადგილი მდებარეობს სადადეშქელიანო სვანეთის საზღვარზე და ითვლება ამ მხარეში ხე-ტყით, საბალახოებით მდიდარ ადგილად. ამიტომ დადეშქელიანებს მუდამ ფვალი ეჭირათ ამ ადგი-

⁴³⁾ Ковалевский. Зак. и обыч. Кавк. Стр. 15-16.

ლექებისაკენ. 1895 წ. მთელმა დათეშქელიანების გვარეულობამ (გარდა ბეჩოელებისა) თავი მოიყარა და იარაღით ხელში გაილაშქრა ამ ადგილების დასაპყრობათ. ამის გაგონებაზე ლატალის გლეხკაცობა ფეხზე დადგა. ჩვეულებრივად იარაღზე ხელი გაისვეს, ელვის სისწრაფით გაეშურენ საომრად იქითკენ, საიდანაც დადეშქელიანები იყვნენ მომდგარი. დადეშქელიანებმა რომ ლატალის ხალხის ასეთი ერთსულოვნურათ გამოსვლა დაინახეს, გამარჯვების იმედი დაკარგეს, პირი იბრუნეს და უკან დაბრუნდნენ.

ამის შემდეგ ისინი 1913 წელს შემოიჭრენ სხვა ადგილებში, სადაც სოფ. ქართვეანში მცხოვრებ თავის ყმებს გააკეთებინეს ყანები და ამზადებინეს შეშა. მაგრამ ერთ დღეს დაეცენ ამ ადგილებს ლატალელები, ცეცხლი წაუქიდეს როგორც დათესილ ყანებს, აგრეთვე შეშას და გაანადგურეს.

გალიფხანების (გარდაფხანების) ამოწყვეტა ჩოლურის გლეხობის მიერ ძველ დროში.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, ქვემო სვანეთში ჩოლურის საზოგადოებაში ძველ დროში გაბატონდნენ თ. გალიფხანები (გარდაფხანები), რომლებიც თავს ყაბარდოდან მოსულად სთვლიან.

სვანური გადმოცემა მათ ტირანობას ასე ახასიათებს: გალიფხანებს იმდენად უყვარდათ გლეხების ტანჯვა-წვალება, რომ ფერდობებში ანუ აღმართებში ყანების გათოხნის დროს მუშებს წელი და მუხლები რომ უფრო ძლიერ სტკენოდათ, აიძულებდნენ გაეთოხნათ ყანები არა ისე, როგორც საზოგადოთ არის შემოღებული — ქვევიდან ზევით, არამედ ზევიდან ქვევით. ხოლო როცა გლეხებმა ამ ფიზიკური ტანჯვისაგან თავის დასაღწევად მიმართეს ხრიკებს და თავის ბატონს მადლობა უთხრეს ყანების ამ წესით გათოხნისათვის, რადგანაც თოხნის დროს გადმოცვენილი ქვები ფეხებში არა გვხვდებოდა, მაშინ ბატონმა ყმების ამ წესით დათოხნა შესცვალა და ისე დააწყებინა, როგორც საერთო წესია და სხვ..

საერთოდ გარდაფხანების გლეხებისადმი უხეში და უდიერი მოპყრობა იმდენად მწარე და აუტანელი იყო, რომ ჩოლურის გლეხობამ ამას ველარ გაუძლო და შეთქმულება მოახდინა, რათა გარდაფხანების ერთ დროულად ამოწყვეტით ეხსნათ თავი მათი ტირანიისაგან.

ამ შეთქმულების სისრულეში მოყვანა წილად ხვდა გარდაფხანების მოურავს. აფრასუა ლიბარტელიანის გვარის კაცს.

გარდაფხაძეების გვარეულობა იმ დროს შესდგებოდა ორი ძმისაგან. რომლებსაც ყავდათ 8 ვაჟიშვილი. უფროსი ძმა გიერგი ცხოვრობდა სოფ. ბულეშში, უმცროსი მამში. ყველანი რომ ერთ დღეს გაეწყვიტათ. ზალხმა საუკეთესო დროთ ჩასთვალა „თანაფ სახრაბი“ — აღდგომის განთიადი, რადგანაც ყველა გალიფხანები იმ დღეს ჩვეულებრივად აღდგომის წირვაზე უნდა წასულიყვნენ. ხოლო მათ „მახეშის“ — გვარეულობის უფროსს გიერგის წვერი უნდა მოეპარსა იმ თავისი მოურავის ლიპარტელიანის ხელით, რომელსაც ხალხის მიერ დაეკისრა მისი მოკვლა...

ვინაიდან ჩოლურის მაცხოვრის ეკლესია სოფ. ბულეშიდან შორს არის, ხოლო სოფ. მამიდან ახლოს — გიერგ გალიფხანის შვილები შეფათ საღამოს ყველანი სოფ. მამში მცხოვრებ თავის ბიძასთან ავიდნენ და ნაშუალამევს იქიდგან ყველა გარდაფხაძეები ერთად მაცხოვრის ეკლესიაში წირვაზე წავიდნენ. გათენებისას, აღდგომის წირვა რომ გამოვიდა და გარდაფხაძეები შინისაკენ მიდიოდნენ, გავარდა ერთის მხრით დადარაჯებულ ჩოლურლების, ხოლო მეორე მხრით ეკლესიის გაღვანში მყოფი ხალხის თოფები და 9 გალიფხანი ერთად იქნა გაწყვეტილი. გიერგი ამ დროს წვერს იპარსავდა იმ თავისი შემოხსენებული მოურავის ხელით, რომლისთვისაც თოფების სროლა უნდა ყოფილიყო სიგნალი თავისი განზრახვის სისრულეში მოყვანისათვის. მან გამოუსვა თავის ბატონს გირგ გალიფხანს ყელში სამართებელი და თვალის დახამხამებაში დაკლა.

ამნაირად, ყველა გალიფხანებს ერთ დღეს გაავლო მუსრი ჩოლურის გლენობამ.

ამ უბედურებას შემთხვევით გადარჩა ერთი ძუძუმწოვარი გალიფხანის შვილი, რომელიც ზურებიანებთან იზრდებოდა. თავისი ძიძის ქმარმა ის გულაში ჩასვა და ყაბარლოში გადამალა. იქ ის გაიზარდა, და როცა დავაჟაკადა, მოიყვანა ყაბარლოს ლაშქარი, ჩოლური კვლავ დაიპყრო და ბატონყმურდ წესები დაამყარა. უსლარის და ლობანოვჩოსტოვსკის თქმით, კალა-უშგული 1852 წ-დგ აძლევედნ ბეკარად ორ გირვანქა გვარჯილას გელოვანებს ვილაც მათი ნათესავია შოკლისათვის.

ამნაირად, სვანეთის ბრძოლის შემოთ მოყვანილი სურათები ნათლად მოწმობენ. რომ სვანეთს რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში უწარმოებია სასტიკი ბრძოლა თავისუფლების მოპოების და განმტკიცებისათვის, მონობა თავიდგან აუშორებია და ამიტომაც დარკმევია მას თავისუფალი სვანეთი.

ბ. ბოროზდინა და სტოიანოვი კი სვანეთის ამ ისტორიულ სახელის შესახებ თავისებურ ბავშურ ახსნას იძლევიან: „დღევანდელ თავისუფ-

ფალ სვანეთში წინად ცხოვრობდენ დადეშქელიანების ვასალებიო, მაგრამ ერთხელ ისინი აჯანყდენ და მოკლეს თავისი ბატონი, რისთვისაც სულ ერთიანად იქნენ დადეშქელიანების მიერ მოსპობილიო (ორსულ ქალებსაც მუცლები გამოსჭრეს და შუაზე გაჩხესო). რადგანაც ამის შემდეგ მცხოვრებლებისაგან ეს კუთხე გაიწმინდა ანუ განთავისუფლდა, ამიტომ დაერქვა თავისუფალი სვანეთი“.

თავის თავად ცხადია, მკითხველი ამ სასაცილო მოსაზრებას ჩემ მიერ ზემოთ აღწერილ ისტორიულ ჭეშმარიტებას რომ დაუპირისპირებს, დარწმუნდება, რომ თავისუფალი სვანეთის სახელი არის ხანგრძლივი ბრძოლით მოპოვებული და სისხლით გამოსყიდული ისტორიული სახელი ამ ქვეყნისა.

სვანები და თვითმპყრობელურ რუსეთის იმპერი- ალიზმი,

თავისუფალ ბუნების წიაღში აღზრდილმა ხალხმა მთებითა და სიმაგრეებით განთქმულ ქვეყანაში რომ თავისუფლებისათვის თავგანწირული ბრძოლა აწარმოვა რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში და მუდამ მტარვალთა სისხლის მორევში ცურაობდა, ეს სრულიად ბუნებრივ მოვლენად ჩაითვლება, მაგრამ საკვირველი ის არის, რომ თვითმპყრობელ რუსეთის მიმართ ამ პოლიტიკურად გაუთვითცნობიერებელმა და უკულტურო ხალხმა იმდენი პოლიტიკური მოქნილობა და დიპლომატობა გამოიჩინა, რომ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში არც გაამწვავა მასთან დამოკიდებულება, არც შეუერთდა, და, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, კომიკურ მდგომარეობაში ჩააყენა მეფის მთავრობა. ჯერ კიდევ ციციანოვის მიერ განსაკუთრებული ყურადღება იყო მიქცეული სვანეთზე, შემდეგ პასკევიჩი ერივანელმა დაიწყო მუშაობა ამ ხალხის დამორჩილებისათვის⁴⁴).

მას შემდეგ, რაც რომ იმერეთის მმართველმა გესსემ მას მიმართა საიდუმლო მოხსენებით იმის შესახებ, რომ სვანების დამორჩილება იარაღით ძნელია, მაგრამ შეიძლება ეს მოხერხდეს თავი-კაცებისათვის დიდი საჩუქრების მიცემით⁴⁵), პასკევიჩი ერივანელმა ოფიციალურად უბრძანა მას, რათა თანახმად მისი მოხსენებისა, მოსყიდული ყოფილიყვნენ სვანეთის „მახვიები“ — თავიკაცები⁴⁶). გესსემ ეს საქმე დაავალა სამეგრელოს მთავარს ლევან დადიანს, რომელმაც გაიკაფა გზა სვანეთისაკენ დაღეშქელიანების დამოყვრებით და ჩუბეხევის მთავრის ციოყის დის დარეჯანის თავის ძმის დავითისათვის ცოლად შერთვით. ამის შემდეგ, როგორც სჩანს ჩემს მიერ ერთ ოჯახში ნახულ ერთ წერილიდან, დადიანმა გაგზავნა სვანებთან მოსალაპარაკებლად თავისი გამზრდელი ჭყონდიდელი ცაიშელი ცაგერ-

⁴⁴) Донесение барона Розена.

⁴⁵) Секретное донесение Гессе гр. Паскевичу Эриванскому от № июля 1830 года, № 74.

⁴⁶) Предписание гр. Паскевича Эриванского ген. м. Гессе от 23 августа, 1830 г., № 790 (См. Акты Закавказ. Археол. Комиссии, т. VII).

ლი გიორგი, რომლის ხელითაც გაუგზავნა ყველაზე უფრო ურჩ ლატალის თემს შემდეგი შინაარსის მოწოდება: „ჩემგან პატივცემულნო ერთობით ლატალის მცხოვრებნო აზნაურნო და გლეხნო.. მთავარი მინგრელიისა ლევან დადიანი სიყვარულითა და შესაფერისი პატივისცემით მოგაკითხავთ. მერმე ამისა თქვენც კარგათ იცით, რომ თქვენი მამა-პაპა ყოველთვის ჩემი მამა-პაპის ერთგული ყოფილან და თქვენ ჩემი ოჯახის ერთგული ხართ და ამისთვის ჩვენ ვყოფილვართ თქვენი პატივისმცემელი და მწყალობელი და ეხლა უფრო მსურს თქვენი წყალობა და ბედნიერება. დამიჯერეთ მე, თქვენს სამჯობინო საქმეს გირჩევთ, რომლისთვისაც წარმოგზავნე თქვენთან ჩემი გამზდელი და მოძღვარი, ჭყონდიდელი ცაიშელი ცაგერელი გიორგი, რომელიც ჩემს თქვენთან დაბარებულს ყოველსავე გეტყვით და თუმცა თქვენი თავის ბედნიერება გინდაფ ანუ ჩვენგან პატივისცემა, რაც მან გითხრათ, ყოველივე გაუგონეთ. სარწმუნო იყავით იმაზე, რომ რაც თქვენთვის არ ივარგებს, ისეთს არას გეტყვით“⁴⁷⁾.

სჩანს, ეს მოციქულობა დამაკმაყოფილებელი შედეგებით არ დაგვირგვინებულა, რადგანაც 1830 წელს ლევან დადიანი კვლავ გზავნის სვანეთში სამეგრელოს მიტროპოლიტს დავითს, რომლის პირითაც სთხოვს სვანებს მასთან ჩამოსვლას და ჰპირდება დიდ საჩუქრებს. ამ დროს თავისუფალი სვანეთის აზნაურები: შმაგი და მურზა ქურდიანები, ბესი იოსელიანი, სორთმან ჯაფრანი-მიდიან დადიანთან, რომელმაც ლეჩხუმის მოურავ ბერ გელოვანის თანხლებით ისინი წარუდგინა პასკევიჩს, ვითარცა თავისუფალი სვანების მოციქულები⁴⁸⁾. პასკევიჩმა მოახსენა ღრავ ჩერნიშევს, რომ დღემდის დაუპყრობელი სვანეთი აცხადებს სურვილს რუსეთთან შეერთებისაო. რომ სამეგრელოს მთავარს ლევან დადიანს მიუძღვის ამ საქმეში უმთავრესი ღვაწლი, რადგანაც მან გამოგზავნა დაუმორჩილებელი ხალხის წარმომადგენლები ჩემთანაო, და რომ ეს სვანები დიდის საჩუქრებით დატვირთულნი გაისტუმრა თავიანთ ქვეყნისკენ⁴⁹⁾ და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ამ „დელეგაციაში“ ერთი გლეხიც არ ურევია და ოთხივე არიან დადიანის მიერ საჩუქრების შეპირებით მოხიბლული ორი თემის მულახის და მესტიის აზნაურების ორი გვარეულობის — ქურდიანების და ჯაფარიძეების წარმომადგენლები და არა თავისუფალი სვანეთის გაგზავნილი მოციქულები. ამიტომაც ამ საქმემ არამც

⁴⁷⁾ აქედან წერილს აკლია და ამისათვის მისი სრული შინაარსი ვერ მომყავს.

⁴⁸⁾ Рапорт Л. Дадияни гр. Паскевичу Эриванскому от 17 сент. 1830 г. №358.

⁴⁹⁾ Отношение Графа Паскевича Эриванского гр. Чернышеву от 7 января 1831 года, №6.

თუ რაიმე სასურველი ნაყოფი არ გამოიღო მთავრობისათვის: არამედ თავისუფალი სვანეთის გლეხკაცობა უფრო აამხედრა, შეაკავშირა და დარაზმა მის წინააღმდეგ, რადგანაც მეფის მოადგილესთან წასვლა მათთან უფლებრივად გათანასწორებულ აზნაურებისა გლეხებმა ჩასთვალეს მათ მიერ დაკარგულ პრივილეგიების აღდგენის მეცადინეობათ, დაკარგეს მათდამი ნდობა და სიახლოვესაც არ იკარებდნენ მათ.

ამის შემდეგ, როდესაც 1833 წ. ჩუბეხევისა და ეცერის სამთავროები რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდნენ, დიგორხანი⁵⁰⁾ და მისი შვილი ციოცი პირდებიან ბარონ როზენს თავისუფალ სვანეთის თვითმპყრობელურ რუსეთისადმი დამორჩილებას.

სწანს, დადეშქელიანების მეფესთან კეთილგანწყობილების დამყარებას სვანებისათვის ძალიან დაუფრთხია ძილი, რადგანაც უფიქრიათ, რომ მის დახმარებით დადეშქელიანები შესძლებენ დაუპყრობელ თავისუფალ სვანეთის დამონავებას და ამიტომაც ამ დროს თავისუფალი სვანები კეტავენ ყოველ მხრიდან თავის საზღვრებს. ისინი მკიდროდ უკავშირდებიან ერთმანეთს და ფიცსა სდებენ, რომ არც ერთი დადეშქელიანი და მთავრობის კაცი თავის ქვეყანაში არ შეუშვან და მოციქულებს უგზავნიან დაგორხანს და მის შვილს ციოც დადეშქელიანს, რომ თვითმპყრობელობასთან შეერთებაზე უარი განაცხადონ, რასაც ჩვენ სხვათა შორის ნათლად გვიმტკიცებენ შემდეგი საბუთები:

1833 წ. სექტემბერში ციოცმა მისწერა სხვათა შორის ბარონ როზენს შემდეგი: „თუმცაღა შეიყარნენ მეზობელნი ჩემნი, სვანნი და გაიფიცნენ ჩემს მტრობაზე და მრავალი მოციქულები მიგზავნეს, რათა არ მივსცე თავი ხელმწიფესა და ჩემსა დამხობას სცდილობდნენ, მაგრამ ვერა დამაკლეს და დაიშალნენ. გამოგვიგზავნეთ რუსეთის მხედ-

⁵⁰⁾ დიგორხანი იყო გარდაფხაძის ქალი, ჩუბეხევის მთავრის ციოცის დედა და ფაქტობრივი მმართველი თავის შვილის სამთავროსი. როდესაც დავით დადიანმა ციოცის და დარეჯანი მიატოვა, მზითვეი არ დაუბრუნა და მეორე მხრით ეცერის მთავარმა თათარხანმა მტრობით შეავიწროვა. 1832 წ. დიგორხანი ზამთარში გადავიდა კავკასიის ქედზე ყაბარდოში, წარუდგა ნალჯიკში მდგომ დაბადროს ხაზის ლაშქრის მთავარ სარდალს გენ. გორგენოსტოვს და განუცხადა მისი შვილის ციოცის რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის სურვილი. ძველად ჩააბარა ციოცის შვილი ბეჭირბი. აქედან ის ბ. როზენთან ტფილისში გაემგზავრა და მოაწერა ხელი რუსეთთან შეერთებაზე. მისი თხოვნით როზენმა დააბრუნებია დავით დადიანს მის მიერ დარწმუნებული ცოლის ციოცის დის-დარეჯანის მზითვეი. ხოლო თვით დარეჯანი ტფილისში გამოიხმეს და მიათხოვეს თ. დავით აფხაზს. მთავრობამ მას დაუნიშნა წლიური პენსიის სახით მზითვათ 1.500 მანეთი. 1843 წელს ეცერის მთავარი თათარხანი და მისი შვილები ფახის სასახლეს დაეცნენ და ციხეს ცეცხლი წაუთიდეს. დიგორხანი გადმოხტა ციხიდან და ტრადიკულად სული განუტევა ციხის ძირში.

რობიდან 2000 ჯარის კაცი, რომ სულ აქაური ხალხი ხელმწიფეს და-
ვამონროთო“.⁵¹⁾

ამავე წლის 31 ოქტომბერს დიგორხანი სწერდა ბარონ როზენს:
„რომელიცა მიბრძანა თქვენმა მაღალ აღმატებულებამ... მე ვიახელი
ჩემს ძმებთან⁵²⁾ და აქა ვარ. დიახ ჩქარა დაბრუნებას ვაპირობ და რო-
მელიც უბატონო სვანეთი ზემო სვანეთი არის, იმაზე უნდა ვიახლოთ
და თქვენი ნებაც იქნეს, იმ დროისთვის ერთი შენი ერთგული კაცი
გამომიგზავნე სვანეთში მიმავალი გზის გასასინჯავათ; რომ ყოველი
საჭირო გზები ვაჩვენო იმისთვის, რომ ჩემსავით. სხვას არ შეუძლია
ჩვენება აქაური გზებისა, იმისთვის რომ დაუნდობელი ხალხნი არიან
და ჩემთან არავის რაიმე უკანონობა მიაღებებ“⁵³⁾.

ეს წერილი სხვათა შორის ჩვენ გვიმტკიცებს, თუ რამდენათ ძნე-
ლი ყოფილა მთავრობის გაგზავნილ კაცისათვის სვანეთში შესვლა
და რამდენად ფრთხილად დარაჯობდენ სვანები თავის გზებსა და საზ-
ღვრებსა რადგანაც სვანური ჩვეულება ნებას არავის აძლევდა ქალის
მფარველობაში მყოფ მტრისათვის რაიმე ევნოთ, მთავრობის კაცის
შესვლა სვანეთში მარტო დიგორხანთან ერთად უცვნიათ შესაძლებ-
ლად.

ამის შემდეგ 1834 წელს 11 მარტს ციოცი წარუდგა ბარონ რო-
ზენს წერილობითი მოხსენებით, რომელშიაც სხვათა შორის წერდა:
„სცნეს რა მეზობელთა ჩემისა ქვეყნისათა, რომელ მე ქვეშევრდომილ
დიდისა ხელმწიფისადმი, ამის გამრ მივიღე დიდი შიშნეულობა.
დაიწყეს თვით შორის აღშფოთება, რადგანაც გრძნობდენ, რომ მე
მიპყრიან გზანი და სიმაგრენი, საიღამაც უჯაფოთ შემიძლიან რუ-
სეთისა მხედრობის შეყვანა მათზე და დაპყრობა თვისა მამულისა ჩე-
მისაგან და რასაკვირველი არს, რომ იგენი დღეს იყვენ ჩემდა.
მტერი, სადაცა კიდეცა მაჩვენეს მაგალითნი მტრობისანი ერთი მეო-
რესთან შეფიცებით სამტროდ ჩემდა“⁵⁴⁾.

იმავე 1834 წ. მარიაპოლის თვეში მთავარ მართებლის ბ. როზე-
ნის მიერ სვანეთში გაიგზავნა კომისია. ეს კომისია ესტუმრა ჯერ ჩუ-
ბხევის მთავარს ციოცს, შემდეგ ეცერისას — თათარხანს და მერე წა-
ვიდა თავისუფალ სვანეთში დიგორხანის დის თანხლებით. თვითმპყრო-

⁵¹⁾ საქ. ცენტრ. არქ. სვანეთის საქმეთა შორის ციოცის წერილი 1833 წლის
15 სექტემბრის თარიღით ბარონ როზენისადმი.

⁵²⁾ ქვემო-სვანეთში თ. გარდაფხაძესთან.

⁵³⁾ საქ. ცენტრ. არქ. სვანეთის საქმეები. დიგორხანის წერილი ბარონ როზე-
ნისადმი 31 ოქტომბ. 1833 წლის თარიღით.

⁵⁴⁾ საქ ცენტრ. არქ. სვანეთის საქმე. მოხსენება ციოცისა 1834 წ. 31 ოქტომ-
ბრის თარიღით ბარონ როზენისადმი.

ბელობასთან შეერთებულს მქადაგებლად. თავისუფალი სვანები მათ შეხვედნენ იარაღით ხელში, აუტყვნეს სროლა, რომლის დროსაც სხვათა შორის იქნა მოკლული დიგორხანის დაც⁵⁵⁾.

ვინაიდან სვანური ადათით, როგორც ზემოთ არის ნათქვამი, ნება არავის ეძლეოდა ქალთან მყოფ მტრისთვის რაიმე ევნო, სჩანს დიგორხანის დაც იმიტომ გაუყოლებიათ კომისიისთვის, მაგრამ ამ შემთხვევაში სვანები ისეთ თავდავიწყებამდე მისულან, რომ ეს ქალბატონიც კი მოუკლავთ.

ამის შემდეგ იმავე 1834 წელს სექტემბრის 1-ლ რიცხვებში ბარონ როზენის ბრძანებით სვანეთში იგზავნება გენერალური შტაბის შტაბს-კაპიტანი თ. შახოვსკოი, რომელიც ვამეყ დადიანის, გიორგი აფაქიძის და მღ. დავით ქობულაძის თანხლებით მივიდა სვანეთში, ესტუმრა ციოყსა და თათარხან დადგეშქელიანებს, გადასცა მათ ღრამოტები და მეფისგან გამოგზავნილი ძვირფასი საჩუქრები, შეარიგა ეს ორი მოსისხლე მტერი ერთმანეთთან და შემდეგ უნდა გადასულიყო თავისუფალ სვანეთში. მაგრამ სადადგეშქელიანო სვანეთის საზღვარზე დასახლებულმა ლატალის გლეხ-კაცობამ შეუთვალა, რომ თავისუფალი სვანეთის დადგენილებით არც თ. დადგეშქელიანებს. არც მთავრობისაგან გამოგზავნილ პირებს ნება არა აქვთ მათ ქვეყანაში გაიარონ. ამიტომ შახოვსკოი იძულებული შეიქნა უკან დაბრუნებულიყო და 4 სექტემბერს ბარონ როზენს გაუგზავნა ეცერიდან შემდეგი შინაარსის მოხსენება: „პირველი თემი თავისუფალი სვანეთისა ლატალი მე არამც თუ არ მღებულობს, არამედ გზათაც არ მიშვებს თავის მამულზე. ამის მიზეზი ის არის, რომ ორი კვირით დადგეშქელიანების სტუმარი ვიყავი. ლატალელებმა შემომითვალეს, რომ ქვემო ანუ სადადიანო სვანეთიდან შეგვიძლია თქვენთან მოლაპარაკების დაწყებაო. მძევლების მოთხოვნა მათგან და ჩვენი ბოქაულის დანიშვნა იქ ნაადრევად უნდა ჩაითვალოს. თუ მათთან მისასვლელ გზის გაკაფვას და თავისუფლად მიმოსვლას შეგძლებთ მომავალში და რაჭა-ლეჩხუმის უკველწლიურად მათ მიერ განადგურებისაგან დაცვას, ჩვენთვის ისიც მიღწევად უნდა ჩაითვალოსო“⁵⁶⁾.

რადგანაც საშუალება არ ქონდა თავისუფალ სვანეთზე გაიარა გზათ, შახოვსკოი უსკვირის მითით გადავიდა ლეჩხუმში და იქიდან გორდში, ლევან დადიანთან. გორდში მასთან მივიდნენ ოთხი აზნაური — შმაგი და მურზა ქურდიანები, სორთმან ჯაფრანი, ბესი ოსელიანი და ვილაც მულახელი მღვდელი მურზალი (ვეფიქრობ. — ორყოლიანი

⁵⁵⁾ Рапорт Шаховского Бар. Розену от 4 сент. 1834 г. № 31; მოხსენება დიგორხანისა 14 ივლისი 1835 წ.

⁵⁶⁾ Рапорт Шаховского от 4 сент. 1834 г. № 31 Бар. Розену.

უნდა ყოფილიყო), რომლებიც 1830 წ. ლევან დადიანმა წარუდგინა ჰასკევიჩ ერევანელს.

დიდი მეცადინეობის შემდეგ ლევან დადიანმა და შახოვსკოიმ ისინი დაითანხმეს, რათა შახოვსკოისთან ერთად წასულიყვენ ტფილისში ბარონ როზენთან, ვითარცა თავისუფალ სვანეთის ხუთი თემის: იფარის, მულახის, მესტიის, კალის და უშგულის წარმომადგენლები თვითმპყრობელობასთან შეერთების სათხოვრად.

გორდიდან შახოვსკოი სწერდა ბარონ როზენს: „ვინაიდან თქვენ დიდი სურვილი გაქვთ სვანეთი რუსეთის მმართველობას დაუახლოვოთ, მე ბევრი ვეცადე დამეთანხმებინა ჩემთან თავისუფალ სვანეთიდან მოსული ოთხი კაცი, რომ წამომყოლოდნენ თქვენთან ტფილისში. იმედი მაქვს 1-ლ ოქტომბერს თქვენთან ვიქნები და გთხოვთ ბრძანება გასცეთ, რომ იმ დროისთვის მათთვის ბინა მზათ იყოს“⁵⁷⁾.

ამნაირად, როგორც ხედავთ, საჩუქრებზე მიჩვეულ ზემოხსენებულ აზნაურებს შახოვსკოი უდგენს ბარონ როზენს თავისუფალი სვანეთის სახელით თვითმპყრობელობის ქვეშევრდომობაში შესვლის შესახებ, მაშინ როდესაც, როგორც სჩანს თვით შახოვსკოის მოხსენებიდან და აგრეთვე ბარონ როზენის სვანეთის ხალხისადმი ქვემოდ მოთავსებულ მოწოდებიდან, ისინი ყოფილან შახოვსკოისთან მისული იმ მოსაზრებით, რომ გაეგოთ მისი აზრი და, თუ მოეწონებოდათ, წაეყვანათ ის სვანეთში იმ ხალხთან მოსალაპარაკებლად, რომელმაც ის არამც თუ არ მიიღო, არამედ თავის ადგილზე გზაც კი არ მისცა. ბარონ როზენმა ამ ოთხ „დელეგატს“ ჩამოართვა შემდეგი შინაარსის ხელწერილი⁵⁸⁾: „ხეობის სოფელთა გიპარს (იფარს). მულახს, მესტიას, მუჟალს. კალას და უშგულს გაეგზავნათ თავიანთაგან აღმორჩეულნი კაცნი ლეჩხუმს, უფროს ადიუტანტს შტაბს-კაპიტან კნიაზ შახოვსკოისთან და ეთხოვნათ მისთვის, რათა იგი მისულიყო სვანეთში, მოესმინა აზრბ მათი შესვლისა ზედა სარწმუნო ქვეშევრდომისა შინა ხელმწიფე იმპერატორისა, გარნა კნიაზ შახოვსკოის რადგანაც არა ქონდა ამ საქმეზე დარიგება ჩემგან და რადგანაც ზამთარი მოახლოვებული იყო, მისათვის ერჩივა თავისუფალთა აზნაურთათვის, რომელნიცა მასთან მოსულან, რათა ისინი წამოყოლოდნენ ტფილისში ჩემთან პირდაპირი ჩემისა ბრძანებისა მისაღებათ. წარმოდგენენ ჩემთან აზნაურნი: შმაგი. ქურდიანი, ბესი იოსელიანი, სორთმან ჯაფრანი, მურზა ქურდიანი და მღვდელი მურ-

⁵⁷⁾ Рапорт шт.-кап. Шаховского Бар. Розену от 24 сентября 1834 г., № 35.

⁵⁸⁾ ასლი წერილისა, წარგზავნილისა უფლისა საქართველოს მთავარ მართველის მიერ თავისუფალ სვანეთის სოფლებისათვის 27 ოქტომბერს 1834 წ. № 6072 (იხ. საქ. ცენტრ. არქ. სვანეთის საქმეთა შორის).

ზალი, მითხრეს მე სოფელთა სურვილი, რათა მიიღონ თავადი შახოვსკოი და მთელი ხალხი ათანახმონ ესე ვითარი საქმის განზრახვი. აღსრულებაზედა და მასთანვე მიხოვეს მე, რათა გამოვეზავნო იგი მათთან მისაღებად ფიცისა ყოველთა სვანეთისა სოფელთაგან და აღმითქვეს მე, რომელ ისინი თვის მხრიდან მოიხმარებენ ყოველსავე ლონეს, რათა აღსრულდეს ესოდენ კეთილი განზრახვა მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის განუზომლისა მოწყალებისა გამო თვისისა.

მისცემს რა ყურადღებას მშვიდობიანობისა ზომიერობას, რომ მით მოიყვანებდეს ქვეშევრდომობაში სხვადასხვა კავკასიის მთის ერნი თავისუფლების კეთილ მოქმედებით მიიღებს ჩემგან გამოცხადებულსა მორჩილებასა და გამოგიგზავნით მომავლის ზაფხულის თავში თ. შახოვსკოის, მაგრამ იმ პირობით, რომ ყოველივე სოფელნი ზემორე თქმულისა ხეობისა ერთსულობით მეცადინეობდენ აღმოკვეთასა ერთმანეთში შფოთისა და სისხლის ღვრელობისა, და აგრეთვე არასგზით არ გაბედონ მოხდენა ავაზაკობისა და მტაცებლობისა და დამორჩილებულთა რუსეთის მფარველობისადმი ერთა შინა და ყოველსავე, რასაც მე ვუბრძანებ, აღასრულონ უსიტყვოდ და გარდა ამისა, რადგანაც ქრისტიანეთ იწოდებიან, იბეჯითონ, რომ შეუდგნენ იმას სწორესა და მართალსა ღვთის მადიდებლობას, რომელიც მათ დიდის დროიდან დაუფიწყებიათ. ყოველივე თქმული წერილსა შიგა თავისუფალთა ჩვენთა სოფელთადმი ჩვენ უნდა აღვასრულოთ ჩვენის მხრით წმინდათა და დაურღვივლად.

მღვდ. მურზალი (მულახიდან)

აზნ. შმაგი ქურდიანი (იფარიდან)

ბესი იოსელიანი (მულახიდან)

მურზა ქურდიანი (მულახიდან)

სორთმან ჯაფრანი (მესტიიდან)

როგორც ვხედავთ, ეს ხუთი აზნაური არ ყოფილა თავისუფალი სვანეთის მიერ გაგზავნილი თვითმპყრობელობის ქვეშევრდომობაში შესვლის სათხოვრად, არამედ ხალხის დაუკითხავად, საკუთარი სურვილით შახოვსკოისთან წასული მოსალაპარაკებლად და თუ მისი აზრები მოეწონებოდათ, მერე სვანეთში მის მიღების ნებართვის გამოსაცხადებლად თავისი მხრით. ამას დაერქვა სვანეთის „დელეგაცია“ თვითმპყრობელობის მორჩილების გამოსაცხადებლად და ბარონ როზენმა ცაცნობა პეტერბურგს: „დაუმორჩილებელი სვანეთი დაპყრობილია“.

ამავე 1834 წ. 24 ნოემბერს შახოვსკოიმ წარუდგინა ბარონ როზენს წერილობითი მოხსენება, რომელშიაც სხვათა შორის სვანეთის მოწყვსრიგების შესახებ გამოსთქვამდა შემდეგ მოსაზრებებს:

1) თავისუფალმა სვანეთმა მიიღოს ფიცი თვითმპყრობელობის ჭკვევერდომობაში შესვლის შესახებ, ისე რომ არც დათეშქელიანებმა, არც დადიანებმა ამაში მონაწილეობა არ მიიღონ.

2) გაძლიერდეს დადეშქელიანების ძალა-უფლება მათ სამფლობელო კუთხეში ერთკომპლექტიან როტის ჩაყენებით, რომ ისინი და-ცულ იქნენ გლეხკაცობის თვითნებობისაგან.

3) თავისუფალი სვანეთის შვიდ საზოგადოებაში არიან აზნაურე-ბი და შავი ხალხი (черный народ). ამ ორ წოდებათა შორის ამ ყა-მად უთანხმოებაა, ⁵⁹⁾ მაგრამ საჭიროების დროს ისინი მაინც საერთო მტრის წინააღმდეგ ჩვეულებრივად შეკავშირდებიან და ერთსულოვ-ნად იმოქმედებენ. ამიტომ საჭიროა თავისუფალი სვანეთის დაქსაქსვა, მისგან ლატალისა და ლენჯერის თემების ჩამოშორება და სადადიანო სვანეთზე მიწერა. თუ დადიანი იმათაც ისე დაიმორჩილებს, როგორც ქვემო სვანეთის ლენტეხის, ლაშხეთის და ჩოლურის თემები დაიმორ-ჩილა, ჩვენთვის ძალიან ხელსაყრელი იქნება, ხოლო თუ დადიანს რაი-მე ურჩობა გაუწიონ, სასტიკად უნდა იქნენ იარაღით დასჯილნი, რათა ამ მაგალითით დაშინდნენ დანარჩენი თავისუფალ სვანეთის ის თემე-ბიც, რომლებმაც დღემდის შიშის არაფერი იციანო.

4) თავისუფალ სვანეთში უნდა იქნეს შემოღებული ხალხის თვით-მართველობა. მსაჯულებად უნდა ინიშნებოდეს გავლენიანი პირები და ისინი, ვისაც ბევრი ნათესაობა ყავთ. ჯამაგირი მათ უნდა დაენიშნოს მთავრობიდან. სასურველია მათი შვილების მძევლებათ წამოყვანა იმ სახით, თითქოს მათი სასწავლებელში შეყვანა ანუ სამსახურში მი-ღება გვინდოდესო“ და სხვ. ⁶⁰⁾.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ შახოვსკოის სვანეთში მუშაობამ უნაყო-ფოთ ჩაიარა და სვანეთსა და მთავრობას შორის ყალბი ურთიერთობა კიდევ დიდხანს გაგრძელდა, რასაც, სხვათა შორის, ჩვენ ნათლად გვიმ-ტიკიცებს შემდეგი საბუთი:

არქეოლოგიურ კომისიის აქტების მე-IX ტომში ამის შესახებ და-ბეჭდილია ფრიად საინტერესო საბუთი. ეს არის მოხსენება, გაკეთე-ბული 6 ივლისს 1843 წ., გენერალურ შტაბის მესამე განყოფილები-

⁵⁹⁾ ეს სიტყვები ნათლად გვიმტიკიცებენ, რომ მას შემდეგ, რაც მოხსენე-ბულმა აზნაურებმა სვანეთის ხალხის სახელით მეფის მთავრობასთან კავშირი დაიკავეს, გლეხებსა და მათ შორის დიდი განხეთქილება ჩამოვარდნილა.

⁶⁰⁾ Рапорт шт.-кап. Кн. Шахрвского к Бар. Розену от 24 ноября 1834 г. № 41 (см. акты арх. комиссии. т. VIII, стр. 467).

სა თავისუფალი სვანეთის თვითმპყრობელობასთან შეერთების შესახებ, რომელიც შემდეგს მოგვითხრობს:

„თავისუფალმა სვანებმა, როგორც სჩანს წინა წლების საქმეებიდან, მრავალჯერ განაცხადეს მთავრობისადმი მორჩილება. ისინი ყოველთვის გვპირდებოდნენ ძველების გამოგზავნას, ჩვენი ჩინოვნიკებისა და სამღვდელთა მიღებას. თავისუფალი სვანეთის გამოგზავნილი რწმუნებულები მოდიოდნენ მთავარმართებელთან, ღებულობდნენ დიდ საჩუქრებს და ამით თავდებოდა სვანეთის შესვლა მეფის ქვეშევრდომობაში. მრავალჯერ გავგზავნეთ მათთან ჩვენი ჩინოვნიკები და მღვდლები, მაგრამ სვანებს ისინი ერთხელაც არ მიუღიათ. პირველად მორჩილება თავისუფალმა სვანეთმა ღრ. პასკევიჩს. ერივანელს განუცხადა, შემდეგ თავ. ვარშავსკის დროს და მესამედ 1834 წელს ბარონ როზენს, მაგრამ როდესაც ბარონ როზენის მიერ სვანებთან გენერალურ შტაბის კაპიტანი თ. შახოვსკოი გაიგზავნა, არამც თუ არ მიიღეს ის, არამედ გზადაც არ გაატარეს თავის მამულზე.

გოლოვინის დროს სვანებმა განაცხადეს მორჩილება თვითმპყრობელობისადმი 1840 წელს. მაშინ მოგვცეს ერთი მძევალი, რომლის დროებით გაშვება სთხოვეს იმერეთის მართველს ესპენოს და შემდეგ არც კი დაუბრუნებიათ მასთან.

ამის შემდეგ თავისუფალი სვანები ან, უკეთ რომ ვსთქვათ. ზოგიერთი „მახვიშები“ ანუ მამასახლისები საჩუქრების მიღების სურვილით სთხოვედნენ იმერეთის სამხედრო ნაწილის მმართველს პოლ. ბრუსილოვს, რომ ის წასულიყო მათ ქვეყანაში ფიცის ჩამოსართმევათ თვითმპყრობელობის ქვეშევრდომობაში შესვლის შესახებ.

1842 წელს ბრუსილოვი გაემგზავრა სვანეთში. საზღვარზე მას შემხედნენ სვანეთის წარმომადგენლები და გამოუცხადეს, რომ მას მიიღებენ იმ შემთხვევაში, თუ მასთან არ იქნებიან არც თავ. დადიანი არც თ. დადუშქელიანები, არც პროტოიერეი ქუთათელაძე და არც ერთი იმერელი; რომ ბრუსილოვი უნდა წასულიყო მხოლოდ მარტო, არ გაჩერებულიყო სვანეთში ორ დღეზე მეტი ისიც მხოლოდ იმისთვის, რომ გასცნობოდა მათ ყოფა-ცხოვრებას; რომ მუდმივად მძევალს არ მისცემენ, რუსის პრისტავს არ მიიღებენ და სანამ ის სვანეთში იქნებოდა, მანამდი მძევლებს ქვემო სვანეთში ლაშხეთის თემში დატოვებდნენ ხოლო იქიდან მის დაბრუნების შემდეგ მძევლები უნდა დაბრუნებულიყვნენ თავის ქვეყანაში. და თუ რომელიმე თემი დასთანხმდებოდა თვითმპყრობელობის ქვეშევრდომობაში შესვლაზე, მათი დაფიცება შეესრულებინა მხოლოდ ყიფიანების მღვდელს.

რა თქმა უნდა, ბრუსილოვისათვის ეს პირობები იმდენათ მიუღებელი და დამამცირებელი იყო, რომ მან უარი განაცხადა სვანეთში წასვლაზე და უკან დაბრუნდა გოლოვინთან. ამის შემდეგ სვანები წავიდნენ პირდაპირ გენ. გოლოვინთან და მოახსენეს მას, რომ ბრუსილოვი მათ ქვეყანაში არ მივიდა მის მხლებელ-მღვდლის ჩაგონებით და სთხოვდნენ ქუთაისის მაზრის უფროსის პოლ. ბიკოვის გაგზავნას სვანეთში ხალხის ფიცის მოსასმენლად თვითმპყრობელობის ქვეშევრდომობაში შესვლის შესახებო“⁶¹⁾.

1847 წელს ვორონცოვის დროს სვანეთში გაიგზავნა ქუთაისის ვიცე-გუბერნატორი კოლუბიაკინი. სვანებს მან წინდაწინ შეატყობინა თავისი იქ წავსლის მიზანი. ამიტომ ჩვეულებისამებრ მას საზღვარზე დახვდნენ თავისუფალი სვანეთის თემთა „მახვშიები“ ანუ წარმომადგენლები, და როცა ნება მისცეს სვანეთში შესვლისა, მათი თანხლებით შევიდა სვანეთში. იფარისა და მულახის თემებმა ის მიიღეს და თანხმობა გამოუცხადეს თვითმპყრობელობის ქვეშევრდომობაში შესვლაზე⁶²⁾, ხოლო როცა მესტიის თემში გადავიდა, იქ მას ხალხმა აუტეხა სროლა, რომლის დროსაც სხვათა შორის დაიჭრა ის ყასბულათ შარვაშიძე, რომელზედაც ქვემოდ გვექნება ლაპარაკი⁶³⁾. ლატალისა და ლენჯერის თემებმა კი უარი განაცხადეს მის მიღებაზე.

კოლუბიაკინმა დააარსა რაჭის მაზრაზე მიწერილი იფარ-მულახის საბოქაულო, ე. ი. იმ ორი თემის, რომლებმაც „მორჩილება“ გამოუცხადეს და ბოქაულად დანიშნა თ. ალ. მიქელაძე, რომლის რეზიდენცია იფარში იყო.

ამის შემდეგ იმავე წლის 31 ოქტომბერს ვორონცოვმა გამოაქვეყნა შემდეგი ბრძანება: „დღემდის დაუპყრობელი, თავისუფალი სვანეთი ამჟამად ნებაყოფლობითა და საკუთარი სურვილით შევიდა თვითმპყრობელობის ქვეშევრდომობაში. სვანეთის მმართველად დანიშნულია პრაპ. ალ. მიქელაძე. ვაცხადებ რა ამას, ვავალებ მთავრობის ყველა დაწესებულებებს და სვანეთის მეზობელ სამთავრო-

⁶¹⁾ Доклад по 3 отд. Генеральн. Штаба об из'явлении покорности Вольн. Сванами от 6 июля 1843 г. (см. акты Кавк. арх. т. IX, гл. V, стр. 743).

⁶²⁾ Отношение кн. Воронцова к Чернышеву от 9 ноября 1847 г. № 1457. (см. акты арх. ком. т. X, стр. 248).

⁶³⁾ Бартоломен. Поездка в Вольн. Сванетию. Стр. 206.

ებს, რომ სვანებს ყველგან და ყველანი ყურადღებითა და პატივისცემით ეპყრობოდენ ვითარცა მეფის ახალ ქვეშევრდომთ“⁶⁵⁾.

სვანეთის შეერთება ვორონცოვმა მოახსენა ჩერნიშევს, რომელმაც 22 ნოემბერს 1847 წ. აცნობა მას, რომ ეს სასიხარულო ამბავი მან მოახსენა მეფეს⁶⁶⁾.

ორი წლის შემდეგ სვანები აუჯანყდენ ბოქ. მიქელაძეს, რომელიც იძულებული შეიქნა თავისუფალ სვანეთიდან გაქცეულიყო და ამიტომაც 23 თებერვალს 1849 წ. ვორონცოვის განკარგულებით სვანეთის საბოქაულო გაუქმებულ იქნა⁶⁷⁾ და სვანეთიც ხუთი წლის განმავლობაში განაგრძობდა თავის ჩვეულებითი კანონებით მართვა-გამგეობას.

1853 წ. რაჭის თავადმა გიორგი წერეთელმა გაგზავნა სვანეთში მღვდელი სპირიდონ გავაშელიშვილი ერთი რაჭველის თანხლებით და დაავალა მათ უშგულიდან რამოდენიმე კაცის მასთან წაყვანა. უშგულში მისი გაგზავნილი კაცები ესტუმრენ გეგი რატიანს. მან კარ და კარ ჩამოუარა უშგულელებს და შეატყობინა სტუმრების მოსვლის მიზანი. უშგულელებმა თავი მოიყარეს და გამოიტანეს დადგენილება, რომ ამისთანა მოციქულები დაეჭირათ. გეგი რატიანმა რომ ეს შეიტყო, ისინი უკაცურ სახლში გადამალა, მაგრამ სამი დღე და ღამე ალყა შემორტყმული გეგი იძულებული გახდა დაეჩოქებინა ხალხის წინაშე და ეთხოვა სტუმრების უშგულიდან წაყვანის ნებართვა. უშგულელებმა ისმინეს მისი ვედრება და ნება მისცეს, რათა დაუყოვნებლივ გაეყვანა მას სტუმრები უშგულიდან და გაემგზავრებინა იქით, საიდანაც იყვნენ მოსული.

გეგი რატიანმა ისინი ხალხის შესახედავათ უშგულიდან თუმცაღა გაიყვანა და რაჭისკენ გაამგზავრა, მაგრამ ღამით ისევ უკან დააბრუნა და მულახში და იფარში წაიყვანა. უშგულელებმა ეს რომ შეიტყვეს, გეგის ოჯახიდან გამოიყვანეს ერთი უღელი ხარი და შეკამეს. გეგი და მისი ამხანაგები იქ შეკპირდენ დიდ საჩუქრებს ზოგიერთ თავ-კაცებს, იშოვეს 5 კაცი და გაუდგენ გზას რაჭისაკენ. უშგულელების მიერ დაყენებულმა ყარაულებმა ყველანი შეიპყრეს, შემდეგ სვანები გაუშვეს, ხოლო გავაშელიშვილი და მისი ამხანაგი დაატყვევეს. ერთ კვირა დღეს გავაშელიშვილმა სთხოვა უშგულს: „მღვდელი ვარ, ამდენი ხანია ღმერთი არ მიხსენებია და ნება მომეცით ვსწიროვო“.

⁶⁵⁾ Акты арх. Кавк. ком. т. XI, стр. 942.

⁶⁶⁾ იქვე.

⁶⁷⁾ Доклад Кут. Губ. Гагарина кн. Воронцову от 24 июля 1853 г. № 168 (см. Акты арх. ком. т. XI, стр. 941).

უშგულელებმა ნება მისცეს. როცა წირვა გათავდა, მღვდელმა დაიკავა ხატი ხელში; დაუჩოქა უშგულელებს და უთხრა: „ამ ხატს აპატივეთ ჩემი თავი და ჩემს ქვეყანაში გამიშვითო“. ხატისა და ეკლესიის პატივისცემით ისინი იქნენ განთავისუფლებული. მაგრამ ისევ მულახ-იფარში გაიპარნენ და მივიდნენ იმ კაცებთან, რომლებიც მათ მიყვებოდნენ წერეთელთან რაჭაში. იმათ შეიერთეს კიდევ ერთი იფარელი და ერთი მესტიელი აზნაურები და ყველანი ერთად წავიდნენ რაჭაში წერეთელთან. წერეთელმა ისინი, დიდის ამბით მიიღო, რამდენიმე მათგანი იშვილა, დაასაჩუქრა და დაითანხმა ყველანი მასთან ერთად წასულიყვნენ ქუთაისში გუბერნატორთან. უკანასკნელმა ისინი დაითანხმა ბორჯომში ვორონცოვთან წასვლაზე.

ვორონცოვმა ისინი დიდი ზეიმით მიიღო. რამდენიმე დღე არსად არ გაუშვა, დიდ პატივისცემაში ყავდა, შემდეგ მონათლა. ნათლიად ის და მისი მეუღლე დაუდგენ, რათა ნათესაური კავშირი დემყარებინათ მთიულებთან. შემდეგ დიდათ დასაჩუქრებულნი თოფებითა და ფულებით წავიდნენ თავის ქვეყანაში.

ბართოლომეი, როგორც დამსწრე ამ ისტორიულ მოვლენისა, შემდეგ მოგვითხრობს: „Прошедшее лето 1853 г. в Боржоме ознаменовалось одним из тех редких событий, которые могут случиться только на Кавказе. В здании Минеральных вод на берегу Шовис-цкали совершился обряд таинства Св. Крещения над семью дикарями Вольной Сванетии, доселе де признававшей над собой никакой власти. Сам наместник кн. Воронцов и супруга его в кругу сановников и приближенных были в числе восприемников. Обрадованные, обласканные и прилично одаренные сваны вернулись в свои горы“⁶⁸).

ამის შემდეგ ვორონცოვის მიერ იმავე 1853 წ. სვანეთში გაიგზავნა პოლკ. ბართოლომეი სვანეთის ყოფილ ბოქაულის ალ. მიქელაძის თანხლებით.

26 ივლისს ისინი მივიდნენ ჩოლურში და ესტუმრნენ თ. გარდაფხაძეს, სადაც მათ დახვდათ აზნაური სორთმან ქურდიანი, რომელიც მეორე დღესვე გაგზავნეს ზემო სვანეთში, რომ მას ხალხისათვის ეცნობებინა ბართოლომეის სვანეთში მოსვლის მიზანი და, როდესაც ბართოლომეის ეცნობა, რომ სვანეთი არ იყო მისი მიღების წინააღმდეგი, გადავიდა ლატფარის მთაზე. კალაში მას შეხვდნენ ბორ-

⁶⁸) Бартоломеи. Поездка в Вольную Сванетию. Запис. Кавк. отд. Имп. рус. геогр. общ. Стр. 149, 151.

ჯომში ვორონცოვის მიერ მონათლული სვანები: დადაში ქურდიანი, გელა იოსელიანი, სიმონ დევდარიანი, სორთმან ქურდიანი, ყასბულათ შერვაშიძე, ნეშრევან ყიფიანი და სხვები. ისინი ყველა ერთად გადავიდნენ იფარში, მაგრამ მათ იქ, ქალებისა და ბებრების გარდა, არავინ დახვდა. აქედან ის ავიდა სოფელ წვირმში და ესტუმრა ზემოხსენებულ ყიფიანს.

წვირპიდან მან თავისი მასპინძელი ყიფიანი და ყასბულათ შერვაშიძე გაგზავნა მოციქულებად ლატალის თემში, რომელიც ჯერ კიდევ მოსალაპარაკებლადაც არ მიჰკარებია მთავრობას და მათი პირით სთხოვა მიეცათ ნება ლატალში შესვლისა, ეკლესიების სიძველეების დასათვალიერებლად.

ლატალიდან დაბრუნებულ მოციქულებთან ერთად ბართოლომეისთან მოვიდნენ ლატალის აზნაურები ჩარკვიანები და აცნობეს ლატალის თანხმობა მისი მიღების შესახებ.

ამ სასიამოვნო ცნობით გახარებული ბართოლომეი სასწრაფოდ წავიდა ლაყარის გზით ლატალისკენ. ლატალში ერთს ადგილას მას დახვდა თავმოყრილი 600 კაცი ლატალის მახვშის აბი ფარჯიანის თაოსნობით, რომელმაც თოფი ჩამოიხსნა, წინ დაიბჯინა და ლატალის ხალხის სახელით მიმართა ბართოლომეის შემდეგი სიტყვებით: „მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ლატალის ხალხი ვერავის ვერ დაუმორჩილებია. ტყუილა ცდილობდნენ ჩვენი მეზობლები (მთავრები) ხან ძალით, ხან ხერხით და ეშმაკობით ჩვენს დაპყრობას. მტარვალთა მოძალადეობას ჩვენ უპასუხებდით ყოველვის იარაღით, ხოლო მათ ხრიკებსა და ეშმაკობას დიდი ჯიუტობითა და სიმკაცრით. ბევრი სისხლია ამ ბრძოლაში ჩვენი მამა-პაპის მიერ დაღვრილი და ამიტომაც ლატალის ხალხმა დღემდე შესძლო ასე ბრწყინვალედ თავისი წინაპრების მიერ ნაანდერძევი თავისუფლებისა და დამრუკიდებლობის დაცვა-შენარჩუნება.

ამჟამად ჩვენი საკუთარი სურვილით და ნებით, ძალდაუტანებლად, ყოველგვარ გავლენის გარეშე, ჩვენ გვსურს რუსეთის სახელმწიფოს შეკუთრდეთ, მის მთავრობას დავემორჩილოთ და მთავრობის მიერ გამოგზავნილი პირები მივილოთ. ლატალელები მადლობელი ვართ თქვენი იმისათვის, რომ ჩვენთან თქვენ ერთადერთი მოხვედით. რადგანაც ეხლა ვერავინ ვერ იტყვის და გვისაყვედურებს: თითქოს ჩვენ ძალით დაპყრობილი ვიყოთ და ყველას ეცოდინება, რომ ჩვენ საკუთარი სურვილითა და ნებით განვაცხადეთ მთავრობისადმი მორჩილება და არა იძულებით“. И гордо и весело сверкали взоры новых подданных. Этой минуты не позабуду никогда, ამბობს

ბართოლომეი აქ მიღებულ შთაბეჭდილებაზე. იმ ღამეს ის ესტუმრა ჩარკვიანებს, ხოლო მეორე დღეს ფიცი მიაღებინა ლატალებს რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის შესახებ და ფიცის ფურცელზე ხელი მოაწერინა სოფლის 13 „მახვშის“ — მამასახლისის⁷⁰⁾.

10 აგვისტოს აქედან გახარებული ბართოლომეი მიდის ლენჯერის თემში, რომელმაც ლატალის მაგალითს წაბაძა და ფიცი მიიღო რუსეთთან შეერთებაზე. ამნაირად 10 აგვისტოს 1853 წ. დამთავრდა იმ ლატალისა და ლერჯენის თემების რუსეთთან ნებაყოფლობით შეერთების აქტი, რომელთაც არც ერთი თავადი და მოხელე ამ საგანზე მოსალაპარაკებლად სიახლოვეს არ მიეკარებიათ და ამიტომაც ამ დღეს სვანეთის მკვლევარნი სვანეთის რესპუბლიკანურ წესწყობილების მოსაზრების დღედ სთვლიან.

ლენჯერიდან ბართოლომეი გადავიდა მესტიაში, სადაც ის ესტუმრა დადაში ჯაფარიძეს, რომელმაც უცხო სტუმარი გააოცა როგორც მასპინძლობით, აგრეთვე იმ გარემოებით, რომ ამ უცხო სტუმრის სადილობის დროს სუფრაზე არავის ნება არ მისცა ჩვეულებრივად სიმღერები და ცეკვა-თამაში გაემართათ იმ მიზეზით, რომ რამოდენიმე თვის წინათ მისი შვილის ცოლი, გარდაფხადის ქალი, ერთ ლენჯუმელ აზნაურს წაუყვანია ცოლად და ამის გამო მისი ოჯახი ყოფილა დამგლოვიარებული. ბართოლომეი რომ მის გულის ტკივილების შემსუბუქებას ათასნაირი ნუგეშის ცემით შეუდგა, დადაშიმ ასე უპასუხა თურმე: „მთელი სვანეთის ბუმბერაზი მთები რომ ოქროდ იქცენ და ამ შეურაცყოფის ასანაზღაურებლად მე მომცენ, მაინც ვერ დაეკმაყოფილდები, სანამ შურს არ ვიძიებო“.

მესტიიდან ბართოლომეი წავიდა მულახში, სადაც ის ესტუმრა იმ დადაში ქურდიანს, რომელიც თავისუფალ სვანეთის სახელით წარუდგა 1834 წ. ბარონ როზენს და შემდეგ 1853 წ. ვორონცოვს, და ერთ დროს მძევლად მისცა მთავრობას თავის შვილის ნაცვლად იფარში მშობლების სიკვდილის გამო დაობლებული და უპატრონოდ დარჩენილი, მის ნათესავებისაგან დადაშის მიერ ნაყიდი გიორგი გულმანი, რომელიც მღვდელმოქმედების შესწავლის შემდეგ უკან გამოითხოვა და მის მიერ აშენებულ მურშკიერის ეკლესიაში მღვდლად დააყენა. მას, სხვათა შორის, კოლუბიაკინის მიერ ნაჩუქარი ხმალი ბართოლომეის სიტყვით დღე და ღამე ზედ ჰქონდა ჩამოკიდებული. მულახიდან ის გაემგზავრა ადიშში, შემდეგ ხალდეში და უშგულში, მაგრამ არ-

⁷⁰⁾ Бартоломен. იქვე.

ზად ის ეკლესიებში არ შეუშვეს. აქედან ბართოლომეი ქუთაისში დაბრუნდა.

ქუთაისის გუბერნატორმა ვორონცოვს მოახსენა: „ამ ზაფხულში ჩვენ შეგვიერთდენ ნებაყოფლობით დღემდე დაუმორჩილებელი ლატალია და ლენჯერის თემები, რომლებიც 360 კომლისაგან შესდგებიან და მცხოვრებთა რაოდენობა 2,000 აღემატებაო. სვანეთის იმ ნაწილის ნებაყოფლობით შეერთება, რომელიც უხსოვარ დროიდან დღემდე არავის მორჩილებაში არ ყოფილა და იარაღით ხელში მუდამ თავის დამოუკიდებლობას იცავდა, ჩვენთვის დიდ მიღწევად და ბედნიერებად ჩაითვლება და ამიტომ გთხოვთ ეს ამბავი ხელმწიფეს მოახსენოთ“¹⁴).

ამავე მოხსენებაში ის სთხოვდა ამ საქმეში მხურვალე მონაწილეობის მიღებისათვის ალ. მიქელაძის დაჯილდოვებას, მღვდელი გ. გულბანის სვანეთში ქრისტიანობის გავრცელებისა და მთავრობის ერთგულენათვის ერთდოოულად 200 მან. დასაჩუქრებას, მოხუც აზნაურ დადაში ქურდიანის მე-3 ხარისხის ანნას ორდენითა და 100 მან. პენსიის დანიშვნით დაჯილდოვებას სვანეთში მთავრობის სასარგებლოდ მოღვაწეობისა და ქრისტიანობის გავრცელებისათვის. ეს შუამდგომლობა დაკმაყოფილებული იქნა.

ამის შემდეგ იმავე 1853 წ. 24 ივლისს ქუთ. გენ.-გუბერნატორმა გაგარინმა წარუდგინა ვორონცოვს მოხსენება, რომელშიც სხვათა შორის სწერდა სვანეთზე: მართალია 1849 წ. თავისუფალმა სვანეთმა წინააღმდეგობა გაუწია ბოქაულ მიქელაძეს, რომელიც ამის შემდეგ გაიქცა სვანეთიდან და თავისი რეზიდენცია ლაშხეთში (ქვემო სვანეთში) გადაიტანა, რის გამო სვანეთის საბოქაულო გაქმებულ იქნა, მაგრამ ვინაიდან ამის შემდეგ სვანებმა მორჩილება განაცხადეს და მთავრობის ერთგულების დასამტკიცებლად წარსული წლის ზაფხულში არ მიიღეს მუჰამედ ემინის აგენტები, ხალხის ასაჯანყებლად მათთან გაგზავნილნი, ამიტომ, თუმცაღა, მართალია, იქ ფორმალურ მმართველობის დაარსება ნაადრევად უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც სვანებს თავის ველურობისა და ხასიათის სიმკაცრის გამო არ შეუძლიათ დაემორჩილონ რომელიმე მთავრობას და თავისი თვითნებობით შეუძლიათ მთავრობა კვლავ იმ უსიამოვნო მდგომარეობაში ჩააყენონ, როგორც 1849 წ.. მაგრამ ხელის აღება ამ ხალხზე და უყურადღებო მიტოვება ერთის მხრით უსამართლობა იქნება, რადგანაც თუ ზოგიერთმა სვანმა ბოქაულს წინააღმდეგობა გაუწია, მთელ სვანეთს ამაში

¹⁴) Бартоломеи. Поездка в Вольн, Сванетию. Зап. Кавк. отд. Имп. Рус. геогр. общ. Стр. 186.

მონაწილეობა არ მიუღია, ხოლო მეორე მხრით ეს არ იქნება ჩვენთვის მიზანშეწონილი იმიტომ, რომ სვანებს შეუძლიათ ჩვენ მოწინააღმდეგეებს მიემხრონ და გააძლიერონ ისინი.

ადგილობრივი მთავრობა რომ უხერხულ მდგომარეობაში არ ჩავარდნილიყო და ხაზინა უნაყოფო ხარჯებში, გაგარინს საჭიროდ მიაჩნდა შემდეგი:

1) რომ სვანეთის მმართველი მიქელაძე ყოფილიყო სვანეთის დამცველი ყოველგვარ საქმეში, როგორც სამეგრელოში, ისე ქუთაისის გუბერნიის სხვადასხვა კუთხეებში, რათა უსამართლობას სვანებისადმი ადგილი არსად არ ჰქონოდა.

2) რომ მას ებრძოლა მხოლოდ ზოგიერთი ადგილობრივი ჩვეულების წინააღმდეგ, რომლებიც ამ ხალხს ანადგურებდა ზნეობრივად და ფიზიკურად.

3) რომ ყოველგვარი საქმეები და სადაო საკითხები ეწარმოებინა მხარეების თანხმობით ადგილობრივი ადათებისა და ჩვეულებითი უფლებების მიხედვით, რომლებიც უნდა ჩაწერილიყო ყურნალში და ყოველ ნახევარი წლის ბოლოს წარდგენოდა ქუთაისის გუბერნატორს.

4) რომ ხელი შეეწყო სვანეთში ქრისტიანობის გავრცელებისა და სკოლების გახსნისათვის საქართვ. ექზარხოსის მიერ შესაფერი მღვდლების გაგზავნით.

5) რომ ხალხისათვის გაეკეთებინებინა გზა სვანეთში საჭიროების დროს ჯარების შესაყვანად.

6) რომ სვანეთის მმართველი მიქელაძე სვანეთში ყოფილიყო საფხულობით 3 თვით, ხოლო დანარჩენ დროს იმერეთში და გზის ხარჯები მას ჰქონოდა წლიურად 100 მან. ხოლო სვანებს ქუთაისში ხშირი ჩამოსვლით მთავრობასთან მჭიდროთ დაკავშირება რომ მოეწყო და მიემხრო გავლენიანი კაცები, ამისათვის მას უნდა მიცემოდა 300 მან. წლიურად.

ამნაირად გუბერნატორის მოხსენებით სვანეთზე უნდა დასარჯულიყო ყოველწლიურად 400 მანეთი, ხოლო როცა დარწმუნდებოდნენ იმაში, რომ იქ ნაყოფიერი მუშაობის წარმოება შეიძლებოდა, მაშინ უნდა დაარსებულიყო სვანეთის საბოქაულო იმ შტატით, რომელიც დაარსდა 1847 წ. კოლუბიაკინის მიერ და გაუქმდა 1849 წ. ვორონცოვის განკარგულებით მიქელაძისათვის წინააღმდეგობის გაწევის გა-

⁹²⁾ Донес. кн. Воронц. к Чернышеву от 24 февр. 1854 г. № 189. (см. акты арх. комиссии, т. X, стр. 260).

კო⁷³). ვორონცოვმა 15 ოქტომბერს 1853 წ. აცნობა გაგარინს, რომ ზემონსენებულ მიმ. მოახზრებებს ის სავსებით ეთანხმებოდა. და თან ავალედა მათ გატარებას ცხოვრებაში შეუტყველად⁷⁴). ხოლო გენერალმა რეადემ კავკასიის კომიტეტის წინაშე აღძრა შუამდგომლობა იმის შესახებ, რომ სვანეთში ყოფილიყო დაარსებული სვანეთის საბოქაულო ისე, როგორც სამურზაყანოში, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ მკვლევობების გარდა ყოველგვარი საქმეები ადგილობრივი ჩვეულებითი უფლებებით ყოფილიყო წარმოებული, და იმ 400 მანეთის გარდა, რომელიც სვანეთის მმართველს მიქელაძეს ეძლეოდა მთავრობასთან დაკავშირების მიზნით სვანების ქუთაისში მოგზაურობის გზის ხარჯებად. მისცემოდა სვანეთს ოთხ სამრევლოს დასაარსებლად 2000 მან. მაგრამ რადგანაც ფინანსთა სამინისტრომ ამაზე უარი განაცხადა, მურავიოვმა მოახდინა განკარგულება, რომ 570 მ. მის ექსტრა-ორდინარულ შეთანხმებიდან ყოფილიყო გაცემული სვანეთზე⁷⁵).

ამის შემდეგ გენ. ბებუთოვი მოახსენებდა მურავიოვს, რომ ის 570 მანეთი, რომელიც მის თანხებიდან ეძლეოდა სვანეთის ბოქაულის. ოთხი იასაულისა და მღვდლის შესანახავად, არ იყო საკმარისი; რომ სვანებმა მოუხშირეს ქუთაისში ჩამოსვლას, სადაც მათ არ ყავს ნაცნობები, მეგობრები, ნათესავები და განიცდიან იქ ყოფნის დროს დიდ გაკირვებას და ამიტომ საჭიროა მათთვის ნივთიერი დახმარების აღმოჩენა, ურომლისოდაც სვანებს შეუძლიათ შესწყვიტონ ქუთაისში ჩამოსვლა და ეს გარემოება მოუსპობს მთავრობას ამ ხალხთან დაახლოვების საშუალებასო და სხვა... ამიტომ ბებუთოვი შუამდგომლობა ამ საჭიროებისათვის სპეციალური თანხების გადადებას, რაც 7 მარტს 1855 წ. მურავიოვის მიერ დაკმაყოფილებული იქნა⁷⁶).

73) ბოქაულის ჯამაგირი	600 მ.
მისი თანაშემწის	250 „
თარჯიმანის	150 „
საქ. მწარმოებლის	100 „
ორი დარაჯის	160 „

სულ 1.260 „

⁷⁴) Донесение Кут. Губ. Гагарина кн. Воронцову от 24 июля 1853 г. № 167; отв. кн. Воронцова Гагарину от 15-го окт. того же года, № 2838 (см. акты Кавк. арх. комиссий, т. XI, стр. 941, 942).

⁷⁵) Рапорт Ген. Реада пред. Кавк. комитета от 13 авг. 1853 г. № 773 и отношение Муравьева к мин. внут. дел от 4 мая 1855 г. № 350 (см. акты Кавк. арх. ком. т. XI, стр. 942, 943).

⁷⁶) Доклад Ген. Бебутова кн. Муравьеву от 25 июля 1855 г. (см. акты Кавк. арх. ком. т. XI, стр. 943, 944).

ამის შემდეგ იმავე 1855 წ. 22 მარიაპოლისთვის ბებუთოვი მოახსენებდა დოლგორუკოვს, თავისუფალი სვანეთის იფარის თემის მცხოვრებნი თვითნებობას იჩენნო. მათ, სხვათა შორის, დაიჭირეს სადადეშქელიანო სვანეთიდან რაჭაში მიმავალი მღვდლები და სანამდე 300 მან. სახსრად არ მიიღეს, არ გაუშვეს. გარდა ამისა, იმავე წლის ივლისში იფარლებმა მიიღეს თათრის მოლა და მისი ამხანაგები, რომელთა მიზანსაც სვანეთის აჯანყება შეადგენდა და იფარლებიც ამ საქმეში მათ ხელს უწყობდენ. ვინაიდან სვანეთის მმართველ მიქელაძეს მათ საწინააღმდეგოდ ზომები ვერ მიეღო, ამიტომ ბაგრატიონ მუხრანსკის განკარგულებით სვანეთში გაგზავნილი იქნა რაჭის მაზრის უფროსი მაიორი ვასილიევი 200 კაციით. ეს ვასილიევი რაჭიდან ქვემო სვანეთში გადავიდა და ს. ლუჯიში დაბანაკდა. აქ მასთან გამოცხადდენ თავისუფალ სვანეთიდან კომლის თავზე თითო კაცი.

დამნაშავე იფარლები რომ დაეჭირათ, მიქელაძემ ისინი წაიყვანა სოფ. ყახუნდერში ეკლესიაზე ვითომდა ფიცის ჩამოსართმევად მთავრობის მორჩილებაზე. მაგრამ დაფიცების შემდეგ მიქელაძემ გამოუცხადა მათ, რომ მთავარი დამნაშავენი უნდა დაეჭირა და ქუთაისში წაეყვანა. ამის გაგონებაზე იფარლებმა იარაღზე გაისვეს ხელი. ამოეფარენ ეკლესიის გალავანს და გამოუცხადეს მიქელაძეს — „არ დაგნებდებითო“. მაგრამ შეტაკებას ადგილი არ ჰქონია და საქმე მშვიდობიანად დამთავრდა“).

1855 — 1857 წლებში ჩუბეხევისა და ეცერის მთავრებს შორის შურის ძიების ნიადაგზე მომხდარმა სისხლის ღვრამ და ამის გამო სადადეშქელიანო სვანეთში გამეფებულმა ანარქიულმა მდგომარეობამ მთავრობა იძულებული ჰყო 1857 წ. სამხედრო შტაბის უფროსის უსლარის მთავარსარდლობით სვანეთში ჯარი გაეგზავნა⁷⁸⁾. ჯარი სვანეთისაკენ გაემგზავრა ერთი ნაწილი ყაბარდოდან, მეორე წებელიდან და მესამე ლეჩხუმიდან. როდესაც უსლარმა ლატფარის მთა გადაიარა და კალის თემში დაბანაკდა, იქ მასთან მივიდა მურზაყან (კონსტანტინე) დადეშქელიანო და განუცხადა, რომ ის მიდის პირდაპირ ქუთაისში გაგარინთან. ამის შემდეგ ჯარის სვანეთში შეყვანას აზრი დაეკარგა და უსლარი უკან დაბრუნდა.

77) Акты Кавк. арх. ком. т. XI, стр. 945).

78) 1843 წ. ეცერის მთავრებმა ჩუბეხევის სამთავრო დაიპყრეს, რამაც იმსხვერპლა კონსტანტინეს ბებია დიგორხანი და მისი და; მათ მოუკლეს აგრეთვე 17 კარის კაცი. და ამიტომ 1855 წ. ჩუბეხევის მთავრის ციოყის შვილებმა ისლამმა და თენგიზმა მოკლეს ეცერის მთავარი ჯანსუხი და დაიპყრეს მისი სამფლობელო ქვეყანა.

სანამ სვანეთიდან წავიდოდა, უსლარმა გამოარკვია, რომ უშგულის თემს თურმე არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია თავისუფალი სვანეთის რუსეთთან შეერთების დროს, განდგომილად და დაუმორჩილებლად ყოფილა და, როდესაც 1853 წ. გიორგი წერეთლის მეცადინეობით 7 სვანის ვორონცოვთან წასვლა მოეწყო, როგორც ზემოდ არის ნათქვამი, ამ დროს უშგულში შემოსულა ციოყ გარდაფხაძე, რომელიც სვანეთში განთქმული იყო თურმე იმით, რომ „ისე შორს უვლია, შავი ზღვაც კი დაუნახავსო“⁷⁹). უშგულში ციოყი ესტუმრა ზემოხსენებულ ყაჩაღს ჯამათა ჭელიძეს, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, შემდეგში ლებში იქმნა მოკლული და სთხოვა მას, ეშოვა ორი უშგულელი, რომლებიც უნდა წაყოლოდენ ნალჩიკში, სადაც იმ დროს იმყოფებოდა კავკასიის მთავარმართებელი. ჯამათას უშოვია ამხანაგები. ციოყი შეპირებია მათ დიდ საჩუქრებს და ყველანი ერთად ნალჩიკში რაჭის გზით წასულან. ნალჩიკიდან მთავარმართებელი პიატიგორსკში წასულიყო და ამიტომ ციოყი თავის „დელეგაციით“ იქითკენ გაეშურა. მან ეს სამი უშგულელი მთავარმართებელს წარუდგინა, ვითარცა უშგულის თემის გამოგზავნილნი თვითმპყრობელობის ქვეშევრდომობაში მიღების სათხოვად. მას ძალიან სასიამოვნოდ დარჩა თურმე ეს. მთავარმართებელმა სვანებს დიდი პატივისცა, აჩუქა თითოს 50 მანეთი და ისე გაისტუმრა თავის ქვეყნისაკენ.

უშგულის გლეხობას რომ ეს ამბავი გაუგია, დიდად აღშფოთებულია და ციოყის მიერ წაყვანილ სამ უშგულელის სასტიკად დასჯა დაუდგენია. ჯამათას და მის ამხანაგებს რომ ეს ამბავი გაუგიათ, ჩუმად შესულან უშგულში, თითო კარგი ნებიერი გათენებამდე თავიანთ სახლებიდან გაუყვანიათ და უშგულის ღვთის მშობლის ეკლესიის კარებისთვის მიუბამსთ. მეორე დღეს ეს რომ ხალხმა შეიტყო, მთელმა უშგულმა ეკლესიის გალავანში მოიყარა თავი. ჯამათა და მისი ამხანაგები წარსდგენ დაჩოქილი ხალხის წინაშე და სთხოვეს პატიება. რადგანაც მათ ეკლესიის კარებზე ხარები მიაბეს, ამის შემდეგ სვანური ჩვეულება უშგულელებს ნებას არ აძლევდა დამნაშავენი დაესაჯათ და ამიტომ აპატიეს დანაშაული და სამი ხარი იქვე დაკლეს და შეესწამეს. ამნაირად, როგორც ზემოთ არის ნათქვამი, უშგულის ხალხი უსლარის სვანეთში მოსვლამდე ყოფილა დაუმორჩილებელი. ხოლო უშგულის მღვდლის სიმონ გაბიანის ჩაგონებითა და მეცადი-

⁷⁹) „ივერია“. 1888 წ., № 122.

ნეობით უშგულის გლახობა მაშინ გამოცხადდა უსლართან და მიიღო ფიცი რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის შესახებ ⁸¹⁾.

1834 წ. ბარონ როზენის მიერ სვანეთში გაგზავნილმა შახოვსკოიმ რომ სვანეთის მამულების აღწერა და საზღვრების გამიჯვნა მოახდინა, მან სვანეთს ჩამოსჭრა ყოველ მხრიდან დიდი ტერიტორია.

დასავლეთით სადადეშქელიანო სვანეთის საზღვარი, სამეგრელოს მხრით, მანამდე იყო ს. ჯვართან ახლოს აღმოსავლეთით მდებარე ქედი „ცხვიმზაგელი“, რომელიც შეიცვალა მდ. ეციო, ტყაბედნიერით და ბოგურჯელით ⁸²⁾. ჩრდილოეთით სვანეთის საზღვარი იმ დროს იყო ყარაჩას მხრით „ლაბგვიარი“, ყაბარდოს მხრით ნაქამუკვარი, თეგენეკის მთა და ჩეგემი, რომლებიც კავკასიონის უმთავრეს ქედით შეიცვალენ. ამას ამტკიცებს ამ უამად ჩემ მიერ აღმოჩენილი ფრიად საინტერესო საბუთი. ეს არის მოხსენება ჩუბხევის „მთავრინის“ ⁸³⁾ დიგორხანისა ბარონ როზენისადმი 1835 წ. 14 ივლისს, რომელშიც ნათქვამია ⁸⁴⁾:

სვანეთის მამული დღემდის ყოფილა ქუეშე ჩვენსა და არისცა. მათ მამულთა საზღვრავს ჩერქეზებისა მხრიდან მთა თეგენეკი და ყარაჩებისა მხრით არის საზღუარი სადაც დასრულდება ვაკე ალაგი, რომელსაც ეწოდების „ლაბგვიარი“ და ეს ლაბგვიარი არის ჩვენი და იმას იქეთ ყარაჩელთა, ხოლო სამეგრელოს მხრივ საზღვრავს ჩუენსა მამულსა მთა, წოდებული ცხვიმზაგელად.

ჩერქეზების მხრივ, რომელნიცა სახლობენ ჩერქეზიდამ, გადასახლებულნი მცხოვრებნი სოფელსა ბახსანასა, იგი ბახსანა არის საკუთარი ჩუენი. ამის გამო რომელ იქ მცხოვრებნი, რომელნიც დღესა სცხოვრობენ, ადრე სახლებულან ჩერქეზის სოფელს ზანგისსა, და იქიდამ გადმოსახლებულან იმ სოფლის ნახევარი ხალხი თავიანთ მამულს სოფელს ნაქამუკვარსა და ნაქამუკვრიდამ არ არის დიდი

⁸¹⁾ სიმონ გაბიანი იყო სოფ. „შგედის, ლაშხეთის საზ., მცხოვრები და ამიტომ სვანები მას ეძახდენ „შგედი ბაულდს“ — შგედელ მღვდელს. სვანები გაბუძგულსა, ულამაზო და დაბალ მღვდელს რომ დაინახავენ, დღემდე ეძახიან „შგედი ბაულდს“ — შგედელ მღვდელუკას. წერა-კითხვა სიმონ მღვდელს უსწავლია ცაგერის სობოროში, მღვდლათ კურთხებულა მარტილში, 1866 წ-დე მღვდლად იყო და მთავრობისაგან 400 მან. ჯამაგირს ლებულობდა, ხოლო შემდეგ პენსია დაენიშნა 130 მ. წელიწადში. უსლართან რომ უშგულელები მიიყვანა, მაშინ იყო 108 წლის მოხუცი. იხ. „ივერია“. 1888 წ., № 122.

⁸²⁾ მაშინ დასავლეთის მხრით სვანეთს ჩამოეჭრა 25 ვერსი.

⁸³⁾ ასე უწოდებს საბუთში თავის თავს დიგორხანი.

⁸⁴⁾ ტექსტი ამ საბუთისა. რომელიც აღმოვაჩინე საქ. განათლების კომისარიატის ცენტრო-არქივში, მომყავს შეუცვლელად.

ხანი რომელ თათარყანის მამას ციოყს გადმოუსახლებია ჩუენს საკუთარს სოფელს ბახსანასა თხოვნითა მათის მეუფროსის ისმაილვერსპილოვისა და რომელისაცა შვილი მირზაყულა დღეს არს ცოცხალი და სცხოვრობს მას ჩუენს სოფელს ბახსანასა, და რომელი ჩუენი გლეხნი სახლებულან მას ბახსანაში ისენი ზოგნი ამოუწყვეტია ჭირსა და დანარჩომნი გადმოუსახლებია მთავარსა ციოყს სოფელსა ღეშტერსა და ლაშხრაშსა, რომელნიც გვემსახურებიან ჩუენ ბატოყმურის წესითა, ხოლო მთავრისა ციოყისა მიერ ეს ვითარი ბახსანას მათი დასახლება ყოფილა მისდა შესამატ პირუცული ამისათვის რომ იქ იმათის მოსახლეობით დაიცუავედა იმ მხარეს გარეულთა მტერთაგან ჩუმათ შემოსულისათვის მამულსა თვისსა და მეორედ იმისთვის, რომ იგინი ისე გვემსახურებოდენ ჩუენ ვითარცა საკუთარი ყმანი, როგორც საბალახოსა მოცემითა, აგრეთვე სხუათა სამსახურითაცა, რასაც უბრძანებდით ჩუენ დღემდის.

მეორე. ყარაჩელნი როდესაც მოიხმარებდენ მამულსა ჩუენსა, ლაბგვიარად წოდებულსა და ანუ სხვისა პირუტყვისა საძოვენელად გვაძლევდენ თვინიერ ყოვლისა უარის ყოფისა შესახვედრსა საბალახოსა, რაიცა შეხუდებოდათ ჩვეულების მიერ.

მესამე. სამეგრელოს მხრიდან ოდეს გარდმოვლენ იქაურნი მცხოვრებნი ხსენებულსა მთასა ცხვიმზაგალასა მაშენ იმათ ვართმევთ პირუტყვისა თვის საბალახოსა და სხუა რაც სამსახურსა. ამა საზღვრებსა იქეთ მდებარეობს სოფელი ჯვარი რომელიც არის და ეკუთვნის თავად დადიანს კაცისა და ვამეყსა და ნიკოსა და ნათესავთა მათთა; წარსულთა უწინარეს იმასა წლებისა სიცოცხლისა დროსა ქმრისა ჩემისა სვანეთის მთავრისა მოსოსტრისა და მურზაყანისა⁸⁵⁾ ერთხელ გადნოსულიყო ამა საზღვარსა გარდაცვალებული გიორგი დადიანი ცოლით და შვილებით და გაეკეთებინა კოშკი და დამდგარიყო მუნ, თვინიერ დაკითხვისა ჩუენისა და ოდეს ჰსცნეს ქმარმან ჩემან მოსოსტრმა და მურზაყანმან იმავე დროს განდევნეს იქილამ და დაუქციეს კოშკი იგი. რომელსაც არა უარს ყოფენ შვილნი მის გიორგი დადიანისანი კაცია და ვამეყი, რომელნიცა ამ ჟამად ისინიცა იყუნეს იქ თავისი ცოლებით და შიდ რაოდენსამე წლისა თხოვნითა მათ დადიანთა, რადგანაც არს მამული იგი საჭირო მათის სოფლისა ჯვარისათვის, მივეცით ნება რათა იხმარონ მათ და მისთვის გვაძლევენ ჩუენ პირუტყვისა თვისა საბალახოსა და თავჯლსა რადგანაც იმ ჩუენ სმელ-

⁸⁵⁾ დიგორხანი იყო მოსოსტრის ცოლი, ქმრის სიკვდილის შემდეგ ის ცოლად შეერთო თავისმა მავლმა; და დის მეხას ქმარმა მურზაყანმა, როგორც ჩანს არქივის საქმეებიდან.

ში კეთილობს დიდათ ფუტკარი. და რაოდენიცა გამოვა თაფლი მას სრულებით წამოვიღებთ ჩუენ და სანთელს წაიღებენ ისენი და რაიცა შეხუდების სოფელსა ჯუარსა, რომელიცა არს მთის ცხვიმზაგელისა იქით იგი ზემოთქმისამებრ ეკუთვნით მათ დადიანთა თუმცა გვეყვანან იქ ყმანნი ჩუენნი, გარნა ისენი არიან ზოგნი ნასყიდნი, ზოგნი ნაშოვარნი და უმეტესი ნაწილი მოცემულ არს სამეგრელოს ყოფილ მთავრის გარდაცვალებულის გრიგ. დადიანისაგან იმ მიზეზისა გამო რომელ ოდეს მოადგა ჯარით უკანასკნელი მეფე იმერეთისა სოლომან გრიგოლ დადიანსა და შეავიწროა იმ ყამად ეთხოვნა შეწვენა მაშინ მყოფის სვანეთის მთავრის თენგიზისათვის, რომელიც იყო მამა ქმარისა ჩემისა მოსოსტრისა და მურზაყანისა და შემწეობისა მიცემისა ყამს, რადგანაც დახოცოდა მას ომში კაცნი ამისათვის გრიგოლ დადიანს მიეცა რამოდენიმე კომლი გლეხნი სოფელსა ჯვარსა, რომელნიცა გვეყვანან დღესაცა და მაშინდელისა გარემოებისა თვალთ მნახველი არს მათი უგანათლებულესობა საქართველოს მეფის გიორგის ასული ნინა დედა აწინდლისა მთავრის ლეონ დადიანისა, რომელიც ჰსცხოვრობს პეტერბურგსა.

მეოთხე. წარსულსა წელსა მოვიდა რა სვანეთში კაპიტანი კნიაზი შანოვსკოი იმავე დროს იწყო წერად სვანეთის მამულებისა და ყოვლისა მხრიდამ არა თუ შეავიწროვა საზღვარნი ჩუენნი, არამედ თვისისა აზრითა მისცა მამულნი ჩუენნი სხუათა და ისე ვითარ მისი მოქმედება არ უწყი თუ ვისგან ქონდა მონდობილი, და როგორცა მე უწყ ესე არა ექნებოდა მას თქვენგან ბრძანებული, რათა მოგვაკლონ საკუთარსა ჩუენსა მამულს, რომელნიც გექონია ჩუენ დღემდის და ამასთანავე მისცა ბრძანება როგორც ყარაჩელთა აგრეთვე ბახსანას მცხოვრებელთაცა რათა დღეის იქით არღარა გვაძლევდენ ჩუენ იგინი მამულისა ჩუენისა შამოსავალსა, რომლითაცა გვისარგებლნია და არს ჩუენი სამკვიდრო და მამულიცა იგი დასწერა მათზედ საკუთრობისა თვისა ვითამცა იყოს მათი, მაშინ როდესაც ბახსანისა მცხოვრებნი არიან ჩუენგან დასახლებული და იქ მსახლობელნი ჩუენნი გლეხნი დღეს ცხოვრობენ ღეშტერსა და ლაშხრაშსა, რომელთაცა ყოველმან მეკომურმან იციან თავ-თავისი ნამოსახლარნი, სახლნი და საკუთარნი მამულნი სოფელსა ბახსანასა, და თუნდაცა კიდეცა ის მამული არ ყოფილიყო ჩუენი მაშინაც არ იყო დრო, რათა გამოეცხადებინა ეს ვითარ უმეცართა და ახალთა ხალხთა შორის.

მეხუთე. ოდეს ჩავაგონეთ ჩვენთა საკუთართა ყმათა და მოვიყვანეთ იგენი წესსა ზედან ქრისტიანობისა ესე აღუჩნდა მას უსიამოვნოთ, რადგანაც ვქმენით დაუკითხავად მისსა და გამოგვიცხადა, რომელ ესე ვითარ არ უნდა გვექნა თვინიერ მისისა და დადიანის გან-

კარგულებისა, რადგანაც არსო სვანეთის საქმე დადიანსა და ჩემ-
 ზედ დამოკიდებული, და იმისათვის მღვდელთაცა აღუთქვა გარდახ-
 დევილება და მგონია არცა დაადებდა შეუსმენელად რომელთაცა არ
 რა უჯერო უქმნიათ თვინიერ ხალხის დანათვისისა და მღვდელნიცა
 იგი გამოყვანილ იქმნენ ჩუენიდამ იმა მიზეზისათვის არცა დააფიცა
 ხელმწიფის ერთგულობასა ზედა ჩვენგან დიდის ცდით მოყვანილნი
 თავისუფალი სვანეთიდამ ორმოცნი პირველნი კაცნი, რომელნიცა
 წარუდგინა მას კნიაზ შახოვსკოის შვილმან ჩემმან მაიორმა მიხაილ-
 შა (ციოცი) ჩუენს სახლში დასაფიცებლად, მე ქვეშარიტებისა გუ-
 ლით მოვახსენებ მაღალ აღმატებულებას თქვენსა რომ უკეთ თუ
 კნიაზ შახოვსკოის დაეფიცებინა ამ ჟამად იგი ორმოცი კაცი ჭლარცა
 მოკვდებოდა ღვიძლი და ჩემი, რომელიცა მოკვდა თოფით თავისუფალ
 სვანთაგან ხელმწიფესა ერგულებისათვის, რადგანაც ქონდა ჩემგან
 ესე ვითარი ჩაგონებული და იმასაც დაგარწმუნებთ, რომ არა თუ თა-
 ვისუფალი სვანეთი დღემდის იქნებოდა დიდის ხელმწიფის ქვეშევრ-
 დომილი და ქრისტიანენი ვითარცა ჩვენ შევიქენით არამედ წებელდი-
 ცა მოყვანილი იქნებოდა დამორჩილებისა ქვეშე, რადგანაც შვილსა
 ჩემსა მიხაილსა ჰქონდა მისთვის ზომიერება მიღებული ვინაიდან ჰყვა-
 ნან მას იქაურნი პირველნი მებატონენი ნათესავად და მეგობრად.
 და არცა დაზოგავდა იგი სიცოცხლესა და ქონებას თვისა სამ-
 სახურად ჩვენისათვის თქვენი აღმატებულებისა, გარნა მოკლეთ
 ვიტყვი: რომელ დიდისა იბკუნებულებისა შინა ახალნი და უმეცარნი
 ხალხნი პირველი საკუთრისა მამულისა მიღებით და საზღვრებისა
 შევიწროებით, და მეორედ გამოაცხადებინა ვითარცა საქმე სვა-
 ნეთისა მინდობილ იყოს დადიანსა ზედან რომელსაც ესე ვითარსა
 არავინ ისურვებს, რადგანაც დადიანი არს სამეგრელოს მთავარი და
 არა სვანეთისა და იმ მხარეს როგორც არს ოთხი სამთავრო აფხაზე-
 თისა, მენგრელიისა, გურიისა და სვანეთისა ჰყვანდა თვის თვისი მთა-
 ვარნი რამოდენისამე საუკუნედგან და არა ახალნი მოგონილნი, და
 სვანეთი ესე არს დასახლებული საქართველოს მეორესა მეფისა
 საურმაგისაგან მისანდობელათ საქართველოს მეფეთა სიმავრისათვის.
 და არცა ოდესმე წოდებულა ერთი მთავარი მეორესა სამთავროსა
 მთავრად, და უკეთუ ყოფილ იყო ესე იგი აღარ იქნებოდა მთავარი,
 არამედ მეფე, და ამა ზემო აღნიშნულთა გარემოებათა დამუსდვეს
 მე ბრალად და შევირაცხე სვანეთისა ხალხში და მახლობელს მეზო-
 ბლებში უპატიოთ რადგანაც ვითომ შემდგომათ მოსვლისა ჩემისა
 თქუენს მაღალ აღმატებულებასთან წაერთვათ მათ სამკვიდრო მა-
 მულები და საქმეცა მათი ვითომცდა დამოკიდებულ იქმნა დადიან-
 სა ზედან, და ესე ვითარცა სიძნელესა შინა შესულმა მოგმართე

შალალამატებულებას თქვენსა რათა განგიცხადოთ რომელმანცა მოგზაურობაში ვნახე არა მცირედი მწუხარება თოვლისა და ცუდს გზებზე სიარულითა უდროით: იქნება ცამეტი წელიწადი რომელ ყოველთვის ვცდილობდი რომელ მეპოვნა ღონის ძიება და გზა რათა სვანეთი შემეყვანა ქვეშევრდომილებისა ქვეშე დიდისა რუსეთისა ხელმწიფისა და მოყვანაცა ქრისტიანობისა წესსა ზედან, რომლისა საგანსა ზედა მინახავს დიდი ძალი ჯაფი და უსიამოვნება ვითარც თანა მშობისათვისა უმეცართა ხალხთაგან აგრეთვე მახლობელ მონათესავეთაგანაც. და ესე ვითარი ჰაზრი ჩემი განსვენებულ იქმნა მთავრობისა თქვენის როგორც ქვეშევრდომობა რუსეთისა ტახტისადმი აგრეთვე მსწრაფლად მოყვანისა ქრისტიანობისა წესსა ზედან ხალხისა ჩვენისა და ამისთვის სულ არ ვიმედოვნებ რომელ უკეთუ არა მივიღებ შესაბამსა ჯილდოსა მაშინცა არა მოვაკლდებით პატივსა ღირსებისა ჩვენისასა, წოდებასა მთავრობისასა და მამულსა ჩუენსა და მაშინ უმეტეს ოდესცა რომელ თქვენი შალალამატებულება მთავრობს აქაურსა მხარეს და არა სხვა ვინმე უცნობი ჩუენის ერთგულობისა და გულმოდგინებისა და ამისთვის ვითხოვთ თქვენგან, რათა კეთილი ინებოთ.

გვიბოძოთ წერილი თქუენი ხელის მოწერით ესრეთ რომელ რაიცა დღემდის ყოფილ იყო სამფლობელოსა ქუეშე და გვესარგებლოს შითი იგი მიგველოს და აღწერილობა კნიაზ შახოვსკოისა მოიშალოს, რათა სვანეთისა უმეცარნი ხალხნი გამოვიყვანო ჩემზედ ცუდის იჭვიანობისაგან და დასასრულ მოგვეცეს იმისთანა მღვდელი, რომელმაც შესძლოს და იცოდეს წერა ქართული და რუსული, როგორც სამღვდელთ ხალხსა ჩემსა აგრეთვე სასწავლებლად ყმათა ჩუენთა წერილისა“...

როგორც ვხედავთ ამ საინტერესო საბუთებიდან, შახოვსკოის განკარგულებით მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში სვანეთის საზღვრებზე დიდი ცვლილებები მომხდარა. ცხადია, ამას ვერ შეურიგდებოდენ როგორც დადემქელიანების სამთავრო, აგრეთვე თავისუფალი სვანეთი, და როდესაც ისინი კანონიერი გზით ვერაფერს გახდენ, გადასწყვიტეს საკუთარი ძალ-ღონით და იარაღით დაეცვათ თავისი საზღვრები. ამიტომ როცა შახოვსკოის განკარგულებით მათ მიერ დაკარგული ადგილებით, სარგებლობას განიზრახავდენ ხოლმე მეზობლები; სვანები ეცემოდენ ამ სადაო მთებზე როგორც დადიანის ხაყმო ქვეყნის, ისე ყარაჩელთა და ყაბარდოელთა მეჯოგეებს და ანადგურებდენ მათ. მაგალითად, ჩუბუხევის მთავრებმა 1848 წ. ამ

ნიადაგზე მოკლეს დადიანის ლეჩხუმის მოურავი ბაკა ჩიქოვანი. 1852, 1853 და 1854 წლებში ისენი სისტემატიურად ეცემოდნენ სამეგრელოს მეჯოგეებს, რომელთაც ამ სამი წლის განმავლობაში წაართვეს 10,000 ცხვარი, ხოლო შემდეგ წლებში მიჰყავდათ კაცებიც ⁸⁶⁾.

ამნაირად შახოვსკოის „კეთილმოღვაწეობით“ ჩაეყარა საძირკველი სვანებსა და მის გარეშემო მოსახლე მეზობელ ერებს შორის დაუსრულებელ მტრობასა და უბედურებას, და როდესაც 1858 წ. დადიანის განკარგულებით სამეგრელოდან აუარებელი ჯოგები მოიყვანეს ლატალის საზღვარზე მდებარე დაბურის სადაბო მთაზე, ლატალები დაეცნენ მათ და ჯოგები მეჯოგეებითურთ ლატალში შემორეკეს ⁸⁷⁾.

ჩეგემი მულახის საზოგადოებას უხსოვარ დროიდან აძლევდა ყოველწლიურად 12 ვერსს სგიმერის ⁸⁸⁾ საბალახო ადგილების ბაჟად, რომლის მიცემაზეც 1858 წ. მან უარი განაცხადა. ამიტომ მულახი დაეცა ჩეგემის მთებს და წაართვა აუარებელი ჯოგები.

ვინაიდან ადგილობრივმა ადმინისტრაციამ სვანების ასეთ თვითნებობის ასალაგმავად ვერავითარი ზომები გერ მიიღო, 1858 წ. სვანეთში გაემგზავრა ჯარით ქუთ. გენ. გუბერნატორი გ. ერისთავი, რომელმაც სვანებს ჯოგები ჩამოართვა, მშვიდობიანობა დაამყარა სვანეთში, ერთი როტის ამ ქვეყანაში დატოვებით მთავრობას ზურგი გაუმაგრა და შეირიგა ჯანსუხის მკვლევები ისლამი, ციოყი და თენგიზი, რომლებიც წარუდგინა უმაღლეს მთავრობას ⁸⁹⁾.

1869 წ. სვანეთში წავიდა ქუთ. გუბერნატორი დრაფი ლევაშოვი, რომელმაც მოაგვარა გლეხებსა და თავად დადემშქელიანებს შორის გამწვავებული ურთიერთობის საკითხი და ბეგარა დაადვა სვანეთს მოსახლის თავზე წელიწადში 1 მ. 30 კ.

1875 წელს ადგილობრივმა ბოქაულმა და თენგიზ დადემშქელიანმა გამოუცხადეს ხალხს მთავრობის განკარგულება თავისუფალ

⁸⁶⁾ Письмо правительницы Мингрелии кн. Екатерины Дадияни к ген. Бебутову от 20 июня 1855 г. № 3456 (см. Акты Кав. арх. ком., т. XI стр. 944).

⁸⁷⁾ ჩვენ ვიცით, რომ 1857 წ. სვანეთში უსლარის მთავარსარდლობით დადემშქელიანების საქმეზე ჯარი იყო შეყვანილი და ქუთაისის გუბერნატორის გაგარინის მოკვლის გამო ჩუბხევის სამთავრო გაუქმდა და სვანეთში მთავრობა უფრო მოღონიერდა. ამიტომ დადიანმა შეურჩია დრო და ცდილობდა სადაო ადგილებით სარგებლობას, რათა შემდეგში მათი ფაქტიური მფლობელობა უზრუნველყო, მაგრამ იმედი გაუცრუვდა და ლატალებმა ჯოგების წართმევით უპასუხეს.

⁸⁸⁾ სგიმერი მდებარეობს კავკასიონის ქედს გადაღმა 20 ვერსის მანძილზე ჩეგემში ანუ თერგის ოლქში და შეადგენდა სვანეთის კუთვნილებას.

⁸⁹⁾ Отношение Барятинского к Военному министру от 13-го ноября 1858 г. № 71 (см. Акты арх. ком. т. XII, стр. 380).

სვანეთში მიწების გაზომვის შესახებ. სვანებმა იფიქრეს, მიწების გაზომა მთავრობას ალბათ მიწებზე ახალი გადასახადების შესაწერად სჭირდებაო. ამ მოსაზრების სიყალბეში ადგილობრივმა ხელისუფლებამ ისინი ვერ დაარწმუნა და მოხდა მთელი თავისუფალი სვანეთის ამხედრება მთავრობის წინააღმდეგ და შეიარაღებული გამოსვლა, რასაც შედეგად მოჰყვა 1876 წ. რუსეთის მრავალრიცხოვან მხედრობის ხალდეშლების მიერ ორჯერ გაწყვეტა, სოფელ ხალდეშის აფეთქება დაღეშქელიანის შემწეობით, 55 ხალდეშელის ციმბირში გადასახლება, აჯანყების 14 მეთაურის ქუთაისის ციხის რეჟიმის წყალობაში ერთი წლის განმავლობაში წუთი სოფლის გამოსალმება⁸⁹⁾ და მრავალი სხვა უბედურებანი.

ამნაირად, როგორც დავინახეთ, ფორმალურად სვანეთის თვითმპყრობელობასთან შეერთება დამთავრდა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარის დასაწყისში, ე. ი. საქართველოს დანარჩენ ნაწილების შეერთებიდან ნახევარ საუკუნის შემდეგ. მაგრამ, როგორც ზემოდ არის ნათქვამი, სვანებმა ფაქტიურად ამის შემდეგაც საკუთარი კანონები და ადათები შეინარჩუნეს და ახალი კანონები მათ ცხოვრებაში არსებითად არარას წარმოადგენდენ, როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავს ერთი რუსი მოგზაური კონეესკი, რომელმაც ინახულა სვანეთი 1886 წ. იგი ამბობს: „მართალია, სვანეთი რუსეთის თვითმპყრობელობის ქვეშევრდომობაში იმყოფება, მაგრამ თავისუფალი სულისკვთება მათში არ ჩამკვდარა და დღემდის, მიუხედავად იმისა, რომ ბავშვური გულუბრყვილობით პრინციპიალურად თუმცაღა ცნობენ მეფის მთავრობას, მაგრამ ისინი მაინც ფრიად ორიგინალურად ეკიდებიან ამ ახალ მთავრობის კანონების ცხოვრებაში გატარების საქმეს, განსაკუთრებით სასამართლოსა და ადმინისტრაციის ჩარევას მათ შინაურ საქმეებში, რომელთა რიცხვში უმთავრესად სისხლის აღების საქმეები შედის. მკვლევები სასამართლოში გულახდილად მოყვებიან ხოლმე მათ მიერ ჩადენილ დანაშაულობას და სიამოვნებით განაცხადებენ, რომ მომავალშიც ასეთ შემთხვევებში ასევე მოიქცევიან. ან და უწყებების გაგზავნაზე სასამართლოს უპასუხებენ ციხეებში ნათესავებითურთ შესვლით და მბთ საწინააღმდეგოთ წასულთა იქიდგან თოფის სროლით მოგერიებით და სხვა“⁹⁰⁾.

⁸⁹⁾ დაწვრილებით ცნობები ამის შესახებ იხილეთ ჩემი წიგნის „ძველი და ახალი სვანეთის“ პირველ ნაწილში.

⁹⁰⁾ Коневский. Любопытные уголки Кавказа. Батумский округ и Сванетия, стр. 150.

ხალხის თვითმართვებლობა სვანეთში.

შორეულ წარსულში, კრიგრ-ეფრატის მიდამოებიდან ქართველი ხალხის აყრის შემდეგ, ურართუს სახელმწიფოში დამკვიდრებულ სვანებს, როგორც ფიქრობს თანამედროვე მეცნიერება, მე-7 ს. ქრისტეს შობამდე მოუხდათ ამ ქვეყნის მიტოვება. ამის შემდეგ დროთა ბრუნვაში და უკუღმართმა ისტორიულმა პირობებმა აიძულა ეს ხალხი სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ გაწეულიყო და კავკასიის უმთავრეს ქედამდე მიეღწია. იმანაც ეს ხალხი მაგრად მიიკრა თავის ამაყსა და მძლავრ მკერდზე. უხვად გადაუშალა მას თავისი კალმით აუწერელი სილამაზით შემკული და ბუნებრივი სიმაგრეებით განთქმული ქვეყანა სამარადისო საცხოვრებელად.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ სვანეთის ის ნაწილი, რომელსაც იმ დროს დღევანდელი სვანეთის გარშემო მდებარე ქვეყნებში დაბინავება მოუხდა. ჩაება საქართველოს საერთო ისტორიულ და პოლიტიკურ ვითარების ფერხულში და გაითქვიფა ქართველ ხალხში, ხოლო დღევანდელ სვანეთში დამკვიდრებული ნაწილი მოწყდა ქვეყნიერებას პოლიტიკურად, კულტურულად, ეკონომიურად და ჩვენ დრომდე განაგრძობს არსებობას თითქმის პირველყოფილი სახით, ტრადიციებით და შეიძლება ჩაითვალოს იმ, ოდესღაც, მრავალ-რიცხოვანი ხალხის წარმომადგენელ საცოდავ ერთ მუჭა ჯგუფად. რომელიც მესამე საუკუნეში ქ. წინეთ, ფარნაოზ მეფის დროს, მისი სიძის ქუჯის საერისთაოს შეადგენდა.

ამნაირად თავისი გეოგრაფიული პირობების წყალობით ეს ქვეყანა შემდეგში იქცა საქართველოს წარსული ცხოვრების ნაშთების შემნახველ სალაროდ და საუკეთესო მუზეუმად, სადაც თანამედროვე მკვლევართ შეუძლიათ იპოვონ განვლილი ხანის ყოფა-ცხოვრების საუკეთესო მასალები.

რა თქმა უნდა, ის ხალხი, რომელიც სამხრეთში გამოეყო ანუ დაშორდა ისეთ ერს, რომელიც განთქმული იყო თავისი პოლიტიკური ძლიერებით და საკუთარი კულტურით, როცა მოწყდა ქვეყნიერებას, იმ ფაქტის წინაშე დადგებოდა, რომ შეექმნა საკუთარი ან, უკეთ რომ ვსთქვათ. დამოუკიდებელი ცხოვრების კანონები და მართვა-გამგეობის წესები.

ამიტომ, როგორც ვიცით სტრაბონის ცნობებით, 1 სსუკ. (24 წ.) ქრისტეს შემდეგ, და შეიძლება მანამდეც, სვანეთს განაგებდა ხალხია მიერ ამორჩეული უფროსი და საბჭო, რომელიც შესდგებოდა 300 ჩენილისაგან.

როგორც ქვემოთ დავინახავთ. სვანეთის ადათების აღწერის დროს ჩვენ არ გვაქვს არავითარი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ სტრაბონის ამგვარი ცნობები სიმართლეს მოკლებული იყოს, და ქვეშარიტებას არ შეადგენდეს. ამიტომ მკვლევარს ადვილად შეუძლია უტყუარი დასკვნის გამოტანა იმის შესახებ, რომ უძველეს დროიდან მე-19 ს-დღე სვანეთში დამყარებული ყოფილა დემოკრატიულ საფუძველზე აგებული სახალხო თვითმართველობა, რასაც სვანეთის ზოგიერთი მკვლევარი „რესპუბლიკანურ წესწყობილებასაც“ კი უწოდებს²⁾, თავის თავს იმ დროს, როგორც ხელნაწერებიდან სჩანს, თვით სვანებიც უწოდებდნენ: „ერთობილ თავისუფალსა და ბედნიერ ხევს, ლომისა და თავისუფალ მოქალაქეებს“.

მესტიის ეკლესიაში დღემდის შენახულია დროშის თავი წარწერით, რომელიც ბართოლომეის, ბაქრაძეს, სტოიანოვს და უვაროვას ასე ამოუკითხავთ: „Да ублажит Господь соединенную счастливую долину льва, которая по мнению упомянутых лиц служила символом соединения Сванетии с общественным знаменем республиканского союза страны“³⁾. სვანეთის ამ ხალხის თვითმართველობას იმ დროს ჰქონდა შემდეგი საფეხურები:

- 1) „ქორა მახვშიობ“ — პატრიარქალური წესწყობილება.
- 2) „თემობ“ — გვაროვნული წესწყობილება.
- 3) „სოფლი მახვში“ და „სოფლობ“ — სოფლის უფროსი და სოფლობა.
- 4) „ხევობ“ — თემობრივი წესწყობილება.
- 5) „შვანია ხევობ“ ანუ „სვიმრობ“ — სრულიად სვანეთის თემთა საკავშირო ყრილობა.

„ქორა მახვში“ ანუ პატრიარქალური წესწყობილება.

„ქორა მახვშის“ სვანები უწოდებენ ოჯახის უფროსს, ბატონს. ვინაიდან სვანეთში ძალიან ეზარებათ გაყოფა, არამც ვთუ ერთ დედამისე შვილებს, არამედ ბიძაშვილებს, მათ შვილი-შვილებს და შთა-

²⁾ რაფიელ ერისთავი, დ. ბაქრაძე, ბართოლომეი, კოვალევსკი, თავისუფალი სვანი. კონვესკი და სხვები.

³⁾ ბართოლომეი. „Поездка в Вольную Сванетию“, стр. 6. 50. Бакрадзе. „Сванетия“, стр. 97. Стоянов, стр. 289. Уварова, Сб. мат. стр. 152.

მომავლობასაც, ამიტომ სევანური ოჯახი ხშირად შესდგება დღესაც 40—50 წევრისაგან. რა თქმა უნდა, იქ, სადაც ხალხის ყოფაცხოვრება იარაღზე და ფიზიკურ ძალაზეა დამყარებული, არ არის მიზან-შეწონილი ძალების დაქსაქსვა, არამედ საჭიროა შეჯგუფება და შეკავშირება არა მარტო ერთი ოჯახის წევრებისა, არამედ მთელი გვარეულობისაც. ამიტომ როცა რაიმე გარემოებით გაყოფა უხდებოდა, ეს გარემოება დღესაც დიდ მწუხარებას და ცხარე ცრემლებს იწვევს გასაყოფ ოჯახში და მის ნათესაობაში. სევანების შეხედულებით ოჯახის წევრების გაყოფას სჯობია ოჯახის ერთი წევრის სიკვდილი და ხშირად გაიგონებთ მათგან: ლითაღს აშხვმი დაგრა ხოჩაქორისგაო — გაყოფას ოჯახის წევრის სიკვდილი სჯობია ოჯახისათვისო.

იქნებოდა სევანის ოჯახი მრავალრიცხოვანი თუ მცირე, სულ ერთია მას აუცილებლად უნდა ჰყოლოდა და დღესაც ჰყავს „ქორამახვში“ — ოჯახის უფროსი: ოჯახის უფროსობა სევანური ჩვეულებით დღემდე ეკუთვნის ოჯახში ხნით ყველაზე უფროსს. მაგრამ თუ ის საუფროსოდ შესაფერი არ არის, „მახვშობა“ ანუ უფროსობა მის შემდეგ ხნით უფროსს ძმაზე ან შვილზე გადადის.

„ქორამახვში“ იყო და არის სრულუფლებიანი ბატონ-პატრონი თავისი ოჯახისა. ის განაგებს თავისი ოჯახის ყოფაცხოვრებას და ყველა მას ემორჩილება.

წინა დროს მახვში ასახელებდა ომში წამსვლელთ თავის ოჯახიდან, იგი აგრეთვე თავისი სურვილისამებრ ირჩევს და აგზავნის შურისაძიებლად, თუ ვინმესთან მის ოჯახის რომელიმე წევრს საქმე აქვს, აქ აძლევს „მოციქულებს“ პასუხს, გარიგების დროს „სარჩელს“ — საჩივარს. უნაწილებს ოჯახის წევრებს მუშაობას, არჩევს ფულის მოსაგებად სამუშაოდ წამსვლელ პირებს, ლეზულობს მათგან სამუშაოდან დაბრუნებისთანავე სრულ ანგარიშს, იბარებს ამ ფულს და საჭიროების მიხედვით ხარჯავს ოჯახის საკეთილდღეო საქმეებზე და საჭიროებაზე.

ქალის გათხოვების დროს ის სწყვეტს მის მისაცემ საჩუქარს, არჩევს საზვარაკო პირუტყვს და საზოგადოთ მისი განკარგულებით უნდა დაკლულ იქმნეს ყოველგვარი დასაკლავი. ზვარაკს თვითონ სწირავს ღმერთს და სხვ...

ოჯახის თუნდა ყველა წევრს რომ უნდოდეს გაყოფა, მახვში ნებადაურთველად ეს მაინც შეუძლებელი ხდება, ხოლო თუ ოჯახის წევრთა შორის რაიმე უთანხმოება და უკმაყოფილება ჩამოვარდა, იგი ყოველ ღონეს ხმარობს, რომ მათ შორის ეს მოსპოს და საქ-

მე მორიგებით დააბოლოვოს. მისთვის სავალდებულოა თემის ყრილობაზე დასწრება, განსაკუთრებით მაშინ, როცა რაიმე სერიოზული საზოგადოებრივ მნიშვნელოვანი საქმე წყდება.

ნიშნათ განსაკუთრებული პატივისცემისა, მახვმის ოჯახში ცალკე ჰქონდა და აქვს დღესაც დადგმული ჩუქურთმებით შემკობილი საპატიო სკამი „საკარცხული“⁹⁴⁾, რომელზედაც იშვიათად ვინმე ჯდება მაშინაც კი, როცა ის სადმე სხვაგან იქნება. მახვში იშვიათად უთმობს მას საპატიო სტუმარსაც კი. სადილობისა და ვახშობის, ანუ ქამის დროს მას საკუთრათ წინ უდგამენ სამფეხიან მრგვალ სუფრას „ფიჩქს“. თუ რამე საკლავი დაიკვლება, ნიშნად მეტი პატივისცემისა, დაკლული ცხოველის თავი — თხვიმ მახვმის აუცილებელ ულულუფას შეადგენს. არაყი მისთვის ისხმება განსაკუთრებულ კათხაში — „მახვში კათხ“. უფროსის კათხა. თითქმის ყოველ ოჯახში სცაგას ორი საკარცხული. ერთი განკუთვნილია, როგორც ზევით არის ნათქვამი, „მახვმისათვის“. მეორე მის კანდიდატისთვის, ე. ბ. მის შემდეგ საუფროსოსა, ანუ მომავალ სამახვშიოსათვის.

დიდ შეურაცყოფად ითვლება ოჯახისათვის, თუ მახვმის ვინმე გაულანძღავს, განსაკუთრებით ხელისშეხებით. ამას სვანეთში ურჩევნიათ ოჯახის უბრალო წევრის მოკვლა.

გაყოფის დროს მახვმის უდავოთ ეძლევა „ნამხოშიერ“, საუფროსოთ, ერთი დღიური ყანა, ხოლო დანარჩენს ყველა ძმები თანასწორად ინაწილებენ.

ოჯახის „მახვმის“ — უფროსის პატივისცემა ისე ღრმად არის ხალხის გულში გამჯდარი, რომ თუ მას ოჯახის რომელიმე წევრი აწყენინებს, ის ხალხის თვალში ყოველგვარ პატივისცემას კარგავს და მეზობლები მას უსაყვედურებდნენ ხოლმე: „თხვიმ ქვინლუმგენალს ქახოთრახო“ — თავისი უფროსი პირუტყვებსაც კი ჰყავსთო.

საინტერესოა ის არის, რომ სვანეთში უფროსობის თავყანისმცემლობა ადამიანებიდან პირუტყვებზედაც კი გადადის. მაგალითად ხარი; რომელიც სხვებზე ხნით უფროსი და მეტი ნაშრომია ან ლამაზი, გამორჩეული ჰყავთ ხოლმე სხვებიდან და მას უფრო პატივსა სცემენ, პირველი ბინის მიჩენით ბოსლებში და უკეთესი საკვების მიცემით ღრმა სიბერემდე. ხშირად, როცა უხერხდებათ, ასეთი საყვარელი ხარები ჰყავსთ „ლაწდავდ“, ე. ი. უმუშევრად და უჯაფოდ.

⁹⁴⁾ ამ საკარცხილს ჩიტაია უწოდებს „სვანთა რიტიუალურ და სოციალურ ყოფა-ცხოვრების ატრიბუტს“ (ჩიტაია. საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტ. II, გვ. 109 და 110).

ახალ წელიწადს ასეთი ხარი შემოჰყავთ სახლში „მუჭში“—მეკვლედ და სხვა...

„თემოზ“ — გვაროვნული წმინდაობა.

„თემს“ სვანები უწოდებენ არა საზოგადოებას, როგორც სხვა ქვეყნებში, არამედ ერთ რომელიმე გვარეულობას, ხოლო „თემობა“-ს ამ გვარეულობის კავშირს. საჭიროების დროს გვარეულობის თვითიული ოჯახის უფროსები იყრიან თავს ერთ ადგილას ურთიერთ შორის მტკიცე კავშირის დასამყარებლად. ირჩევენ თავიანთ შორის უფროსად ვინც მათ გვარეულობაში ყველას სჯობია ვაჟკაცობით, ჭკუით, გამოცდილებით, პატიოსნებით და რომელსაც ხშირათ ეკითხება მთელი გვარეულობის საქმეებზე პასუხი.

ამ საგვარეულო ყრილობას გამოაქვს დადგენილება, რომ ჭირში და ლხინში იყვნენ განუყრელნი: „აშვ ფაუს ოხგუდირდეს“ ერთ ჯოხს ძოკიდონ ყველამ ხელი. რომელიმე მათგანის მტერთან ყველანი მტრულად იყვნენ, მოყვარესთან და ნათესავთან ერთგულად და მოყვრულად.

სისხლის აღება ყველასათვის სავალდებულოა და; საჭიროება თუ მოითხოვს. მათ გვარში სისხლის ამღებ პირს უნად გაყვეს ოჯახიდან თითო კაცი ანუ ვისაც ის არჩევს. თუ რომელიმე გვარი, რომელიმე მათგანს „ახბეკი“—მტრობას დაუწყებს. ყველამ მფარველობა და ქომავლობა უნდა გაუწიონ მას და მტერს არ დააჩაგვრიონ. თუ რომელიმე მათგანს ვინმე სხვა გვარის კაცი შემოაკვდა, უნდა დაეხმარონ მას როგორც ფიზიკურად, აგრეთვე „წორის“ სისხლის ფასის მიცემის დროს ნივთიერად და „ნამხუბიერ“—საძმოს⁹⁵⁾ გადახდით; თუ ვინმე მათ გვარში გარდაიცვლება. შესაწვეი უნდა მიუტანონ პურიით, არაყით ან ფულით და სხვა. არჩევენ თავიანთ შორის რამოდენიმე კაცს, რომელთაც ევალებათ გვარეულობაში სადავო საქმეების გარჩევა, უკმაყოფილო პირების ერთმანეთთან შერიგება, გამოტანილ დადგენილებების ცხოვრებაში განხორციელება და სისრულეში მოყვანა. თუ ვინმე ამ დადგენილებას უარს ყოფს და არ შეასრულებს, იმას გვარეულობიდან გააძევენ. ამ პირობას რომ მეტი სიმაგრე ჰქონდეს, ფიცს სდებენ. რათა პირნათლათ შეასრულონ ყოველივე. ტყვილად კი არ ამბობს ლობანოვ როსტოვსკი: „Внутри общества каждое родство“

⁹⁵⁾ ნამხუბიერი არის გადასახადი. რომელიც უნდა მიეცეს მოკლულის ჭირისუფალს გარიგების დროს მკვლელის სახლიკაცებისაგან.

иногда каждый дом живет независимо, то воюя, то мирясь с соседними домами ⁹⁶⁾“.

ასეთ სავარეულო წეს-წყობილების დასახასიათებლად, სხვათა შორის, მოვიყვან ერთ ძველ წერილობითი საბუთს, რომელიც ჩვენ დრომდე დაცულია მესტიის მე-10 ს. სახარებაზე შემდეგი სახით: „ქ. ესე წიგნი დაგვიწერია: ჩ. ნ. (ჩვენ) ხერეგიანებმან: წმ. გიორგი: შენი: ვართ: აზნაური: ყველასა: მოგვარის: გლეხი: კაცი: მაზე: აზნაური: კაცი: თუ: შემაკუდეს: სისხლი: ყველას: გარდახდეს: თუ: ხერეგანი: შევაკუდეთ: ყი: (ყველანი) მისი: გლეხმან: კაცმან: თუ: ვინმემე: მოვკლას: თუ: სისხლი: ვინმემ გაღირსოს, ორი ქვაბის ⁹⁷⁾ ხერეგიანის გვარის იყოს, სხვა მკვდარის თუ ვინმე მოკლათ კომლზე ⁹⁸⁾ თვითო ქვაბის (ნახევარი დღიური მიწა) ნახევარი ⁹⁹⁾ სახარჯო ერთი ხარი..... თუ ხერეგიანი კაცი ვინმე უბედური გამოჩნდეს ეს წიგნი შეგვიშალოს მისი სახლი დაწოს ყოველმან სეტელმან საქონელი შეჭამოს ხერეგიანებმან“.

სვანეთში, დიდი თემების მიერ პატარა თემების საშინელ ჩაგვრას ჰქონდა ადგილი და ამიტომ უკანასკნელნი იძულებული ხდებოდნენ რამოდენიმე თემი ერთად შეკავშირებულიყო და საერთო ძალებით ერთმანეთის ინტერესები დაეცვათ. ასეთ შემთხვევის წერილობითი დასახასიათებლად მოვიყვან ზემოხსენებულ მესტიის მე-10 ს. ერთ წარწერას: „წ.: თაყარ მოწამე გი (გიორგი) ძლიერი. ესე წიგნი დავწერთ ჩ-ნ (ჩვენ) ლელჯგრაგა ¹⁰⁰⁾, ერთმანეთისა ერთგულობასა ზედა ჩვენ რატიანები ვიტყვით და ყველა შენთან მოვკვდებით საშორ ¹⁰¹⁾ არაფერს ვიტყვით წისა თუ უბედური კაცი გამოჩნდეს ჩხუბი... ქურდობა ავი რაჟმე ქნას იმან ნათესავ ¹⁰²⁾ამოაგდოს მისი სახლი დაწუს საქონელი შეჭამოს ყოველმა კაცმა წ. გიორგი და თემი ამას გაუწყრეს“.

უნდა აღინიშნოს, რომ დღესაც სვანეთში რამოდენიმე გვარეულობა არის ისე მჭიდროდ დაკავშირებული ერთმანეთის ინტერესების დასაცავად. თვით წარწერაში მოხსენებული „ლელჯგრაგა“ შესდგება 6 გვარის 40 კომლისაგან და დღემდე ამ წარწერის მიხედვით არიან დაკავშირებული კირში და ლხინში.

⁹⁶⁾ Лобанов-Ростовский. Газ. „Кавказ“. 1852 г. № 15.

⁹⁷⁾ „ქვაბის“ ანუ „ცხვადიში“ ნიშნავს ნახევარი დღიურ ყანას.

⁹⁸⁾ კომლზე.

⁹⁹⁾ შესაწევარი.

¹⁰⁰⁾ ლელჯგრაგა — წმ. გიორგის ეკლესიის მკველნი.

¹⁰¹⁾ ცუდს.

¹⁰²⁾ ნათესავი.

რევოლიუციის შემდეგ სვანეთი კარგა ხანს დარჩა უმთავრობად. ამიტომ აქ მაშინათვე იჩინა თავი მოგვარეთა შორის ფიციტ მჭიდრო კავშირის დამყარებამ, მტრისთვის შეერთებული ძალებით პასუხის გაცემამ, ძველ ცოდვებზე პასუხის მოთხოვამ და ერთმანეთის დახმარებით შურის ძიების ნიადაგზე სისხლის აღებამ. ასეთ შემთხვევაში ყოველგვარ მუშაობასაც: ხვნა-თესვას, თიბვას, ყანების მომკვას და სხვ... ერთად აწარმოებდენ.

ამ დროს ისინი უწოდებდენ „შვანობს“ — სვანობა, ხოლო სვანობას კი იმ დროს ეძახიან, როცა სვანეთში არავითარი მმართველობა არ ყოფილა.

პროფესორი კოვალევსკი ამბობს: „Жизнь сванов родами и нераздельными семьями не исключала вполне у сванетов некоторых зачатков государственности¹⁰²⁾).

„Одна часть сванетинцев управляется во всякое время кн. Дадешкелиани, другие же народы сванетские живут свободно, защищаются и управляются самими собою по множеству фамилий, независимых одна от другой“¹⁰³⁾).

„სოფლი მახვშიოგ“ ანუ „სოფლოგ“ — სოფლის უფროსობა ანუ სოფლოგა.

სვანეთში თითქმის თვითველ სოფელს ჰქონდა თავისი საკუთარი თვითმართველობა. ყოველ კომლიდან თვითო კაცი იყრიდა ხოლმე თავს დანიშნულ დღეს იმ ადგილას, რომელიც სოფლის მიერ ამ დანიშნულებისათვის იყო სადმე ეკლესიის მახლობლად განკუთვნილი და სახელად ეწოდებოდა „სვიფი“.

ამ ერთ სოფლის ყრილობას ჰქვია დღემდის „სოფლობ“ — სოფლობა და არა რომელიმე თემის ყველა სოფლების საკავშირო ყრილობას, როგორც ამას გვაუწყებენ პატივცემული რ. ერისთავი და თავისუფალი სვანი. ეს სასოფლო ყრილობა არჩევდა „სოფლი მახვში“, თავ კაცს და მისი თავმჯდომარეობით გამოჰქონდა ყოველგვარი დადგენილებები თავის ცხოვრების მოწესრიგებისა და ურთიერთ შორის მჭიდრო კავშირის დამყარების შესახებ. ერთი სიტყვით, მოკლედ რომ ვსთქვათ, სასოფლო ყრილობა შეადგენდა ერთგვარ საკანონმდებლო ორგანოს ამა თუ იმ სოფლისათვის, ხოლო ამ კანონების ცხოვრებაში

¹⁰²⁾ Ковалевский. Законы и обычаи на Кавказе, т. I, ст. 13.

¹⁰³⁾ Секрет. донесение ген. Герсе гр. Паскевичу Эриванскому от 14 июня 1830 г., № 74.

გატარება ევალეზობდა ზემოხსენებულ სასოფლო ყრილობის მიერ ამორჩეულ სოფლის „მახვის“ და ყოველ თემიდან მის დასახმარებლად დანიშნულ თითო კაცს.

„სოფლის მახვიობა“ და ზემოხსენებული წესები, როგორც სჩანს ბართოლომეის სიტყვებიდან (1853 წ.), არ ყოფილა შეფერხებული და აღნიშნულ წელს, როცა ლატალისა და ლენჯერის თემები რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდნენ, ფიცის ფურცელზე ის ხელს აწერიან ლატალის თემის 13 სოფლის 13 „მახვის“ — უფროსს. „При от'езде моем из Латали 13 старшин 13 Латальских селений подписались, т. е. приложили к присяжному листу ¹⁰⁴⁾“.

„ხევი“ — თემოგრივი წმინცილობა.

რამოდენიმე სოფლის კავშირი შეადგენდა ერთ საზოგადოებას, რომელსაც სვანურად ჰქვია „ხევი“, მაგალითად მულხა „ხევი“, მესტია „ხევი“ და სხვა... ხოლო ამ თემის ყრილობას ეძახიან „ხევიბს“, „ლუზრობს“, „ლახორს“ ანუ „სვიმრობს“.

საჭიროების დროს თემის „მახვის“ — უფროსის განკარგულებით ინიშნებოდა თემის ყრილობა. ეკლესიის დარაჯს, „მუსუნყურის“ — საყვირის დამკვრელს, ჰქონდა დაკისრებული ამ დღეს ბუკის დაკვრა. დილას ხალხის სამუშაოდ გასვლამდე ¹⁰⁵⁾ გამოიტანდა ის ეკლესიიდან ამ „სანყირს“ — საყვირს, და დაუკრავდა მას და მით აცნობებდა საზოგადოებას, რომ ყრილობა იყო დანიშნული.

კომლზე თვითო ქუდოსანი — „ფაყვა მემე“ ვალდებული იყო გამოცხადებულიყო ყრილობაზე. მაგრამ იყო და არის დღესაც ისეთი შემთხვევები, როცა რომელიმე სოფელს გარეშე მტერი მიუხტება და ჯოგებს წაართმევს, ან როცა საზოგადოებებს საქმეებისათვის იარაღზე ხელის გასმა „ფადასობ“ არის საჭირო. მაშინაც დაუკრავენ ხოლმე ბუკს, მაგრამ უფრო ნერვიულად, ამიტომ ასტეხენ სროლას და, ვისაც კი იარაღის ხმარება შეუძლია, ყველა გაეშურება საითკენაც საჭირო არის და მტერს შესაფერის პასუხს აძლევენ. ამას ეძახიან „ფადასობს“.

ერთი სიტყვით, ბუკის ხმის გაგონებისთანავე იძულებული იყვნენ კერძო საქმეებისათვის თავი დაენებებინათ, იარაღი გადაეკიდათ და ან ჯგუფ-ჯგუფად წასულიყვენ დანიშნულ ადგილას ან შეგროვილი-

¹⁰⁴⁾ Бартоломеи. Поездка в Вольн. Сванетию, стр. 45.

¹⁰⁵⁾ ასეთ ყრილობებს ხალხი რომ მუშაობას არ მოსცდნოდა, უმეტეს შემთხვევაში იწვევდნენ უქმე დღეებით.

ყენენ და სოფლის მახვილების წინამძღოლობით იმ ადგილას. „მოეყარდო“ თავი, რომელიც საზოგადოების მიერ ასეთი სათემო ყრილობების მოსაწვევად იყო განკუთვნილი. ეს ადგილი ჩვეულებრივ თემის შუაში იყო დანიშნული და მას საერთოდ მთელს სვანეთში დღემდე ქვია „სვიფ“ ანუ „ლალხორალ“, და შეადგენდა მთელი საზოგადოების უძრავსა და ხელუხლებელ კუთვნილებას. სანამ მთელი ხალხი თავს მოიყრიდა. მანამდე საქმეზე სჯა-ბაასი დაუშვებელი იყო და ამიტომ ამ დროს თავს იქცევდენ სხვადასხვა ვარჯიშობით. უმთავრესად ერთობოდნენ: ნიშანში თოფის სროლით¹⁰⁶), ქვის გასროლით¹⁰⁷), ჭიდაობით, მძიმე ლოდის აწევით¹⁰⁸), გადახტომით¹⁰⁹) და სხვა...

სწავთა შორის ამ ყრილობაზე დასწრების უფლება ქალებსაც ჰქონდათ ყოველთვის მინიჭებული, თუმცა ეს მათთვის სავალდებულო არ იყო და უმეტეს შემთხვევაში ესწრებოდენ მხროდ მაშინ, როცა რომელიმე ოჯახში მამაკაცს ქალი სჯობდა ჭკუით, გავლენით და მასზე უფრო ანგარიშ-გასაწევად ითვლებოდა ხალხის თვალში.

ასეთი სახეობა ყრილობა თემის კოლა-ცხოვრებაში წარმოადგენდა სრულუფლებიან საკანონმდებლო იურიდიულ და პოლიტიკურ უზენაეს ორგანოს, რომელიც საბოლოოდ სწყვეტდა საზოგადოების საქმეებს და თავის მოქმედების ანგარიშში არავის წინაშე პასუხისმგებელი არ იყო.

კოვალევსკი სვანეთის ამ წესწყობილებას ასე ახასიათებს:

„Жизнь родами и нераздельными семьями не исключала вполне у сванов некоторых зачатков государственности. В княжеской Сванетии представителями ея являлись кн. из рода Дадешкелиани, а в вольной — избираемые народом старшины и народные сходы¹¹⁰).

¹⁰⁶) თოფის სასრულ ნიშანს შეადგენდა „ლუგრე“ კვერცხი ანუ „ლუმშხილ“ ყავარზე ნახშირით დაჩენილი პატარ მგვრალი დაღი, ვინც ამათ შუაში მოარტყამდა. ის სჯობდა ყველას სროლაში.

¹⁰⁷) ერთი კაცი აიღებდა ქვას, გამოიქცეოდა შორიდან დანიშნულ ადგილამდე და რაც ძალა და ღონე ჰქონდა გაისროდა. ვინც ყველაზე შორს გადაადგებდა. მისი მარჯვენა მკლავი ძალით ყველას სჯობდა.

¹⁰⁸) ასწევდა ორივე ხელებით დიდ ლოდს და ვინც ყველაზე მაღლა ასწევდა, უფრო წელ-მაგარ და ღონიერ კაცად ითვლებოდა.

¹⁰⁹) ერთი კაცი გამოიქცეოდა შორიდან დანიშნულ ადგილამდე, რაც ძალა და ღონე ჰქონდა ისკუბებდა და ცალი ფეხით გადახტებოდა, ვინც ყველაზე შორს დააბიჯებდა. ის ითვლებოდა ყველაზე უფრო ფეხით მაგარი და ტანით მსუბუქ კაცად.

¹¹⁰) М. Ковалевский. Законы и обычай на Кавказе.

დიახ, მას დიდი უფლებები ჰქონდა მინიჭებული: თავისი „მახ-
ვზის“ ფაქტდრამარეობით გამოქონდა დადგენილება ერთი მოსახლის
ანუ რამოდენიმე კომლის „ლიპყრე“ — აყრისა და თემიდან გაძევე-
ბის შესახებ. მას შეეძლო ცეცხლითა და მახვილით მოსახლის განად-
გურება, უძრავი და მოძრავი ქონების ჩამორთმევა საზოგადოების
ფონდში გადასაცემად, დამნაშავეების სიკვდილით დასჯა და სხვ...

უკანასკნელ ზომას ანუ უმაღლეს სასჯელს საზოგადოების ყრი-
ლობა ხმარობდა ისეთ დამნაშავეთა მიმართ, რომელთაც ბრალად
ეღებოდათ თავისი პირადი სარგებლობისათვის თემის მოღალატეო-
ბა — „ვერილიქდენი“, ე. ი. რომელიმე თავადისათვის ხელის შეწყ-
ობა მათ თემში გასაბატონებლად. ვინც სხვა ქვეყნისა და ტომ-მოდ-
გმის ხალხს სვანეთის სამტროდ მიეხმარებოდა, ვინც ეკლესიას გაუ-
ტეხავდა და ხატ-ჯვარს და სხვა საეკლესიო სიმდიდრეს გაიტაცებდა.

გადმოცემით, ასეთ ზომებს მიმართა იფარის თემის გლეხკაცო-
ბამ მაშინ, როდესაც გიო გულბანმა განიზრახა გელა ქურდიანის იფა-
რლებზე გაბატონება და ეს უკანასკნელი თავის სახლში დააბინავა.

ხსენებულმა იფარლებმა ეს თავისი თემის მოღალატე შეიპყრეს,
წვეტიან ანძაზე ჩამოაცვეს, საშინლად აწამეს და მოკლეს ¹¹¹). გიო
გულბანს დღემდის იხსენიებენ წყევა-კრულვით სიმღერაში შემდე-
გი სიტყვებით:

„ფისეე ხაბა გიო გულბანს იმვაი გელა ქურდან ბოგრეთე ან-
ხიდ“ — ფისი დაესხას გიო გულბანს გელა ქურდიანის ბოგრეში მო-
ყვანისთვის.

უშგულში ორმა ძმამ რატიანებმა გასტეხეს უშგულის ღვთის
მშობლის ეკლესია. უშგულის გლეხკაცობამ ისინი დაიჭირა და ეკლე-
სიიდან მათ მიერვე გამოტანილი დანებითა და შუბებით გამოფატ-
რა ¹¹²).

იმავე თემში სიკვდილით დასჯა მიესაჯა უშგულის ღვთის მშო-
ბლის კალატოზის დამდანის მკვლელს სოლმენიანს, მაგრამ რადგანაც
ეს მკვლელიც თვითონ ამ ეკლესიის ამშენებელი კალატოზი იყო, სიკ-
ვდილით დასჯა, თანახმად მისი ვედრებისა, შეუცვალეს შით, რომ მას
ამ ეკლესიისათვის უნდა შემოეველო გალავანი და აეგო ციხე მის და-
საცავად.

ამჟამადაც, რომ ვინმემ თემის ან მთელი სვანეთის საწინააღმდე-
გო დანაშაულება ჩაიდინოს, სვანები გაიძახიან: „უი ლეპყრელი
შვანია მოღლატ“ — უნდა აიყაროს ეს სვანეთის მოღალატეო.

¹¹¹) Р. Эристов. Заметки о Сванетии, стр. 2.

¹¹²) თავისუფალი სვანი. გაზ. „ივერია“, 1886 წ.

რა თქმა უნდა, რამდენადაც მკაცრი ზომები იყო დაკანონებული საეთ შემთხვევებში, მათ თავიდან აცილებასაც ყველა ცდილობდა და ამიტომ ამისთანა ხასიათის დანაშაულობის ჩადენას იშვიათად ჰქონდა ხოლმე ადგილი. უმეტეს შემთხვევაში ადგილი ჰქონდა ისეთი ხასიათის დანაშაულობის ჩადენას, რომლისთვისაც დამნაშავენი ისჯებოდნენ სახლ-კარის განადგურებით, უძრავ-მოძრავი ქონების ჩამორთმევით და თავის თემიდან გაძევებით.

თემის ყრილობას გამოქონდა დადგენილებები აგრეთვე შემდეგ საკითხებზე:

1) მეზობლებზე. განსაკუთრებით ჩერქეზებზე და ყაბარდოელებზე, ან მარტო საკუთარი ძალებით ან სხვა თემებთან შეთანხმებით თავდასხმის მოხდენის შესახებ.

2) მეზობლებთან ამა, თუ იმ ურთიერთობის და განწყობილების დამყარების შესახებ.

3) საჭიროების დროს სხვა თემებთან კავშირის დამყარებაზე და მრავალ სხვა საქმეებზე.

ხევის ანუ თემთა ყრილობაზე გამოტანილი ზოგიერთი დადგენილებების წერილობითი საბუთები დღემდის შენახულან, სხვათა შორის, მესტიის მე-10 ს. ტყავზე დაწერილი „ვეთხთავზე“ — სახარებაზე შემდეგი მინაწერის სახით: 1) „ღვთისა:.. დედისა:.. მამისა:.. და ყოველთა:.. წთა:.. (წმინდათა) მისითა შუამდგომლობითა:.. მაცხოვრისა:.. მულახისა:.. თავსდებობითა:.. და შუამდგომლობითა:.. მთავარ:.. მოწამისა:.. სეტისა:.. დაგიწერეთ:.. წიგნი:.. ესე:.. მტკიცე:.. და:.. უქცეველი:.. მოგახსენეთ ჩ. ნ: (ჩვენ). მულახელთა:.. თქვენ:.. სეტიელთა:.. ოდეს:.. ჩარქასთა:.. ამოგწყვიტათ:.. მერე:.. თქვენ:.. გვიასაბეთ:.. მერე:.. სამი:.. ხარი:.. ბეგარა:.. გვებოძა:.. დღეის იქით:.. მტრისა:.. მტრობა:.. მოყვრისა:.. მოყვრობა:.. ამა:.. პირსა ზედა:.. თუ სისხლი:.. გვმართებდეს:.. ანუ:.. სხვა:.. უნცროსი:.. საქმე:.. ამის:.. გარდამწყვეტი:.. მაცხოვარი:.. მულახისა:.. ვინც:.. შეშალოს:.. გინდა მრალისა (შეიძლება იყოს მარლილას) გულისაოვის გინდა:.. საქონლისა:.. გულისათვის:.. კრულიმც:.. არს:.. ჯითა:.. კაცი:.. იგი:.. და სამამოსაგან უკუნისამდე:.. აწ კაცთაგან:.. მოწაჟენი:.. გოგნა:.. იოსელიანი:.. ართუთა. ქურდიანი:.. და:.. მესტიელნი:.. გუდულეა:.. ჯაფარიბე:.. ბედნი:.. გოშგოთელიანი: ხურჯილი: მარგიანი:.. მე:.. ქერაბის:.. უხოჯელასა:.. დამიწერია:.. და მოწამეცა:.. ვარ:..“ 2) ღვთისა:.. დედისა:.. და მითა:.. ყოველთა:.. წთა:.. თავსდებობითა:.. და:.. შუამდგომლობითა:.. მაცხოვრისა:.. მულახისა:.. და:.. წმ:.. გიორგისა:.. აეტისა:.. დავეწერეთ:.. და:.. დავსდევით:.. წიგნი:.. ესე:.. ჩვენ:.. ერთმანეთისა:.. ნდობითა:.. ამა:.. პირსა:.. ზედა:.. რომ:.. მტრისა:.. მტრობა:.. და

მოყვრისა.: მოყვრობა.: ერთმანეთს არავენ.: დავანებოთ.: ნურცა.:
კარგი.: ნურცა.: ჰავი.: ვინც.: ესე.: დაწერილი.: შეშალოს.: კრულიმც.:
არს.: კაცი.: ესე.: ჯითა.: ქესითა.: ნესტორ.: და.: ორიგინემც.: არს.:
ნაწილი.: მისი.: ამინ.:“

ეს ორი საბუთი მოგვითხრობს ჩვენ მულახისა და მესტიის თემე-
ბის ხელშეკრულების დადებას იმის შესახებ, რომ ერთმანეთს ზურგი
გაუმაგრონ მტრისაგან თავდაცვის დროს. და როდესაც მულახს ჩერ-
ქეზები დასხმიან თავს, მესტიელები მათ დახმარებიან და ამის შემდეგ
მტერს ერთად მტრობდენ და მოყვარესაც ერთნაირად მოყვრობდენ.

თემის ყრილობას გამოქონდა დადგენილება აგრეთვე: ა) თუ თე-
მის საერთო მტერს ან ერთი ან რამოდენიმე კაცი მოკლავდა, მისი
სისხლის საფასურის „წორის“ ურთიერთშორის განაწილების და მთე-
ლი თემის მიერ გადახდის შესახებ.

ბ) თუ საერთო საქმეზე მტერს ტყვეთ ჩაუვარდებოდა ხელში თე-
მის ერთ-ერთი წევრი, იმისი „სახსრის“ თემის მიერ გადახდის შე-
სახებ.

ამას მოწმობს მესტიის ზემოხსენებულ „ვეთხთავზე“ სახარების
ფურცლებზე შენახული მინაწერი:

„წმინდისა.: დედისა.: და.: ყოველთა.: წმინდათა.: მისთა.: თვის-
დებობითა.: და.: შუამდგომლობითა.: მთავარ.: მოწამისა.: სეტისა.:
დავწერეთ.: და დავდევით წიგნი.: და.: ნიშანი.: ესე.: ჩუნე.: სეტიელ-
მან.: ერთმანეთისა.: ნდობითა.: მას უამს.: ოდეს.: ქურდანი.: შეგუჯაუ-
და.: მაშინ ამაზე.: დავმაგრდით.: თუ.: რამე.: ზიანი.: დაგვემართოს.:
ანუ.: სიკვდილით.: ან სახლის დაწუით.:ან.: საქონლის.: წართმევით.:
ამისი.: მოსახარი.: ¹¹³⁾ სეტისა.: ხევი.: ყველა.: იყოს.: თუ.: ვის.: ყანი-
სა.: ან.: სათიბისა.: ნ...ა.: დააკლდეს.: ამ.: საქმით.: იმისი.: საზღა-
ვი.: ყველამ.: გარდავიხადოთ.: თუ.: ვინმე.: გამოჩნდეს.: და.: ცრუო-
ბა.: გულში.: დაიდოს.: ან.: სიტყვით.: ან.: საქმით.: იმისი.: საწინდარი
კაჩალა.: ¹¹⁴⁾ გარდავიწყვეტია.: (ბოლოში 27 ჯვარი ასვია.)“

თემის ანუ ხევის ყრილობის გადაწყვეტილებით რომ საზოგადო-
ება იხდიდა მისი საერთო მტრის მოკვლისათვის „წორს“ — სისხლის
ფასს, ეს არ არის იმდენად გასაკვირველი, რამდენადაც ის რომ კერძო
ინტერესებით ანუ შურის ძიების ნიადაგზე მომხდარ მკვლევლობის
დროს მთელი საზოგადოება უწევდა ქომავობას დამნაშავეს და გამო-
ეხმაურებოდა ხოლმე თემის ყრილობის დადგენილებით ამ საქმეს.

¹¹³⁾ უნდა ნიშნავდეს მოსისხლეს, სისხლის ამღებს.

¹¹⁴⁾ კაჩალა საეკლესიო ყანაა მესტიაში.

ამას გვიმტკიცებს ჩვენ შემდეგი წერილობითი საბუთი, შენახული მესტიის იმავე მე-10 ს. სახარების ფურცლებზე:

„ღმერთისა: და: სეტისა: მთავარმოწამისა: თავსდებობითა: და: შუამდგომლობითა: დაგიწერეთ: და: გიბოძეთ: რაიცა: საქმე: საფიცისად: გარდახდეს: თქვენივ: ფიცი: გინდა: კარგი: იყოს: ყველასა: ეკადრებოდეს: სხვისისა: საქმისა: ეგრე: გვიბრძანებია: როცა: ერთსა: მეხვევსა: კაცსა: მართებს: სისხლი: და: გერში: სანამსა: თქვენსაცა: საქმე ესე: ასთე: დაეკლოს ერთობილისა: ხევისა: ბრძანებითა: თქვენი: თავი: სამაჯნოთ: (დასაჩაგრავათ) არ: ვის: მივანებოთ: ვინცა: მთავარ: მოწამესა: ხევის: მიმაჯნოს: ჩვენ: ერთმანეთისა: არა: უშველოთ: მთავარ: მოწამისაგან: და: ჩვენგან: გამოსრული: იყოს: ხევისა: საპატივო: იყოს: კაცი: იგი: მე: დემეტრეს: დამიწერია:“

თემის ყრილობას გამოქონდა დადგენილება აგრეთვე იმის შესახებაც, რომ მის ნებადართულად უცხო ქვეყანაში მგზავრად არავინ წასულიყო, „ჰავი“ სენი სვანეთში სხვა კუთხეებიდან არავის არ შემოეტანა. დამნაშავეს ამ საქმეში სჯიდენ. ამ გარემოების დასამტკიცებლად საჭიროდ მიმაჩნია აქვე მოვათავსო შემდეგი საბუთი, შენახული სეტის სახარებაზე წარწერის სახით:

„ესე: დაწერილი: დავსწერეთ: სეტისა: სოფელმან: მტკიცე: და: უქცეველი: მას: ჟამს: ოდეს: ჩუენ: უკითხავათ: (ვინმე) ოსეთს: წავიდეს: ორასისა: თეთრისა: იმას: წაულონ: (გარდახდეს):

თუ: ვინ: ჰავისა: სენითა: დასნეულდეს: იმას: მეთასისა: (ათასისა) თეთრისა: იბარა: (ჯარიმა) გადავახდევინოთ: თუ: რაიმე: ქმნილა: თუ: რაიმე: სამტერო: საქმე: მოჰყვეს: პირი: და: პასუხის: გამცემი: სეტისა: და: ლალამის: ¹¹⁵⁾ ხევი: ვართ: ამასა: გათავებისა: თავსდებნი: დაგვიწერიან: სამება: სკარაშისა: და: მთავარ მოწამე: სეტისა:“

არის შენახული ერთი ასეთი საბუთიც, რომელიც მოგვითხრობს, რომ 7 მოსახლე წასულა ოსეთში და რაღაც სნეულება შემოუტანიათ და ზევრი ხალხი დაუწყვეტია. სეტის ხევის თემის ყრილობის დადგენილებით მათთვის „იბარი“ (ჯარიმა) გადაუხდევინებია საზოგადოებას. აი ეს საბუთი:

„თავსდებობითა: და შუამდგომლობითა: ...მაცხოვარისა: სკორეშისა: სეტისა: მთავარ მოწამისა: მაცხოვარისა: ლალამისა: დავსწერეთ და დავდევით: დაწერილი: ესე: ჩუენ: ერთობილმან: ხევიმან: ოდეს: შვიდმან: მოსახლემან: სნეულება: ოსეთით: მოიღეს:“

¹¹⁵⁾ ლალამი — მესტიის თემის ერთი სოფელია.

ამოსწყვიტა: ქვეყანა: და გარდავახდევინოთ: ჰიბარა¹¹⁶⁾ როგორც დავეჯერდით: და: ვინც: ენდურვის: მისი: პირი: პასუხის: გამცემი: ჩუენ: ლალამელნი: და სეტისა: ხევი: ვართ: თუ ვინცა ამის: ჰიბარისა: შეშალონ: და: ვარი: თქვას: ეგმოს: მამა: ძე: და: კრულიმც არს სული და ხორცი: მისი: და მას საუკუნესა: (ბოლოში უსვია 50 ჯვარი).

როდესაც თავის ქვეყანაში ვინმეს არ ემყოფებოდა, ის გაიქცეოდა ხოლმე ერთ რომელიმე მაგარ თემში, შეებამდა ეკლესიას ხარს და შეახვეწებდა თავს ხევს. რომლის ყრილობის დადგენილებითაც ის უნდა ყოფილიყო მიღებული თემის მფარველობის ქვეშ. და ასეთი სირიც მტრის დევნისაგან ზმ ხნის განმავლობაში სრულიად უზრუნველყოფილი იყო.

ხევის ანუ თემის ყრილობას გამოჰქონდა დადგენილება, რომ: „თუ: ვინმემ: გარეგანმან: კაცმან: ვინმე: ჩუენთაგანი: დაგვიჭიროს: ვისაც: რითი: შეგვეძლოს: მაგიერი: გადაუხადოთ:“. ¹¹⁷⁾

ხევი სდებდა პირობას: „თუ: ვინმემ: მუანი: გაგვიტეხოს: ანუ: ქალანი: ერთობილი: პასუხი: გავსცეთო“ ¹¹⁸⁾.

ხევის დადგენილებით სათემო ზღვილებით ყველას თანასწორათ უნდა ესარგებლა.

ჩენის ყრილობა აღგენდა ნიხრს ყველაფერ საგნებზე: პურზე, ქერზე, ცერცზე, ხარზე, ცხენზე, არაყზე, ღორზე, ცხვარზე, თხაზე, ძროხაზე, და სხვა...

ახდევინებდა ქუთრდებს ნაქურდალში ორმაგ ფასს და ჰიბარს (ჯარიმას); სჯიდა ჯარიმის გადახდევინებით იმ მოსახლეს, რომელიც მშობიარობის შემდეგ ერთ თვეზე ადრე ქალს გარეთ გამოუშვებდა. ხოლო თვითური ავადმყოფობის შემდეგ ერთ კვირაზე ქალს ოჯახში სხვებთან ერთად იყოლებდა; შაბათს, პარასკევს და ზაფხულობით ორშაბათობით მუშაობისათვისაც დამნაშავე იხდიდა „ჰიბარს“ — ჯარიმას.

ყრილობას უშუალოდ ემორჩილებოდა სამღვდელეობა და ამიტომ ჩხუბში მონაწილეობის მიღებისათვის „ბაპს“ ითხოვდენ თანამდებობიდან და მის ადგილას სხვას აყენებდენ; ხოლო ლოთობისა და მრუშობისათვის ახდევინებდენ ჯარიმას.

ხევი სჯიდა იმ ქალის მშობელს, რომელსაც გათხოვებამდე ვინმესაგან შვილი ეყოლებოდა, ერთი დღიური ყანის გადახდევინებით.

¹¹⁶⁾ ჯარიმა.

¹¹⁷⁾ მესტიის ვეთხთავის (სახარება) 10 საუკუნის მინაწერი.

¹¹⁸⁾ იქვე.

თემის სასარგებლოდ. გარდა ამისა ასეთ ქალებს აკრძალული ჰქონდათ საეკლესიო დღესასწაულებზე დასწრება და ნაკურთხ მიწაში დამარხვა¹¹⁹⁾. ყრილობის დადგენილებით სასტიკად ისჯებოდა, ვინც შემჩნეული იქნებოდა ნათესაობისა და გვარის გატეხაში, ე. ი. ვინც სქეობრივ კავშირს დაიჭერდა და შეიყვარებდა თავის ნათესავს.

თემის ყრილობას გამოჰქონდა დადგენილება აგრეთვე იმათ დასაჯელათ, ვინც თემობას გატეხავდა (უღალატებდა), აზნაური იქნებოდა ის თუ გლეხი, ჩხუბის მოხდენით, ქრთამის აღებით, ყანებიდან მოღავის მოპარვითა და სხვ., რასაც გვიმტკიცებს შემდეგ საბუთი¹²⁰⁾:

„ლო-. შეგვიწყალები. შეგუიბრალე. დავსწერეთ. წიგნი. ესე. წმ. გიორგისა. სეტისა. თავსდებობითა. და შუამდგომლობითა. ლეხთავსა. ქართალს. შუა. წმ. გიორგის. აშენება. არავის. ახსოვს...

თუ. აზნაური. გასცალოდეს. თუ. გლეხს. უღალატოს. სახლი. დაეწუს. საქონელი. შექამოს. ყოველმან. სეტელმან. ერთობილმან. ლეხთავის. ქართალს. შუა. ელთობ. იგი. მისი. სახლი. დაეწუს. ვინც. ჩხუბი. ქნას. კახარაის. (კახურ) ფშეურს. (უნდა ნიშნავდეს ღელე ფუშყვერს). შუა.

სახლი. დაწუს. მისი. ვინმე. უბედური. კაცი. გამოჩნდეს. ქალაბანი. ჩაფულ (ქრთამი) მიიღოს. ერთი უღელი ხარი. შექამოს. სეტელმან. თუ. ვინმე. უბედური. კაცი. გამოჩნდეს. ყანასა. იპარვიდეს. არ. აღინოს. სისხლი. ფას. მეტანოს. ბაჟი. ერთი. ცხოარი. წმ. გიორგის. არის.

სვანეთის თემობრივ წეს-წყობილებაზე თავ. ლობანოვ-როსტოვი სწერს: «Каждое общество Вольной Сванетии имеет свой независимый политический быт и с прочими не находится ни в потоянных связях, ни в постоянной вражде».¹²¹⁾

ერთი სიტყვით, როგორც გვიმტკიცებენ ზემოთ ჩამოთვლილი საბუთები, თემთა ყრილობების უფლებები იყო განუსაზღვრელი. ამას ადასტურებს აგრეთვე კონვესკი; რომელმაც იმოგზაურა სვანეთში. 1886 წ. და სვანეთის ჩვეულებითი უფლებებზე შემდეგ დასწერა:

«Эти маленькие республики жили и управлялись на совершенно демократических началах. В таком состоянии эти 11 республик и обществ, называющихся до сих пор Вольной

¹¹⁹⁾ Р. Эрстов. Заметки о Свантии, ст. 3.

¹²⁰⁾ მესტიის მე-10 ს. ვეთხოვი სახარება.

¹²¹⁾ Кн. Лобанов-Ростовский. Газ. Кавказ, 1852 г., № 15.

Сванетией, застала на Кавказе водворившаяся здесь Русская власть.

Формальное подчинение Латальских и Ленджерских республиканцев произошло в 1853 г., когда республиканский образ правления в Вольной Сванетии покончил свое существование»¹²²⁾.

1853 წ. სვანეთში იმოგზაურა ბართოლომეიმ, რომელიც კალის თემის აღწერაში ამბობს:

«Для господ географов не лишним считаю заметить, что Кальское общество, совершенно демократическое, не имеет ни одного дворянина. Вообще же в этом демократическом крае дворяне сохранили в некоторых обществах только право обедать по одному разу в год у потомков своих бывших крестьян да и в случае кровомщения взыскивать две крови за одного¹²³⁾.

„შვანია ხევობ“ — სრულიად სვანეთის თემთა საკავშირო ყრილობა.

უზენაეს ინსტანციას სვანეთის პოლიტიკურ და იურიდიულ წეს-წყობილებაში შეადგენდა „შვანია ხევობ“ ანუ სრულიად სვანეთის თემთა საკავშირო ყრილობა.

ასეთ ყრილობების მოწვევას ადგილი ჰქონდა მაშინ, როცა რომელიმე თავადი ლამობდა სვანეთის დაპყრობას; როცა გარეშე მტერი აწევებოდა სვანეთს; როცა ზვიტონ სვანეთს უნდოდა სადმე საომრათ წასვლა; როცა სვანეთის საერთო ინტერესები თხოულობდა საერთო კანონების შემუშავებას და გამოცემას; ერთი სიტყვით, როცა სერიოზული პოლიტიკური მოვლენები თხოულობდნ სვანეთის ძალების ერთად დარაზმვას და მჭიდროდ შეკავშირებას.

ამ ყრილობების მოსაწვევად სვანეთს ჰქონდა დანიშნული სამი ადგილი: ლალვერი ¹²⁴⁾, ლალხორი ¹²⁵⁾ და სიმონი ¹²⁶⁾. დანიშულ დროს ერთ-ერთ ზემოხსენებულ ადგილას იყრიდნ თავს ან სვანეთის თემების „მახვები“ — მამასახლისები და სოფლების ჩენილები, ან თვითო კაცი ყოველ მეკომურიდან.

ეს ყრილობა რომელიმე თემის „მახვის“ ირჩევდა თავმჯდომარე-

¹²²⁾ Коневский. Любопытные уголки Кавказа, стр. 150, 152.

¹²³⁾ Бартоломеи. Поездка в Вольную Сванетию, стр. 22, 24.

¹²⁴⁾ დესავლეთ ანუ ყოფილ სადადეშქელიანო სვანეთში ჩუბეხევის თემშია.

¹²⁵⁾ ლალხორი — კალის თემის ერთი სოფელია.

¹²⁶⁾ სიმონი იფარის და მულახის თემებს შორის მდებარე ვაკეა.

რეთ და შემდეგ შეუდგებოდა სვანეთის პოლიტიკურ, სოციალურ და იურიდიული საკითხების განხილვას¹²⁷).

სწორად ასეთი ყრილობა ასახელებდა აგრეთვე სრულიად სვანეთის „ხვეის მახეშის“ ანუ მთავარ სარდალს.

საინტერესო ცნობებს ამის შესახებ იძლევა, სხვათა შორის, სვანეთის მესამე ბოქაული (1860 წ.) მამაცოვი, რომელიც ამბობს: „До половины 19-в. Сванетия образовала у себя нечто в роде федеративной республики. Во главе этого правления стоял Совет под названием «Лузроб—или Угврис лашкари». Члены этого федеративного Совета выбирались по большинству голосов. Каждое общество назначало по 24 человека и селение Цвирми (Симон) было местом заседания, куда собирались все члены два раза в год для разбора порученных им дел. Под ведением этого союзного схода находились дела, касающиеся всей вообще Сванетии, как напр. объявление войны соседям, вызов ополчения, назначение главного начальника над ополчением, а равно и сотников и заключение мира. В случае нужды «Лузроб» имел право облагать жителей податями для ведения войны и для других финансовых нужд.... Решение или постановление этого союзного Совета было безапелляционное для всех сванетов, в знак чего и присягали образу «Шалиани». Эти советы не касались внутреннего управления Сванетии, т. к. каждое общество само заведывало своими делами“ т. д.

სტოიანოვის ცნობებით სვანეთში ყოფილა შენახული ერთი ხელნაწერი მე-13-14 ს. სვანთა კანონმდებლობის შესახებ, რომელიც წაუღია სვანეთიდან 1870 წელს ზემოხსენებულ მაშინდელ სვანეთის ბოქაულს მამაცოვს¹²⁸).

ასეთი ყრილობის მოწვევას თავისუფალ სვანეთში ადგილი ჰქონდა 1875 წ., როცა მიწების გაზომვის შესახებ მთავრობის განკარგულებამ იკვი დაბადა სვანების გულში.

მიწის გადასახადების შემოღების შესახებ მულახის თემის და მისი მახეშის ყასბულათის ინიციატივით დანიშნულ დღეს მთელმა სვანეთმა თავი მოიყარა ლალხორში (კალის თემში) და გამოიტანა დად-

¹²⁷) P. Эрстов. Заметки о Сванетии, стр. 4; თავისუფალი სვანი, გაზ. „ივერია“ 1887 წ.

¹²⁸) გაზ. კავკაზის 1872 წ. № 121-ში მოთავსებული მამაცოვის ზემოთაღნიშნული წერილი ამტკიცებს, რომ მას მართლაც ხელთ ჰქონია ეს ხელნაწერი და თავის წერილისთვის გამოუყენებია მისი შინაარსი.

გენილება მეფის მთავრობისათვის ომის გამოცხადების შესახებ, რაც დიდი უბედურება დაატეხა თავზე როგორც მთავრობას, აგრეთვე თვით სვანეთსაც¹²⁹⁾.

ჩემი აზრით, სწორეთ სვანეთის ზემოთ აღწერილ წეს-წყობილებაზე უნდა ჰქონდეს ლაპარაკი სტრაბონს, რომელიც, როგორც დავიწყებთ, სხვათა შორის ამბობს: „სვანეთს განაგებს ხალხის მიერ ამორჩეული უფროსი და საბჭო, რომელიც შესდგება 300 ჩენრლისაგანო“ და სხვ...

ხოლო რაფიელ ერისთავი და სვანეთის მრავალი სხვა მკვლევარი ამ წეს-წყობილებას უწოდებენ „ფედერატიულ რესპუბლიკას“¹³⁰⁾.

ამნაირად, ჩვენ თამამად შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ უხსოვარ დრიდან დაწყებული მე-19 საუკუნემდე სვანეთი (თავისუფალი) ექვემდებარებოდა ზემოხსენებულ ჩვეულებით უფლებებსა და ადათებს, ხოლო სადადეშქელიანო სვანეთი, მას შემდეგ, რაც იქ მე-15 ს. თავი იჩინეს თავად დადეშქელიანებმა, ამ წეს-წყობილებას დადეშქელიანების მიერ დამონავების წყალობით, გამოეთხოვა. ამის შემდეგ და შეიძლება უფრო ადრეც სვანეთს დაერქვა ორი სახელი „ჩვაბე ხევი“ — დასავლეთის ხევი და „ეაბე ხევი“ — აღმოსავლეთის ხევი. პირველს ამიერიდან განაგებდნენ დადეშქელიანები, ხოლო მეორემ დაიწყო მათთან საშინელი ბრძოლა, ბრძოლა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის და ქედ-მოუხრელად განაგრძობდა ძველებური წეს-წყობილებით თავისუფალ არსებობას, რასაც პროფესორი კოვალევსკი შემდეგნაირად გვიხასიათებს:

Замечательную черту в быту Вольной Сванетии составляет сознание отдельными обществами необходимости столкнуться между собою об общих делах. Этой потребности удовлетворяли сходы всего взрослого его населения, созываемые в одном, из следующих 3-х мест: в Ушгули, на площади Жибиани, Цвирми на площади Симон, и Лалвери—и они носили, своего рода федеративное устройство.¹³¹⁾

სხვათა შორის უნდა აღვნიშნო, რომ კოვალევსკი თავისუფალ სვანეთის ყრილობის მოსაწვევ ადგილად ლალვერს რომ ასახელებს, შეცდომით უნდა ჩაეთვალოს. რადგანაც ეს ადგილი მდებარეობს სადადეშქელიანო სვანეთში და ამ ქვეყანასთან კი თავისუფალმა სვანეთ-

¹²⁹⁾ იხ. ჩემი წიგნი „ძველი და ახალი სვანეთი“, გვ. 93-103.

¹³⁰⁾ რაფ. ერისთავი: „Заметки о Сванетии“, გვ. 4.

¹³¹⁾ Ковалевский. Зак. и обыч. на Кавказе, т. I.

მა ყოველგვარი კავშირი შესწყვიტა მას შემდეგ, რაც მას დადგენილი იქნა დაეპატრონენ.

სვანეთის ზემო აღწერილ „ხევობის“ ანუ სრულიად სვანეთის თემთა საკავშირო ყრილობის ფუნქციების საინტერესო ნაშთებით შეიძლება ჩაითვალოს მესტიის მე-10 საუკუნის სახარების ფურცლებზე მინაწერი საბუთები და საკავშირო ყრილობების კანონები: 1. „ხე-ბედნიერო: სვანეთისაო: პლ: მნი: და ჩვენ: საქმე: აგრე: იყო: ოდეს: ზაფხულსა: შეყრა იყო: ცეცხლის: თობა: გუმართებდა: მერე: უკეთურმან: კაცმან: დაგვიჯაბნა: პური: გაკამეთ: მერე: უკეთურმან: რაიცა: გუება: და: ყოუელი: თქვენთვის: გინდოდა: ვერ გაგიძლებდით: მას: ყველასა: ჩვენ: მას: ზედა: ჩვენისა: სახლისაგან: შეგვიშალებით: სხუარა: პირი: უქენით: მერე: განლელდა: ¹³³⁾ ხევი: ჩენილნი: კაცნი: შეიყარა: მერე: დაგვამაგრა: (აქ ჩამოთვლილია სვანეთის ყველა ეკლესიები) ამათ: ყოველთა: თავსდებობითა: და შუამდგომლობითა: დაგაწერეთ: და: გიბოძეთ: დაწერილი: ესე: მტკიცე: და უცვლელი: ჩვენ: ხევმან: ერთობილმან: ლალვერსა: და უშგულის: შუა: ამა: პირსა: ზედა: შემოდგომისა: გიორგობისა: ზაფხულისა: გიორგობისა: შუა: ზარალი: არა: მოგაყენოთ: ერთობიდან: ჩენილმან: რაიცა: ვეიბძანებია: ჩვენ: არ გაგიტეხოთ:

ამ წარწერის შინაარსი ერთობ ბუნდოვანია, ალბათ მისი ავტორის სუსტი კალმის ბრალით, და ამიტომ ბევრს არაფერს იძლევა, მაგრამ მას ის მნიშვნელობა აქვს, რომ ამ დადგენილების გამოტანაში მთელი სვანეთის ხევი—„ხევი ბედნიერო სვანეთისაო“—ღებულობდა მონაწილეობას და ამიტომ ის უნდა იყოს დაწერილი მე-XV-ე საუკუნემდე, რადგანაც ცნობილია, რომ მის შემდეგ სვანეთის ხევი ორად გაიყო ქაბე და ჩვაბე ხევებათ. მისი შინაარსის მიხედვით სვანეთს რაღაც „ცეცხლის თობა“ „მართებია“, მერე თავისი თავი დაჩაგრულად ჩაუთვლია, „უკეთურმან კაცმან დაგვიჯაბნაო“ და პური რომ უქმევით მისთვის, გაბატონება მოუნდომია, „მერე რაიცა გვებადა, ყოველი თქვენთვის გინდოდა“. ამაზე აღელვებულა—„განლელდა“ ხევი, ჩენილ კაცებს თავი შეუყრიათ და ხევი გაუმაგრებიათ და უარი განუცხადებიათ მოთხოვნილების შესრულებაზე.

2. „მთავარ: მოწამისა სეტისა: თავს: დედობითა: და შუამდგომლობითა: დაწერეთ: დავდევით: დაწერილი: ესე: სრულიათ: სვა-

¹³³⁾ აღელდა.

ნეთისა:.. ხევისა:.. უშგულსა:.. და:.. ლალვერს:.. შუა¹³⁴⁾ სამაგრებელი
ესე:.. ჩვენ:.. ერთობილმან:.. ხევმან:.. ვარგმან:.. და გლეხმან:.. უფროსმან:..
და:.. უმცროსმან:..

უხედაესმან და უქვედაესმან¹³⁵⁾ ყოველმან მტკიცე:.. და უქცევე-
ლი:.. ყოვლისა:.. მიწეწისაგან:.. უმიწეწო:.. რაიცა:.. გინდა:.. ჟამსა:..
შურლებასა:.. (3) თვის:.. შეუძლებელი:.. უთუმც:.. და უთუმც:.. ამა:..
პირსა ზედა:.. რაიცა:.. სახევს:.. უკეთ:.. მოუხდებოდეს:.. ყველა:.. იმას:..
ვიჭირვიდეთ:.. ვინც:.. არი:.. ჩუენ:.. შიგა:.. წავიდებით:.. იყუნეს:.. ურთ-
ერთ:.. რომელმცა:.. არ გაგვუყვეს:.. ათასისა თეთრისა:.. გარდავახდევინო-
თოთ-თუ:.. ჩუენი:.. მოციქული:.. უშგულთ:.. და:.. კალით:.. უდეს:.. მიუი-
დეს:.. თუ:.. წანაგები:.. არა:.. შემუგუა:.. კაციბს:.. ხეუბს:.. არა ჩამოერ-
თუს ომი და მოლაშქრე მოვიდეს:.. რომელიცა:.. ხევი:.. ანუ:.. სოფელი:..
არ:.. გაგვუყვეს:.. მისითა:.. აბჯართა:.. იმა:.. ხეუს:.. და:.. სოფელსა:..
მიუხტეთ:.. ჩვენ:.. ერთობილი:.. ხევი:.. დღეისა:.. იქით:.. ვინცა ტეხოს კა-
ცისა სიკვდილითა, ანუ შეპყრობითა, ანუ სახელ:.. გატეხითა:.. ანუ:..
ცხენის:.. წაგებითა:.. ანუ:.. სხვათა:.. მტრობითა:.. ხეუბა:.. გაგვიტეხოს:..
გარდავლისა:.. და:.. ამოწყვეტის:.. მეტი:.. არა:.. ავართვათ:.. ამის:.. გათ-
ვება:.. ჩვენ:.. ერთობილმა:.. ხევმან:.. ფიცით:.. შემოვფიცეთ:.. ერთმა-
ნეთსა:.. ამა:.. საქმესა:.. შიგა:.. სანდურავი:.. მოხდეს:.. იმისი:.. პირი:.. პა-
სუხის:.. გამცემი:.. სრულიად:.. ხევი:.. ვიყოთ:.. ერთს:.. არვის დავანე-
ბოთ“..

ეს-საბუთი საკმაოდ გამაშუქებელია სვანეთის საკავშირო საკანონ-
მდებლო ყრილობის მიერ გამოტანილ დადგენილების ხასიათისა. ძნე-
ლია მხოლოდ დანამდვილებით იმის თქმა, თუ რომელ საუკუნეს უნდა
ეკუთნოდეს ის. მაგრამ ვინაიდან ჩვენ ვიცით, რომ დასავლეთ სვანეთ-
ში ანუ „ჩვაბე ხევში“ დადგენილიანების გაბატონების შემდეგ მას კავ-
შირი გაუწყდა „ჟაბე-ხევთან“ ანუ თავისუფალ სვანეთთან, ხოლო
ეს დადგენილება გამოუტანია „სრულიად სვანეთის ხევის“ საკავში-
რო ყრილობას, ამიტომ ჩვენ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ აქაც ჩვენ
გვაქვს საქმე მე-15 საუკუნემდე შედგენილ საბუთთან.

3. ღვთისა:.. დედისა:.. მისისა:.. და ყოველთა:.. წმინდათა:.. მისთან:
თავის:.. დებობითა:.. და შუამდგომლობითა:.. მაცხოვარისა:.. მუჟალი-
სა:.. თვისდებობითა:.. და:.. შუამდგომლობითა:.. მაცხოვრისა:.. ქურეში-

¹³⁵⁾ უხედაესმან, ე. ი. ზედა ხევმან ანუ ჟაბე ხევმან (თავისუფალი სვანე-
თია), უქვედაესმან, ე. ი. ქვედა ხევმან ჩვაბე ხევმან (სადადგემქელიანო სვანეთია).

¹³⁴⁾ აღმოსავლეთის საზღვრათ ნაჩვენები უშგული თავისუფალი სვანეთის
თემია, ხოლო დასავლეთის საზღვრად ნაჩვენები ლალვერი სადადგემქელიანო
სვანეთის დასავლეთის ნაწილში მდებარე ადგილი.

სახვის: თვისდებობითა: და: შუამდგომლობითა მთავარ: მოწამისა: ადიშისათვის თვისდებობითა: და: შუამდგომლობითა: მთავარ მოწამისა: ივარისა: თვისდებობითა: შუამდგომლობითა: კვირიკესა: თვისდებობითა შუამდგომლობითა: დედისა: ღვთისა: უშგულისა: თვისდებობითა და შუამდგომლობითა: დაუწერეთ: საგმობი ესე ერთობილმა: სვანეთის: ხევმან: ატკვერსა: ¹³⁶⁾ და ბელას ¹³⁷⁾ შვამან: ყოველმან: ერთმანეთისა ნდობითა: ამა პირსა: ზედა რომელ: თუ ეკლესია: ვინ: ვატეხოს: ანუ: კაცი: ვინ შეიპყროს: ანუ: ვინ: მთა: ვატეხოს: ანუ: ვინ: კაცი: ოსეთს: გაჰყიდოს: ანუ: ვინ სანახშიროთ: არ: იყოს: სახლი: ვინ: დასწოს: (ე. ი. ვისაც სისხლი არ ემართოს და ისე სახლი დაუწვას). ნაძლივი: მისი: დაუვარდეს: თუ: ეს: ვინ: შეშალოს: კრულიმც: არს: სული: და: ხორცი: მისი: სახლი: და: საყოფელი მისი: სასუმელი: და საჭუმელი: ორთავე: ცხოვრებასა: როსტანსა: და ორიგინემც: არს ნაწილი: მისი: ამინ: თუ: ვინ: ხევის: თავზე: მთავარ: მოწამის: კაცს: აწყენიოს: მის: ქვეყანას: ნაძლივი: დაუფასდეს: ათასისა: თეთრისა: ჯარიმა გადაიზადოს:

ამ მესამე საბუთში ყრილობის მოსაწვევ ადგილათ დასახელებულია აღმოსავლეთით ატკვერი, დასავლეთით ბალი. ე. ი. თავისუფალი სვანეთი. მაშასადამე, ზემოხსენებული დადგენილება გამოუტანია „უშგულსა და ბელას შუამან“ მცხოვრებ ხალხის ყრილობას ანუ თავისუფალ სვანეთს, ამიტომ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს ეკუთვნოდეს იმ დროს, როცა „შვაბე ხევი“ (ქვედა ხევი) დადგენილების იქ გაბატონების წყალობით მოსწყდა „უაბე ხევის“ ანუ თავისუფალ სვანეთს.

„მახვი“ — თემის უპროსი

სიტყვა მახვი უნდა იყოს წარმოშობილი სვანურ სიტყვა „ხოშა“-საგან, რაიცა ნიშნავს დიდს და აგრეთვე ხნოვანობით უფროსს. ზოლო „მახვი“ თავ კაცს, უფროსს, ანუ მეუფროსეს, თითქმის ისევე მამასახლისს. რაფ. ერისთავი მას ასე ახასიათებს: У сванетов бываи председателем волостного собрания «Махвши», что то в роде президента республики¹³⁸⁾. ზოლო თავისუფალი სვანი მახვიზე შოგვიტხრობს, რომ: „სათემო ყრილობის თავმჯდომარის (ე. ი. მახვიმის)

¹³⁶⁾ ატკვერი მდებარეობს უშგულის აღმოსავლეთით.

¹³⁷⁾ ბელა მდებარეობს ლატალის თემის დასავლეთით და შეადგენს თავისუფალ და სადადგენილ სვანეთის საზღვარს.

¹³⁸⁾ Р. Эрстов. Заметки о Сванетии, стр. 4.

როლი ბევრად წააგავდა როლს რესპუბლიკის პრეზიდენტისას, რასაკვირველია, ცოტა განსხვავებით“-ო.

ამ „მახვშის“ ხალხი ირჩევდა უვადოთ და თუ ის გამოდგებოდა შესაფერისი და თემისთვის მოსაწონი, ღრმა სიბერემდე ამ თანამდებობას შერჩებოდა ხოლმე, თუ არა და ყოველ ჟამს შეეძლო მისი გამოცვლა სათემო ყრილობას.

კოვალევსკი ამბობს: «Народное собрание каждого общества выбирает своего старшину, который, подобно английскому мировому судье, не увольняется, пока его дурное поведение не сделает нужным в глазах народа назначение его преемника»¹³⁹).

მის არჩევნებში მონაწილეობის მიღების უფლება ყველას ჰქონდა მინიჭებული, ვინც მცირეწლოვანი არ იქნებოდა, და ოჯახში რომ 20 — 30 სული ყოფილიყო ხნით 20 წელზე მეტი, ყველას, როგორც „ზურალს“ --- ქალს, ისე კაცს შეეძლო არჩევნებს დასწრებოდა ხმის უფლებით¹³⁹), მაგრამ ქალების რიცხვი ყოველთვის უმნიშვნელო იყო როგორც ამ არჩევნებში, აგრეთვე სხვა სათემო ყრილობებზე, რადგანაც მათთვის ეს სავალდებულო არ იყო და უმეტეს შემთხვევაში ამისთანა დროს ყრილობებს ესწრებოდნენ ქალები იმ ოჯახებისა, სადაც მამა-კაცს დედა-კაცი სჯობდა ჭკუით და გავლენით ხალხის თვალში.

ზემოთ მე უკვე აღვნიშნე, რომ სათემო ყრილობის მოსაწვევად განკუთვნილ ადგილს სვანები დღემდე ეძახიან: „სვიფს“, „ლალხორალს“ ანუ „ლანზორალს“.

აი ამ ადგილას იყრიდნენ თავს მთელი თემის მცხოვრებნი მახვშის არჩევის დროს. როცა ეკლესიის დარაჯი, „მუსუნყური“ — საყვირის დამკვრელი, „სანყვირ“ — ბუკს დაუკრავდა, რაც იმის ნიშანი იყო, რომ ყველას თავი უნდა მოეყარა, — ყველა თავს ანებებდა მუშაობას. სასწრაფოდ შეუდგებოდნენ პირის დაბანას, ტანისამოსის ჩაცმას, გადიკიდებდნენ „აბჯარს“, თოფ-იარაღს, გაეშურებოდნენ დანიშნულ ალაგს და შეუდგებოდნენ თავისი „მახვშის“ ამორჩევას, რასაც რაფ. ერისთავი და თავისუფალი სვანი სიტყვა სიტყვით ერთნაირად ასე აგვიწერენ: „ხალხი რომ თავს მოიყრიდა, მის წინ წარმოდგებოდა „სამახვშო“ პირი, რომელიც ხალხს ჯერ კიდევ უწინდელი მახვშის სი-ცოცხლეში ჰყავდა ნაგულეები. ასე რომ მახვშში დიდი ხნით წინასწარ არჩეული იყო და თუ არჩევნების დროს ხალხი თავს იყრიდა, ეს მხოლოდ იმისთვის, რომ საჭირო იყო საჯაროთ ჩაებარებიანათ მისთვის ეს

139) Ковалевский. Законы и обычаи на Кавказе, т. I, стр. 22.

140) თავისუფალი სვანი. გაზ. „ივერია“, 1886 წ. № 4.

თანამდებობა“—ო... ხალხი და მახვში კარგა ხანს ერთმანეთს ღიმილით უყურებდენ, თითქოს ეხლა სინჯავენ და ეცნობიან ერთმანეთსო.

ამ დროს ყრილობიდან გამოვიდოდა რომელიმე ენამეტყველი და იტყოდა შესხმას სამახვშიო პირისას ამნაირად: „კარგო აბი ევა ადამუნლო“ — ევა ადამიდან დაწყებული პატივით და ქებით ხსენებულნი არიან შენნი წინაპარნი და ამიერიდან შენც შეიქნები. უცხო არ არის შენი გვარისათვის ამგვარი პატივი და დიდება ხალხისაგან. ეს ასეა და ტყუილი რომ არ მოვახსენოთ, ისეც უნდა ითქვას, რომ დღეს შენ დიდ პატივსა გდებთ. შენ ერთ ჩვენთაგანს გხდით ჩვენს უფროსად და რამდენად დიდია შენთვის ჩვენი შენდამი პატივისცემა, იმდენად ასი ათასჯერ მომატებული უნდა იყოს შენი ჩვენდამი სიყვარული და თავგანწირული ერთგულება. დღეის იქით შენ ჩვენი მამა ხარ და ჩვენ შენი შვილები. შენ იცი და შენმა კაი კაცობამ, თუ როგორ შეასრულებ ამ მოვალეობას, მახვშიობას, რომელიც ჩვენ დღეს ხელთ მოგეცით“ და სხვა.

შემდეგ ორატორი ახსენებს (ჩამოთვლის) ამ მახვშის უწინდელ სახელოვან მახვშიებს არა თუ მარტო იმ საზოგადოებისას, არამედ მთელი სვანეთისას და ბოლოს სთხოვს ღმერთს, რომ ამ ახალ მახვშის დაემსახურებინოს იგივე სახელი, როგორც ამ სახელოვან მახვშიებს დაუმსახურებიათ, — იმ მახვშიებს, რომელთა დროს საზოგადოებები კეთილდღეობაში ყოფილან. „ბევრს ნეტავის გეტყვიან შენ (ობაი ნატიალს ჯაქენინეს სი) — მიუბრუნდება ორატორი ისეც მახვშის — თუ ყოველივე ისე მტკიცედ აღასრულე, როგორც ჩვენი რიგი და წესი მოითხოვსო“. დასასრულ ორატორი ქუდ-მოხდილი დაიჩოქებს და იტყვის: „ღმერთო გევედრები. და შეგვივედრე: თუ ოდესმე სვანეთის ხეობაში მახვშის არჩევა კეთილი და ბედნიერი ყოფილიყოს, მეორედ ამ ჩვენი მახვშის არჩევა კეთილი და ბედნიერი გახადე, ამინ“. „ამენ“.

ერთობის ხმით შებღავლებს ერი, დიდი და პატარა. ქალი და კაცი, ამაზედ მახვში ჯერ მადლობას მოახსენებს ხალხს და შემდეგ დაიწყებს ხმა-მალა პასუხის გაცემას და სიტყვას დააბოლოვებს ღვთის ვედრებით: „დიდება შენდა, კაცისა და ქვეყნის გამჩენო ღმერთო, გეხვეწები და შეისმინე ჩემი ვედრება: „ლეჩმა ლექვისგ ამხვი“ სახვედროს მიმახვედრე. შეცდომას ამაცილე (ლაქად ნომა ამფუშდე“); ჭკუა-გონება მომეცი; ყოველ კეთილ საქმეში მწე-მფარველი მეყავ; „ქაჯ-ეშმაკი“ ამაშორე; შემადლებინე ღირსეული სამსახური საზოგადოებისადმი; ნუ ჩამადებ მე, ჩემს შვილებს და შვილიშვილებს და მომავალს „ივაში ჟი-უკიდა შგვირთეისგა“ — სამუდამოდ წარუხოცელ სერცხვილში, ძალა და ღონე მომეცი, რომ სიკვდილამდე

გვატარო მახვშობა პატიოსნად, საზოგადოების საკეთილდღეოდ, ჩემდა სასახელოდ და შვილის შვილთა სასიქადულოთ“ და სხვა. ამითი თავდება მახვშის არჩევის ცერემონიალი. ხალხი დაიშლება და მახვშის, ძალა-უფლებებით შემოსილი, შეუდგება საქმეს¹⁴¹⁾.

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ რაფიელ ერისთავს და თავისუფალ სვანს არ უნდა ქონდეს სწორად გაშუქებული მახვშის არჩევნების ზოგიერთი წესები. მაგალითად, ისინი სწერენ, რომ მახვში ხალხს დიდი ხნით ამორჩეული ჰყავდა და თუ თავს იყრიდენ, ეს მხოლოდ იმისთვის, რომ მისთვის ეს თანამდებობა ჩაებარებინათ; „ევა ადამუნლო“ — ევა ადამიდან დაწყებული პატივით და ქებით ხსენებულნი არიან შენნი წინაპარნი... და უცხო არ არის შენის გვარისათვის ამგვარი პატივი და დიდება ხალხისაგან (ე. ი. მახვშობა).

ჩვენ ვიცით სარწმუნო წყაროებიდან, რომ მახვში არას დროს წინ და წინ არჩეული არ იყო და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო სათემო ყრილობის მოწვევამდე, როგორც ისინი ამბობენ. ხალხი სწორედ მის ამოსარჩევად იყრიდა თავს და არასდროს ისეთს ერთსულოვნებას მის არჩევის დროს აღვილი არ ჰქონია, რომ სამახვშიო პირის გარშემო სჯა-ბაასით ხალხი არ დაქანცულიყო და პირდაპირ გამოეყვანათ ის ხალხის წინაშე მახვშის გვირგვინით შემკობილი. ვიმეორებ, რომ ასეთი შემთხვევები იშვიათი იყო. თორემ მაშინ, რასაკვირველია, მისი ამორჩევა ისე მოხდებოდა, როგორც მათ აქეთ აღწერილი. მაგრამ ამ არჩევნების დროს ხშირათ იყო რამოდენიმე პირის კანდიდატურა წამოყენებული და ამიტომ არჩევნებში მოკლებული იყო იმ ერთსულოვნებას, რომელზედაც ჩვენ მოგვითხრობენ ზემოხსენებული პირები. ვინაიდან „მახვში“ უნდა ყოფილიყო ხანში შესული, მაგრამ მამაცობით განთქმული, პატიოსანი, გამოცდილი, მორწმუნე, გონიერი და საზოგადოების ერთგულებით ცნობილი, რასაკვირველია, წამოყენებული კანდიდატების ღირსება-ნაკლულოვნებათა აწონ-დაწონვა დიდ დაკვირვებას თხოულობდა და დიდი სჯა-ბაასის შემდეგ ყრილობას გამოჰქონდა დადგენილება ან ერთხმათ რომელიმე მათგანის ამორჩევაზე ან, როცა ყველანი ისინი ერთნაირი თვისებით იყვნენ აღჭურვილნი და ვერასფრით ერთმანეთისაგან ვერ განიჩეოდნენ. მაშინ ამ საკითხის გადაწყვეტაში თვით ღმერთს დაიხმარებდნენ ხოლმე და მისი „შემწეობით“ ახდენდნენ არჩევნებს შემდეგნაირად: გააკეთებდნენ ხოლმე ჩხირებისაგან იმდენ კენჭს, რამდენი სამახვშიო პირის კანდიდატურაც იყო წამოყენებული და გარდა იმისა კიდევ ერთს, რო-

¹⁴¹⁾ თავისუფალი სვან. გაზ. „ივერია“, 1886 წ. № 4. P. Эрстов. За-метки о Сванетии. стр. 4.

მელსაც უწოდებდენ „ფუსენა ჯულაის“ — ღვთის კენჭს. თვითეულ კენჭს ეძლეოდა თავისი ნიშანი და შემდეგ უჩვენებდენ ყველა კენჭებს ყრილობას და გააცნობდენ, რომელი კენჭი რომელ კანდიდატს ეკუთვნოდა და აგრეთვე იმასაც, რომელი იყო ღვთის კენჭი. ამის შემდეგ ხალხი ახმაურდებოდა ერთად და შეევედრებოდა ღმერთს: „ღმერთო ღიღებულო, ვინც ამ სამახვშიო კანდიდატებში ხალხისთვის უფრო სასარგებლო იყოს და მღვთისათვის სასურველი, იმას შეახვედრე მახვშის კენჭიო“. მერე ჩაყრიდენ ყველა კენჭებს ქუდში, ერთი კაცი ამ ქუდს დაიჭერდა ხელში, მეორე მას ხელებს შემოკრავდა დაბლიდან, რათა ეს კენჭები ამოეყარა, მესამე ხელს ჩაუყოფდა ქუდში, ხალხს რომ რაიმე ეჭვი არ მიეტანა მასზე, თვალებს დახუჭავდა და დაიჭერდა კენჭს. ხალხში ამ დროს სიჩუმე ჩამოვარდებოდა, მთელი მისი ყურადღება ქუდისაკენ იყო მიქცეული. მაგრამ სანამ „ფუსენა ჯულაი“ — „ღვთის კენჭი“ არ ამოვიდოდა, მანამდი ვისი კენჭიც არ უნდა მოხვდომოდა ხელში, ამას მნიშვნელობა არა ქონდა. ხოლო როცა ეს კენჭი ამოვიდოდა, მის შემდეგ ვისი კენჭიც ჩაუვარდებოდა ხელში კენჭის ამღებს, ის ითვლებოდა ღვთისთვის სასიამოვნო სამახვშიო, საუფროსო პირად და დიდი მხიარულებით მას ულოცავდენ მახვშობას, და ნიშნავდენ ამ თანამდებობაზე.

ისეთ შემთხვევაში, როცა სამახვშიო კანდიდატები ერთმანეთისაგან არაფრით არ განირჩეოდნენ და ერთგვარი თვისებებით და ღირსებით იყვნენ დაჯილდოვებული, არჩევნების ეს წესი ითვლებოდა ყველაზე უფრო მიზანშეწონილად. გარდა ამისა არჩევნების ამ წესს ეს მნიშვნელობაც ქონდა, რომ ამით არც ერთ მათგანს ხალხის მხრიდან უპირატესობა არ ეძლეოდა, სამახვშიო კანდიდატების თავმოყვარეობაც ოდნავ არ ილახებოდა, რადგან ეს საკითხი თვით ღმერთის სურვილით სწყდებოდა, ამნაირად თავშივე ისპობოდა პირველობისათვის ბრძოლა, ქიშპობა, შურიანობა და საერთო მდგომარეობის გართულება.

მახვშის არჩევნის შემდეგ ხდებოდა სოფლის მახვშიების არჩევნები. თვითეულ სოფლის მცხოვრებნი მიდოდნენ ცალ-ცალკე ჯგუფებათ, რომელიც ან მათ მიერ სასოფლო ყრილობაზე არჩეულ სოფლის მახვშიებს ტოვებდენ ამ თანამდებობაზე, ან ახლებს ნიშნავდენ. ამნაირად თვითეული სოფლიდან თემის მახვშის ეძლეოდა თანამშრომელად ერთი ჩენილი. მათი რიცხვი განისაზღვრებოდა სოფლების რაოდენობის მიხედვით — და მათ ქონდათ დაკისრებული თავის თემის ბედ-იღბალი და მართვა-გამგეობის საქმე. ხშირად ყრილობა მათ აფიცებდა თემის ერთგულებაზე და თითონ ყრილობაც ეფიცებო-

და მათ ერგულებაზე და მორჩილებაზე. მ. კოვალევსკი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ: „Старшина носил одно название с тем, какое принадлежит доселе старшему во дворе—„махвши“. Буквально это слово означает старший. Кроме старшины сходы выбирали еще 12 человек выборных... Участие в выборах принимали все совершеннолетние, не только мужчины, но и женщины“¹⁴²).

საინტერესო ის არის, რომ არჩევნების ზემოხსენებული წესი დღემდე არ შეფერხებულა სვანეთში. ამ წესით არჩევნები ხდებოდა ხშირად მის შემდეგაც, როცა მახვშობა მოისპო და მათი ადგილი მთავრობის მიერ დაყენებულმა მამასახლისებმა დაიკავეს. მეფის მთავრობის დამხობის შემდეგაც, როცა დამფუძნებელი კრების არჩევნები მოხდა სვანეთში, მე თვითონ ვიყავი იმის მოწმე, რომ ბევრ საზოგადოებებში განმეორდა სვანური არჩევნების ზემოაღწერილი წესი. ხალხი ამბობდა, ჩვენ არ ვიცით რომელი პარტია სჯობია ჩვენთვის და ვის უნდა მივცეთ კენჭიო. ამიტომ აკეთებდნენ იმდენ „სვანურ კენჭს“, რამდენი პარტიაც ყუთს იდგამდა. ვისცემდნენ მათ თავ-თავის ნიშნებს, ჩაუყრიდნენ თავისებურად ქუდში და შეეხვეწებოდნენ ღმერთს: „ღმერთო! რომელი პარტიაც ხალხისათვის სჯობდეს. იმ პარტიას შეახვედრე კენჭიო“. და მართლაც ღვთის კენჭის — „ფუსნა ჯულაის“ შემდეგ ვისი კენჭიც ამოვიდოდა, მთელი ხალხიც ერთხმად იმ პარტიას აძლევდა ხმას.

რაც შეეხება ყრილობის სახელით ერთერთი მისი წევრის მახვში-სადმა შიმართვას: „ევა ადამუნლო“ — ევა-ადაშიდან დაწყებული პატივით და ქებით ხსენებული არიან შენნი წინაპარნი, უცხო არ არის „მახვშიობა“ შენი გვარეულობისათვის-ო და სხვა, არც ეს უნდა შეადგენდეს სრული ქვეშარიტებას. ვინაიდან ამ სიტყვების მიხედვით ისე გამოდის, თითქო მახვშიობა რომელიმე გვარში მემკვიდრეობით გადადიოდა, რასაც, რა თქმა უნდა, ადგილი არ უნდა ჰქონოდა, რადგანაც მახვშის თანამდებობაზე ირჩევდნენ როგორც გლეხს, ისე უფლებრივად და სოციალურად მასთან გათანასწოებულ „ვარგს“ — ახნაურსაც. და ამ შემთხვევაში ეძლეოდა უპირატესობა არა რომელიმე წოდებას, არამედ მას, ვინც თემში, როგორც არის ზემოდ ნათქვამი, ჭკუით, გონებით, ვაჟკაცობით, სინდისით ყველას ჯობდა და თავის თემის ერთგულობის დიდი ხნის სტაჟი ჰქონდა.

მახვშის არჩევნებისა და საზოგადოდ სვანეთის ჩვეულებითი უფლებების და ადათების აღწერის დროს მე ვსარგებლობ უმთავრესად

¹⁴²) М. Ковалевский. Законы и обычаи на Кавказе. стр. 16.

იმ მოხუც გიორგი მარგიანის ნაამბობით, რომელიც 25 წლის განმავლობაში იყო ყოველივე ამისი უშუალო მოწმე და თვალყურის მდევნებელი.

ეს ის გიორგი მარგიანია, რომელიც თავისი წარსულით და მოღვაწეობით კეთილი მოგონების ღირსია და რომლის მამა, მურზა, 1847 წ. ს. მესტიაში ვერაგულად იქნა მოკლული ჯაფარიძეების მიერ, მაშინ როცა ის მიყვებოდა თავის სტუმრებს, საქართველოდან გაგარინის მკვლელ მურზაყან დადემქელიანთან გამოგზავნილ ორ მღვდელს. ჯაფარიძეებმა განიზრახეს მათი დაპატიმრება, მურზა მათ შეება, მოუვიდათ ჩხუბი, რომლის დროსაც მან მოკლა ერთი ჯაფარიძე, რამდენიმე სასიკვდილოთ დასჭრა, სტუმრები თუმცაღა სიკვდილს გადარჩენ, მაგრამ თვითონ კი ტრალიკულად გამოეთხოვა წუთისოფელს.

აი ამ ჯაფარიძეების მტრობით შევიწროებული გიორგი თოფით ხელში ციხეში იმყოფებოდა მაშინ, როცა 1847 წ. სვანეთში კოლუბიაკინის მოგზაურობის შემდეგ სვანეთს განაგებდა პირველი ბოქაული ალექსანდრე მიქელაძე, რომლის ამაღლასაც ზემოხსენებული მახვშიები შეადგენდენ. ამ მიქელაძემ 20 წ. ყრმა გიორგი წაიყვანა ქ. ქუთაისში, მიაბარა იქ გელათის მონასტრის ერთერთ ბერს წერა-კითხვისა და მღვდელ-მოქმედების შესასწავლად. ქუთაისში ყოფნის დროს ის შეიქნა. სხვათა შორის, კონსტანტინე დადემქელიანის დახვრეტის საკუთარი თვალთ მნახველი.

ქუთაისიდან ქართული წერა-კითხვის კარგად მცოდნე, მღვდლად ნაკურთხი, ის ბრუნდება თავის ქვეყანაში, სადაც მთელი სვანეთის ხალხის დიდ სიყვარულს და პატივისცემას იმსახურებს. ხალხი მას არქმევს „ხოშა ბაპს“, დიდ მღვდელს. სამართლიანობა მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ ეს იყო სვანეთის წარსულის საუკეთესო მცოდნე და ჩემი შრომის დაწერის დროს მე ვსარგებლობ უმთავრესად მისი ცნობებითა და ნაამბობით და ამიტომ, ვგონებ, ეს ცნობები სასესიონო სარწმუნო უნდა იყოს.

მახვშის უფლებები და მოვალეობები

მახვშის ხალხისაგან არავითარი ჯამაგირი არ ეძლეოდა თავისი მოღვაწეობისათვის, მაგრამ მისთვის დიდ ჯილდოდ ითვლებოდა ის, რომ მას ხალხი თავის თემში ყველაზე მაღლა აყენებდა და დიდ პატივსაც სცემდა. ალაპებზე, ტირილებზე და სხვა დღესასწაულებზეც კი მას თავისი ამალითურთ (ჩენილებით) ცალკე სვამდენ საპატიო სკამზე, „საკარცხულზე“, ხენა-თესვაზე, ყანების მომკაზე, თიბვაზე და

შემის მოკრაზე თუ ვინმეს დაუძახებდა, მას ყველა ეხმარებოდა, თუმცა ეს სავალდებულო არაეისტვის არ იყო. გარდა ამისა მას ჰქონდა ხელუხლებლობის სრული გარანტია და მისი უფლებები, მოკლეთ რომ ვთქვათ, განუსაზღვრელი იყო.

სამართლიანად აღნიშნავს რ. ერისთავი: „Всякого рода дела были Махвши подведомы, как духовные, так и светские, как уголовные, так и гражданские, важные и маловажные“.

მაგრამ საზოგადოებრივ მნიშვნელობის საკითხებს ის ხალხის დაუკითხავად იშვიათად სწყვეტდა და ისიც მხოლოდ მაშინ, როცა დარწმუნებული იყო იმაში, რომ ეს ხალხის საკეთილდღეოდ სწყდებოდა და მადლობის მეტს ხალხი მას არაფერს ეტყოდა. მახვში საჭიროებისა და მიხედვით იწვევდა სათემო ყრილობას ზემოთაღწერილი წესით. წინასწარ მას ცალკე გაჰყავდა ჭკუა-გამოცდილებით პატივსადები პირები, ახდენდა მათთან თათბირს ანუ „ვაზირობას“, გამოჰქონდა მათთან შეთანხმებით თავისი დასკვნა ამა თუ იმ საგანზე, რასაც შემდეგ ის გააცნობდა ყრილობას. ჩომელიც ან სავსებით ადასტურებდა მის აზრსა და შეხედულებას ან რაიმე ცვლილება შეჰქონდა ან სრულიად არ ეთანხმებოდა და არღვევდა. როცა მკვლელობა მოხდებოდა მის თემში, მახვში უმთავრეს ამოცანას შეადგენდა „ზისხი ლიგნე“ — სისხლის ღვრის შეჩერება და გადამტერებული მხარეების შერიგება მედიატორული წესით, რომლის დროსაც დიდი დიპლომატობა იყო მახვში მხრით საჭირო. პირველ ხანებში როცა „ზისხ ფუვა“ — სისხლი სდუღდა, მოკლულის ჭირისუფალს ვერავინ ვერ გაუბედავდა გარიგებაზე რამეს თქმას და მახვში მათ ამ აღუღებული სისხლის დანეღებაზე ზრუნავდა; ათასნაირი მაგალითების მოყოლით და ჩამოთვლით უნდოდა, რომ ისინი შერიგებოდნენ ამ უბედურებას, ხოლო როცა შეატყობდა, რომ მორიგებაზე ლაპარაკის დაწყება შეიძლებოდა, მაშინ მოუყრიდა თავს თავ-თავ პატივსადებ პირებს და დღე და ღამე იმის მეცადინეობაში იყო, რომ როგორმე დაეყაბულებინა მოკლულის ჭირისუფალი გარიგებაზე. ხოლო თუ მისი შრომა უნაყოფოთ ჩაივლიდა, იმ შემთხვევაში მოიწვევდა თავისი საზოგადოების ყრილობას, რომლის დადგენილების თანახმად უნდა შერიგებულ იყვნენ მხარეები. წინააღმდეგ შემთხვევაში „ხევის“ სურვილის ურჩობის გამწვევი სასტიკ პასუხს აგებდა მის წინაშე.

ტირილზე, აღაპებზე, საეკლესიო და სხვა სასოფლო დღესასწაულებზე, როცა „პარყალობ“ — არაყოფა ანუ „მამდმარობ“ — მთვრლობა იყო მოსალოდნელი, მახვში ჯერ გამოდგებოდა მაღალ ადგილიდან და „ჰერაბს იხდა“, ე. ი. ხალხს აფრთხილებდა, რომ ჩეხვა და

ჩხუბი არ მოეხდინა ვინმეს და მშვიდობიანად დაშლიდიყვნენ. ხშირად იგი აპყრიდა ხოლმე ხალხს იარაღს, ერთ ადგილას შეინახავდა და მეორე დღეს დაურიგებდა თავიანთ პატრონებს.

როცა რომელიმე ოჯახში უკმაყოფილება მოხდებოდა და სხვა ზომებით მათი მორიგება არ მოხდებოდა, მახვში მიდიოდა იმ ოჯახში და ცდილობდა „ლიყოლფა ლისყენეს“ — ოჯახის მოწესრიგებას, ხოლო როცა მიზანს ვერ მიაღწევდა, აურჩევდა მედიატორებს და მშვიდობიანად ჰყოფდა მათ. ამრიგადვე აწარმოებდა ის ცოლ-ქმრის გაყრის საქმეს, როცა ისინი ვერ შესძლებდნენ ერთმანეთთან ცხოვრებას.

როცა თემის რომელიმე წევრს სერიოზული საქმე ჰქონდა სხვა თემის კაცთან, მახვში შედიოდა იქ მოციქულად და ადგილობრივი მახვშის დახმარებით ცდილობდა მხარეების მორიგებას.

მახვშის მოღვაწეობას შეადგენდა აგრეთვე თავის ხალხის წინამძღოლობა ანუ მთავარსარდლობა, როცა სადმე საომრათ წავედოდნენ, ან როცა მათ საწინააღმდეგოდ საომრად მოსულთა იხრალით ხელში დახვდომა და პასუხის გაცემა იყო საჭირო.

ამნაირად მახვშის დიდი საქმე ჰქონდა დაკისრებული და მისი კეთილმოღვაწეობა დაუვიწყარი ხდებოდა ხოლმე ხალხის მეხსიერებაში. რაფ. ერისთავი ამბობს: „Имена любимых „Махвши“ живут и поныне в памяти народной, как имена славных героев других народов“¹⁴³).

მახვშიების პოპულიარობა და გავლენა თავის ხალხზე იმდენად განთქმული იყო, რომ ლიტვიზოვი ერთ-ერთ თავის მოხსენებაში სწერდა ციციანოვს: „Известные и довольно богатые руды находятся в Сванетии, но использовать их трудно, т. к. все жители сванетских гор управляются „старшинами“, которым соседство русских приятно быть не может“¹⁴⁴).

როდესაც რუსეთის თვითმპყრობელობა 1830 წლებში შეუდგა სვანეთის დაპყრობის მეცადინეობას, სხვა ზომებით ეს შეუძლებლად მიაჩნდა და იმერეთის მმართველი გესსე სწერდა ღრაფ პასკევიჩს, ერჩვანელს: „Покорить Вольных Сванов силою оружия сопряжено с большими затруднениями, но дать им повод к привязанности к Рос. правительству есть средство через большие подарки от нас главнейшим старшинам“¹⁴⁵).

¹⁴³ Р. Эрстов. Заметки о Сванетии, стр. 7, 8. „ივერია“, 1886 წ.

¹⁴⁴ Рапорт Литвинова Кн. Цицианову от 25 октября 1804 г. № 109.

¹⁴⁵ Секрет. донес. ген.-м. Гессе гр. Паскевичу Эриванскому от 14 июля 1830 г. № 74.

ღრაფ პასკევიჩი ერივანელმაც მას ასე უპასუხა: „Предлагаю Вам войти в сношения с кн. Дадешкелиани и со старшинами обществ Вольной Сванетии, стараясь их привлечь подарками и т. д.“¹⁴⁶⁾.

ზემოაღწერილი მართვა-გამგეობის აპარატი სვანეთში მის ნებაყოფლობით რუსეთის ქვეშევრდომობაში 1853 წ. შესვლის შემდეგ ოცი წლის განმავლობაში, ე. ი. 1869 წლამდე, ოდნავ არამცთუ არ შეფერხებულა, არამედ მახვშიების საშუალებით და შემწეობით იწყება იქ მთავრობის წარმომადგენლების სამუშაოდ ფენის შედგმა, რასაკვირველია, არსებული ჩვეულებითი უფლებების ხელმძღვანელობით.

კოლუბიაკინი, რომელიც პირველად ეწვია სვანეთს 1874 წ., სვანეთში შესვლას ვერ ბედავდა, სანამ სვანეთის მახვშიები მას არ მიეგებნენ. მის მიერ სვანეთში დანიშნულ პირველ ბოქაულ ალექსანდრე მიქელაძის ამაღლას სვანეთის მახვშიები შეადგენდენ, მაგრამ როდესაც მან სცადა ახალი კანონების წარმოება, ისინი მას ჩამოსცილდნენ და ამის შემდეგ იძულებული შეიქნა 1849 წ. ხალხის მიერ წინააღმდეგობის გაწევის გამო გაქცეულიყო სვანეთიდან. და სვანეთიც ოთხი წლით, ე. ი. 1853 წ-მდე, დარჩა ძველებური ჩვეულებრივი წესებითა და ადათებით. 1853 წელს გაგარინმა სხვათა შორის მოახსენა ვორონცოვს: „Учреждение в Вольной Сванетии формального управления нахожу преждевременным, потому что сваны по буйности своего характера не умеют еще подчиняться ни какому управлению и своим самоволием могут поставить начальство опять в такое неприятное положение, как это было в 1849 г.“. მართალია, განაგრძობს ის, 1849 წ. სვანებმა წინააღმდეგობა გაუწიეს ბოქ. მიქელაძეს, მაგრამ ხელის აღება ამ ხალხზე შეუძლებელია, რადგანაც სვანებს შეუძლიათ ჩვენ მტრებს მიემხრონ და მით საქმე ძალიან გართულდეს ჩვენთვის და ამიტომ საჭიროა დაინიშნოს სვანეთის მმართველად ისევ მიქელაძე და დაეკისროს მას საქმის წარმოება სხვათა შორის „местными обычными правами“ — ადგილობრივი ჩვეულებითი უფლებებით და სხვა¹⁴⁷⁾.

¹⁴⁶⁾ Предписание. гр. Паскевича ген-майору Гессе от 23 августа 1830 г. № 710.

¹⁴⁷⁾ Доклад Кут. Губ. Гагарина кн. Воронцову от 24 июня 1853 г. за № 167.

ვორონცოვმაც ამ მოხსენებას დასტური მისცა და ნება დართო სვანეთში ჩვეულებითი უფლებებით საქმის წარმოების შესახებ¹⁴⁸⁾ და როდესაც 1853 წელს სვანეთში შევიდა, ბართოლომეი, დარუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის შესახებ ფიცი მიაღებინა ლატალისა და ლენჯერის საზოგადოებებს, ამ საქმეში მას ეხმარება ლატალის თემის მახვში აბი ფარჯიანი, ხოლო ფიცის ფურცელზე მან ხელი მოაწერინა ლატალის თემის 13 სოფლის 13 მახვშის¹⁴⁹⁾.

ალექსანდრე მიქელაძის შემდეგ სვანეთის ბოქაულად დანიშნულ სიმონ ამირაჯიბის დროს სვანეთის მახვშიებს დაერქვათ მდივანბეგები და დაენიშნათ თვითონ 300 მან. ჯამაგირი.

ამირაჯიბის შემდეგ სვანეთის ბოქაულად დანიშნულ მამაცოვისა და თ. ჯორჯაძის დროს მდივანბეგების სახელით მონათლული სვანეთის მახვშიები თანდათანობით კარგავენ თავის მნიშვნელობას და 1869 წ. მათი ძალა-უფლება გადადის უკვე მთავრობის მიერ დანიშნულ მამასახლისების ხელში¹⁵⁰⁾. მაგრამ ხალხის გულს არც ახლა ეკარება ახლოს ახალი კანონები. სვანები რამოდენიმე საუკუნეთა განმავლობაში შემუშავებულ ზნე-ჩვეულებასა და ჩვეულებითი წესებს იმდენად იყენებენ შეჩვეული, რომ ადვილად ვერ თმობდნენ და ვერ ურიგდებოდნენ მათ გაუქმებას. თვით მახვშიებსაც არაფრად მოწონდათ ხალხის მიერ მათდამი მინიჭებული უფლებების დათმობა. ამიტომ ხდება ამ ორ ახალ და ძველ მიმართულებათა შორის საშინელი ბრძოლა და შეჯახება, რასაც შედეგად მოჰყვა ბრძოლის ველზე ფორმალურად ანუ გარეგნულად პირველის გამარჯვება, ხოლო არსებითად ანუ სინამდვილეში მეორის გამარჯვება და ახლათ შემოღებულ კანონების სვანურ ჩვეულებითი უფლებების წინაშე მუხლის მოდრეკა. ამნაირად სვანეთის მახვშის ადგილის როლში ცხოვრებამ ჩააყენა სვანეთის ბოქაული, რომელსაც სვანები „მახვშის“ ეძახდნენ; თემის მახვშიების მოვალეობის ასრულება სრულიად ბუნებრივად დაეკისრათ მამასახლისებს, ხოლო სოფლის მახვშიების ადგილი დაიკავეს ხევის თავებმა, რომლებიც მუდამ კომიკურ მდგომარეობაში იყვენ სვანური ტრადიციების მიერ ჩაყენებული და ჩვენ დრომდე განაგრძობდნენ არსებობა-მოქმედებას თვით ცხოვრების მიერ ნაკარნახევ ჩვეულებითი უფლებებისა და ადათების ხელმძღვანელობით. ზედმეტი არ იქნება ამის დასახასიათებლათ ორიოდღე სიტყვა ითქვას აქ.

¹⁴⁸⁾ Предписание кн. Воронцова Кут. Губ. Гагарину от 15 октября 1853 г. № 2838.

¹⁴⁹⁾ Бартоломеи. Поездка в Вольную Сванетию.

¹⁵⁰⁾ Р. Эрстов. Заметки о Сванетии, стр. 8. „ივერია“ 1886 წ.

სვანეთის მმართველის მოვალეობა, რა თქმა უნდა, უმთავრესად იმითი განსხვავდებოდა სვანეთის უწინდელი მახვშის მოღვაწეობიდან, რომ მას არ ჰქონდა დაკისრებული სვანეთის ლაშქრის მთავარსარდლობა საჭიროების დროს, და გარდა ამისა ის ადგენდა ოქმებს სისხლის სამართლის ხასიათის დანაშაულობის საქმეებზე. აძლედა დამნაშავეთ სასამართლოში და მით ასრულებდა თავისი მოვალეობის ფორმალურ მხარეს, ხოლო დანარჩენი მისი მოქმედება, როგორც ხანგრძლივმა დაკვირვებამ დაგვანახა, ასეთ შემთხვევებშიაც კი სვანურ ჩვეულებითი უფლებებზე და ადათებზე იყო სავსებით დამყარებული. ამიტომაც სინამდვილეში ის არ წარმოადგენდა ისეთ ჩინოვნიკურ პიროვნებას ანუ ადმინისტრაციის წარმომადგენელს, როგორც სხვა ქვეყნებში, არამედ განსაკუთრებულ პირობებში მყოფ ისეთ დამოკიდებულ მართვა-გამგეობის მუშაკს, რომელსაც ჰქონდა დაკისრებული ყოველმხრივით ხალხის ცხოვრების წინამძღოლობა და სვე-ბედი.

მართალია, სვანეთში რომ მკვლელობა მოხდებოდა, ბოქაული ახდენდა კვლევა-ძიებას და დამნაშავეს სისხლის სამართალში აძლედა, მაგრამ ამითი როდი თავდებოდა საქმე. საჭირო იყო დამნაშავეის ხელში ჩაგდებაც, რაიც ძალიან იშვიათად ხდებოდა, თუ ბოქაული არ იშოვნინდა მასთან დაახლოვებულ პირებს მოციქულებად, შორიდან მასთან მოლაპარაკებას არ აწარმოებდა, დიდ კომპრომისებზე არ წავიდოდა და დამნაშავეის გემოზე არ გადაწყდებოდა საქმე.

თუ ამ გზით ის მიზანს მიაღწევდა, დამნაშავე მასთან მაინც მანამდე არ მივიდოდა, სანამ ამ მოლაპარაკების დროს არ შეჰპირდებოდა შვილობილად დაყენებას, და ამიტომ ბოქაულის პერანგის საყელო მუდამ შეხსნილი იყო და მისი გულმკერდი ღია, მიშვერილი დამნაშავეის სურვილის შესასრულებლად.

რაში გამოიხატებოდა ეს „შვილობილობა“? ეს იმაში გამოიხატებოდა, რომ როცა სვანეთში უნათესაო ელემენტებს უნდათ ერთმანეთთან ნათესაური კავშირის დამყარება, ამისი მსურველი, სულ ერთია კაცი იქნება თუ ქალი, სთხოვს ვისთანაც დამეგობრება უნდათ. მიიღოს ის თავის სახლში ან თვითონ მას ეწვიოს.

პირველ შემთხვევაში დაიკავებს ერთ „ლერქვამ“ ანუ „ზექა“ არაყს. ¹⁵¹) თან გაიყოლებს ვინმე ნათესავს, მივა ღამე იმის ოჯახში, რომელთანაც უნდა „დანათესავება“. ისიც სტუმარს შესაფერისად უხვდება, კარგს მასპინძლობას უწევს და როცა ვახშმად სხედან, სტუ-

¹⁵¹) ლერქვამი ზედა ხევში; ზექა — ქვედაში ნიშნავს არაყის საწყაოს, რომელშიდაც ჩადის 6 ბოთლი.

შარი ადგება, ერთ კათხა არაყს დაიკავებს ხელში, მივა თავის სამამობილესთან, დაიჩოქებს მის წინ. ამასობაში ისეც იხსნის ჩოხა-ახალუხს. შემდეგ პერანგს, ამოიღებს მარჯვენა ძუძუს, უღებს მას პირში თავის შვილობილს, რომელიც ძუძუსე სამჯერ კბილს დაადგამს და სამჯერვე იტყვის: „სი მუ მი გეზალ“ — შენ მამა ხარ, მე შვილიო. შემდეგ ერთმანეთს დაკოცნიან, კათხებს გაცვლიან, ერთმანეთს დალოცავენ და უსურვებენ მათ შორის დაარსებულ ნათესაობის მტკიცეთ გატარებას ცხოვრებაში. ამიერიდან ისინი ერთმანეთის ნათესაებად ითვლებიან, ერთმანეთის ღალატი არ შეუძლიათ და ვალდებულები არიან ჭირში და ლხინში განუყრელი იყონ.

სვანი, დარწმუნებული იმაში, რომ ამ წესით თუ მას ბოქაული იშვილებდა, არამცთუ არ უღალატებდა, არამედ კიდევ დაეხმარებოდა. დამშვიდებულად მიდიოდა მასთან და ყველაფერში ემორჩილებოდა. მაგრამ მოხდებოდა დამნაშავეს ხელში ჩაგდება აღწერილი ცერემონიალით თუ შეპყრობით, ეგ სულერთი იყო, ამითი საქმე არ თავდებოდა, და რომ შურის ძიების ნიადაგზე სისხლის ღვრა არ განმეორებულყო, ბოქაულის, მამასახლისების და ხევის თავების მოვალეობას შეადგენდა მედიატორული წესით მხარეების შერიგება, ისე როგორც ამას აწარმოებდენ შემოხსენებული ძველი მახვშიები და სოფლის ჩენილები, რომლის დროსაც მედიატორების რიცხვში თავმჯდომარეთ ხშირად დაინახავდით ბოქაულს, ხოლო მამასახლისს და ხევის თავებს მედიატორებათ. სვანეთის ხალხის სიყვარულს და დიდ პატივისცემას დაიმსახურებდა ხოლმე ისეთი ახალი „მახვში“ (ბოქაული), რომელიც „ლუფინა ზიხს აგნა“ ადუღებულ სისხლს ანელებდა და ვინც მეტ მშვიდობიანობას ჩამოაგდებდა გადამტერებულ მოსისხლე მტრებს შორის ზავისა და მორიგების საშუალებით.

ისეთი ბოქაულების დროს, რომლებიც ბევრათ არ იწუხებდენ თავს სვანეთში მშვიდობიანი მდგომარეობის დამყარებითა და ხალხის კეთილდღეობაზე მზრუნველობით. დროს ლოთობაში და უმოქმედობაში ატარებდენ, საშინლათ იყო ხოლმე გავრცელებული ქურდობა და ბევრ მოსახლეს ეცლებოდა ხელიდან ოჯახის მარჩენალი ხარი, ძროხა, ცხენი და სხვა. ამ შემთხვევაშიც არსებული კანონების ფარგლებში ბოქაულის მოქმედება არარას წარმოადგენდა. ამიტომ ის იძულებული ხდებოდა ისევ სვანურ ჩვეულებითი უფლებებით და ადარებით გაეკეთებინა საქმე. ამ მიზნის მისაღწევათ ის ახდენდა კრებებს, ხალხს მოუწოდებდა ამ ბოროტების აღმოსაფხვრელად ფიცის საშუალებით. მაგ. 1912 წ. როცა სვანეთი უვიც ბოქაულების მოქმედებამ საშინელ მდგომარეობამდე მიიყვანა, და ქურდბაცაცებისაგან ხალხი

ნადგურდებოდა, მე თვითონ ჩამოვიარე მთელი სვანეთი, მოვიწვიე კრებები და გამოვატანიე ხალხს დადგენილებები, რათა 15 — 50 წ.-მდე მამაკაცი ყველა წასულიყო კალის წმ. კვირიკესა და იულიტეს ზონასტერში დასაფიცებლათ. დანიშნულ დღეს კალაში სვანეთის ყველა თემებიდან თავი მოიყარა 3000 კაცმა¹⁵²). სიკვდილამდე დაუვიწყარი იქნება ჩემთვის ის შთაბეჭდილება და შედეგები, რომელიც მოყვა სვანეთის ხალხის თავის მოყრას ამ კეთილ საქმეზე: ეკლესიიდან გამოვატანიე „შალიანი“-ს ხატი, რომელიც სვანების შეხედულებით ყველაზე ძვირფასი და მძლავრია ამ ქვეყანაში. ხალხის სურვილით უნდა მომხდარიყო „ბუგიდ ლიგურცამი“ — მაგრათ დაფიცება. ამიტომ დაფიცებაც მე დამავალეს. მე შევუდექი ჩემს გარშემო მოზღვავებულ ხალხში „ლიგურცამის“ დაფიცებას, რომლის დროსაც ბევრ ქურდს ტანის ცახცახი აუტყდა. გათავდა ფიცი იმ ქურდების წყევლა-კრულვით, რომლებიც ფიცს გატეხდენ, რასაც წთელმა ხალხმა შეჰბლავლა „ამინ“, მერე ქუდები მიწაზე დაახეთქეს. ამის შემდეგ თვითეული ჩვეულებისამებრ ჯოხ-ქვეშ გამოვატარეთ და მერე შევუდექი დაკითხვას. ამნაირად აღმოვაჩინეთ 750 შემთხვევა ქურდობისა. შევადგინე კომისია, რომელშიაც თემიდან ორ-ორი კაცი შევიდა. ეს კომისია ჩამოყვა მთელ სვანეთს, ქურდებს ჩამოართვა ნაქურდალის ორმაგი საფასური და დაზარალებულთ ჩააბარა. ამან იშვიათი დიდი შთაბეჭდილება და გავლენა მოახდინა სვანეთის ხალხზე¹⁵³).

ამის შემდეგ აქვე ხალხი იღებს ფიცს. რომ 5 წლის განმავლობაში არაფერი მოიპარონ. ხოლო თუ ვინმეს ქურდობა წამოცდეს. ამხილონ. ამას შედეგად მოყვა ის, რომ ეს ხუთი წელიწადი აღსანიშნავი შეიქნა სვანეთის ყოფა-ცხოვრებაში მით, რომ ერთ ქურდობის მაგალითსაც ამ ხნის განმავლობაში ადგილი არ ჰქონია.

სვანური ჩვეულებითი უფლებების მიხედვით წყდებოდა აგრეთვე ცოლ-ქმრის გაყრა; მაჩხუბართა შერიგება, ერთი სიტყვით ყოველგვარი სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეები თვიმპყრობელობის დამხობამდე.

ხოლო ამის შემდეგ სვანეთში დამდგარი მენშევიკური ხანა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, შეიქნა როგორც ძველი ტრადიციების, ველური ინსტიქტების და ყოფა-ცხოვრების გამომამყლენებელ სარკეთ. აგრეთვე სვანეთის ასეთი მდგომარეობის ზემოთ-აღწერილ ჩვეულებითი უფლებებით და წესებით გამოკეთების საუკეთესო გამომხატველ საგნად. ამიტომ უადგილო არ იქნება მკითხველის ყურადღება რამოდენიმე წუთით ამაზე შევაჩერო.

¹⁵²) Ильина. Пут. по Сванетии.

რევოლიუციის შემდეგ სვანეთი მოსწყდა ცენტრს და დიდხანს დარჩა უმთავრობოთ. ხალხისათვის არავის არ აუხსნია რევოლიუციის მნიშვნელობა და ამიტომაც უპატრონოთ მიტოვებული სვანეთი ანარქიის საშინელ ცეცხლის ალში გაეხვია. ამგვარი ქაოტიური მდგომარეობის გამეფებამ ფარდა ასადა, დღის სინათლეზე გამოიტანა და ჩვენ თვალ წინ გადაშალა სურათი უძველეს დროიდან ხალხის მასებში ფესვებამდგარი, მაგრამ მთავრობის მეცადინეობით და სვანური ზემოთაღწერილ თვითმმართველური წესების საშუალებით დანელებული და მიძინებული ველური ზრახვებისა და მისწრაფებებისა. დიახ, ამ მდგომარეობაში ჩავარდნილ სვანეთში სასწრაფოდ მთელი ხალხი შეიარაღდა. ციხეებს პატივი დაედო. ანარქია ელვის სისწრაფით იზრდებოდა. თავი იჩინა საგვარეულო კავშირის ფიცით დამყარებამ, ერთი სოფლის მეორე სოფლის წინააღმდეგ ამხედრებამ, რამაც შეუძლებელი გახადა ერთი სოფლიდან მეორე სოფელში უშიშრად გადასვლა, ზოგან თავიანთი ციხეებიდანაც ვერ გამოდიოდნენ გარეთ, რომ დადარაჯებული მტრის ტყვიას მათთვის სიცოცხლე არ მოეხსპო. განახლდა ძველებურად კაცის დატყვევება. ასტყდა შურის ძიების ნიადაგზე საშინელი სისხლის ღვრა, რომლის დროსაც ადგილი ჰქონდა ერთში ორის მოკვლას და ამნაირად ამ უბედურებამ დღემდე იმსხვერპლა ხუთასამდე სიცოცხლით სავსე საუკეთესო ახალგაზრდა სვანი. და ამიტომაც ამ ხანას სვანების მიერ ეწოდა სვანეთის სისხლიანი წლები ანუ „შვანობა“—სვანობა. ფართო ხასიათი მიიღო აგრეთვე ურთიერთ შორის და მეზობელ ქვეყნებიდან ჯოგების მოტაცებამ. განმეორდა ძველი დრო. სვანებმა პირველად კბილი გაჰკრეს „ქაშაგს“ — ყაბარდოს, საიდანაც წამოიყვანეს მრავალი მსხვილფეხა საქონელი. ამის შემდეგ მესტიის თემიდან 30 კაცი გადავიდა ბიზინგი — ხულამის საჯოგე მთებში და წაართვეს უამრავი ხარ-ძროხის ნახირი. შემდეგ უთვალავი ცხვრის ფარა¹⁵³). ამის შემდეგ, როცა კახუხაშვილის დეკრეტით სვანეთი კანონს გარეშე იქნა გამოცხადებული და სვანებს საქართველოს სხვადასხვა ქვეყნებში მიმავალი გზა დაეკეტათ და აეკრძალათ ამ გზებით მისვლა-მოსვლა, სამეგრელოდან დაბრუნებული ორი მუშა, ერთი იფარელი და ერთი ჩუბენეველი, გზის დარაჯების მიერ იქნენ მოკლული ს. ხუდოში და რამოდენიმე მუშა სვანი გაძარცვული, ხოლო ქუთაისიდან დაბრუნებული მუშები ზოგი ოფიჩხეთსა და ნამეხვანს შუა დახოცილი და გაძარცვული და ზოგიც

¹⁵³) მესტიელები ამ საქონლის წართმევის მიზეზად ასახელებდნენ იმას, რომ ძველ დროში რომელღაც მესტიელ ჯაფარიძეს უნდა მოეპარა მათი ეკლესიიდან ძვირფასი „კალმანის სახე ხატი“ და სხვა ნივთები, რომლებიც ბიზინგელებს უნდა შეეძინათ.

რაჭა-ლეჩხუმში შეურაცყოფილი. სვანებმა სამწუხაროთ სამარ-
ცხვინო ნაბიჯი გადადგეს, შური იძიეს, პირი რაჭა-ლეჩხუმისა და სა-
მეგრელოსკენ ქნეს, და აუარებელი საქონელი შემორეკეს სვანეთში.

რა თქმა უნდა, ამ მოქმედებაში მონაწილეობას მთელი
სვანეთი არამც თუ არ იღებდა, არამედ ხშირად ქონდა ადგილი
დამნაშავეებსა და უდანაშაულო ჯგუფებს შორის დიდ სროლა-წინა-
აღმდეგობას, რომლის დროსაც ზოგჯერ ხალხის უმრავლესობა იმარ-
ჯვებდა, ნაძარცვს ართმევდა და პატრონებს უბრუნებდა.

ერთი სიტყვით, სვანეთი ჩავარდა ისეთ მდგომარეობაში, რომ
შურის ძიების ნიადაგზე დაღვრილ საკუთარ სისხლის ნაკადულებ-
ში იხრჩობოდა, მეურნეობა თვალსაჩინოთ ეცემოდა, მეზობლები
ნადგურდებოდნენ და სიტყვა სვანის გაგონებაზე ტანის ცახცახი უტყ-
დებოდათ.

აი ასეთ მდგომარეობაში მყოფ ქვეყნის მისაშველებლად წასვლა და
სამსხვერპლოზე ასვლა ძალაუვნებურად მხვდა მე წილად 1918 წლის
ბოლო ხანებში და მეც ქუთაისიდან სვანეთში გავემგზავრე. დავიწყე
მუშაობა თავისუფალი სვანეთის პირველ თემიდან, სახელდობრ უმ-
გულიდგან, მაგრამ რადგანაც წესიერების დამყარების უბრალო ხსე-
ნებაც კი აბრაზებდა ზემოთ აღნიშნულ დანაშაულთა ჩამდენ ჯგუ-
ფებს, ისინიც შეუდგენ ჩემს მოსაკლავად მზადებას და როდესაც იფა-
რის თემში მიტინგზე გამოვედი, ჩემს პირდაპირ მდგომ ციხიდან გა-
ვარდა თოფები, მაგრამ მე მუშაობაზე ხელი მაინც არ ავიღე
და უფსკრულისაკენ გაქანებული სვანეთის მდგომარეობის ერ-
თად-ერთ გამოსაკეთებელ გზად ჩავთვალე სვანური ჩვეულებითი
უფლებების საშუალებით და თვით ხალხის დახმარებით მუშაობის
წარმოება. მოვიწყვი ყველა თემებში ყრილობები, დავნიშნე თავ-
თავი კაცები ხევისთავებათ, დავაარსე ნაძარცვთა სალიკვიდაციო
კომისიები და როცა ასეთი წინასწარი მუშაობით ნიადაგი მზად იყო,
მოწვეულ იქნა სრულიად სვანეთის თემთა საკავშირო ყრილობა ს.
ბეჩოში, რომელმაც დაადგინა არამცთუ მარტო ძარცვა-გლეჯის მოს-
პობა მომავალში, არამედ ვისაც ამ სახით წარსულ წლებში რამე
ჰქონდა შეძენილი, იმისი ჩამორთმევაც და ამიერიდან ამისთანა დანაშ-
აულობის ჩამდენ ჯგუფების ასალაგმავად სასტიკი ზომების მიღე-
ბა. მუშაობის ასეთმა წარმოებამ იმ ფაქტის წინაშე დაგვაყენა. რომ
სვანური ჩვეულებითი უფლებებით მოქმედება დაგვირგვინდა: ყოველ
თემებში ნაძარცვის აღმოჩენით და ჩამორთმევით კუთვნილებისა-
მებრ ჩასაბარებლად და მომავალში მეზობელი ხალხების ამგვარი
უბედური მოვლენისაგან განთავისუფლებით.

სვანური იურიდიული წესწობილება და სამართლის წესები.

დროთა ვითარებამ თუ სვანეთის ზოგიერთ ზნე-ჩვეულებებში ზოგადი ცვლილებები შეიტანა ან ისინი მთლად სვანეთის ცხოვრებიდან აღმოფხვრა, ამას ჩვენ ვერ ვამჩნევთ უხსოვარ დროიდან სვანეთში დამყარებულ. მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში და დღემდე შეუფერხებლად წარმოებულ სვანურ იურიდიულ წესებს, რომელთა ცხოვრებაში გატარება დაკისრებული ჰქონდათ „მორვალს“, მხარეთა შორის ყოველგვარ საქმეების გასარჩევათ ამორჩეულ მსაჯულ-მედიატორებს, ადგილობრივ-ადათების მიხედვით.

ვინ მოსთვლის, რამდენი შფოთი. უბედურება და სისხლის ღვრა მე თვითონ შემჩივრებია ამ გზით მუდმივად სვანეთში ცხოვრებისა და მუშაობის დროს. ამიტომაც ის, რასაც მე ქვემოდ ვსწერ სვანეთის იურიდიულ წესწობილებაზე, არის არა ვინმეს ნაამბობი, გაგონილი და ჩაწერილი, არამედ მრავალ წლების განმავლობაში საკუთარი თვალით ნახული საქმეების და პირადი ჩემი პრაქტიკის აღწერილობა ამ სფეროში და ამიტომაც მკითხველს შეუძლია ყველაფერი ეს სვანეთის ცხოვრებიდან ამოწურულ ქეშმარიტებად ჩასთვალოს. მაგრამ სანამ მათ აღწერას შევუდგებოდე, საჭიროთ. მიმაჩნდა წინასწარ ისიც-აღვიარო, რომ სვანეთის 1853 წ. რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის შემდეგ იწყება მთავრობის მიერ ენერგიული მუშაობა სვანეთის სამართლის წესების ახალი სახელმწიფოებრივი კანონებით და წესებით შეცვლისათვის, მაგრამ პირველნი იმდენად გასაღკლდევებულნი გამოდგენ, რომ ყოველგვარმა მეცადინეობამ 70 წლის განმავლობაში უნაყოფოთ ჩაიარა და არამცთუ ოდნავ ვერ შეარყია ისინი, არამედ მალე სვანურმა ადათებმა შთანთქქეს ახალი კანონების მნიშვნელობა. ტყუილად კი არა სწერს ერთი მოგზაური რუსი: „მართალია რუსეთის მთავრობა უკრძალავს სვანებს სისხლის სამართლის საქმეების ადგილობრივი ადათებით განხილვას, მაგრამ ახალი დანაშაულებებისა და საზოგადოებრივი მყუდროების დარღვევის თავიდან

ასაცილებლად მთავრობამ საჭიროდ ჩასთვალა გადამტერებულ მხარეების ადგილობრივი ადათებითა და მედიატორული წესით მოწესრიგება, მათი სასამართლოს მიერ განხილვამდე¹⁵⁴⁾. ამაში თვით მეფის მოადგილე კავკასიაში ვორონცოვიც მალე დაწამუნდა და ამიტომაც ის უბრძანებდა ქუთაისის გენ. გუბერნატორ გაგარინს:

По общим просьбам сванов входить в разбор ссор и распрей, возникающих между Сванами, согласно местным обычаям¹⁵⁵⁾.

სამართლიანად აღნიშნავს თავისი 1887 წ. სვანეთში მოგზაურობის აღწერილობაში პროფ. მ. კოვალევსკი:

„Самостоятельные, не признающие над собою власти, кровные союзы в Сванетии в своих взаимных отношениях придерживаются тех самых начал, что и суверенные государства. Подобно тому, как международные столкновения разрешаются не иначе, как мирным соглашением медиаторским судом“¹⁵⁶⁾.

ახალი რუსული კანონების შემოღებით სვანური მედიატორული კანონები არამცთუ არ გაუქმდნენ, არამედ, ვინაიდან სვანეთს ურთიერთ შორის საქმის გათავება ადგილობრივი ადათებითა და მედიატორული წესებით ურჩევნიათ, განაგრძნობს ის, სვანეთის სამხედრო მოსამართლე პეაფფი მუდამ იმას ჩიოდა, რომ მის კანონებით საქმის გარჩევას სვანები გაუბრძოდნენ, თავის საქმეებს ადგილობრივი წესებით ათავებდნენ და ამიტომ ის არარას წარმოადგენდა მოსამართლის როლში.

მართლაც, მსაჯული მეფის დროს რომ მოდიოდა სვანეთში 2 თვით ახდენდა კვლევა-ძიებას მკვლევლობაზე, მაგრამ სვანები მანამდე ან მედიატორული წესით რიგდებოდნენ, ან მოკვლას მოკვლითვე უხდიდნენ ერთმანეთს ან და როცა ის დაიბარებდა მომჩივან-მოპასუხესა და მოწმეებს, მის თვალ წინვე ხდებოდა მედიატორეების ამორჩევა, რის შემდეგაც ყველანი დამნაშავეის სასარგებლოდ აძლევენ ჩვენებას, რათა არსებულ კანონს ის არ დაესაჯა და საქმე ისევ სვანულ კანონით გათავებულყო. ამ მდგომარეობას ვერ ურიგდებოდნენ კავკასიურ მდგომარეობაში ჩაყენებული ორი თვის სტუმარი გამომძიებლები, რომელთაგან ერთი მთლად ჭკუაზე შეიშალა: ამ პირობებში სვა-

¹⁵⁴⁾ Ковалевский. Законы и обычай на Кавказе, т. стр. 22.

¹⁵⁵⁾ Предписание кн. Воронцова Кут. ген. губ. Гагарину от 15 окт., 1853 г., № 2838.

¹⁵⁶⁾ Ковалевский. Законы и обычай на Кавказе, т. II, стр. 21.

ნეთში რა საჭიროა კანონებიო, დააწყო საქმეები ერთ ადგილას, გადაასხა ნავთი, წაუყიდა ცეცხლი და გადასწვა.

მრავალჯერ ვკოფილვარ მე თითონ იმისი მოწმე, რომ როცა სვანეთის მმართველი კვლევა-ძიებას სასამართლოს გადასცემდა ხოლმე, თვითონ დაუყოვნებლივ შეუდგებოდა მხარეების შერიგებას მედიატორული წესით, რათა მკვლელობა არ განმეორებულიყო და ხშირად მსაჯულ მედიატორეთა რიცხვში მასაც დაინახავდით.

ვერაფერი გზით სვანს ვერ შეაგნებინებთ დღესაც, რომ, თუ ის შურის ძიების ნიადაგზე კაცს მოკლავს, ეს უკანონო მოქმედებად უნდა ჩაითვალოს და პასუხი აგოს კანონის წინაშე, ან და სისხლში „წორის“ — სისხლის ფასის გადახდის შემდეგ კანონიერი სასჯელი მიიღოს; ან თუნდა მკვლელმა კანონიერი სასჯელიც რომ მოიხადოს, მას შემდეგ ისევ არ მოსთხოვოს „წორი“ და არ გადაახდევინოს. სწორათ შენიშნავს კონევესკი, რომელმაც იმოგზაურა სვანეთში 1886 წ.: მიუხედავად იმისა, რომ სვანეთი რუსეთის მთავრობას ემორჩილება, თავისუფლების სული („ВОЛЬНЫЙ ДУХ“) თავისუფალ სვანეთის მცხოვრებლებში არ ჩამკვდარა და დღემდე ბავშური გულწრფელობით პრინციპიალურად თუმცა ცნობენ რუსეთის მთავრობას, მაგრამ ნამდვილად კი ძალიან ორიგინალურად ეპყრობიან რუსული კანონების ცხოვრებაში გატარებას, მეტადრე სასამართლოსა და ადმინისტრაციის ჩარევას მათ ისეთ შინაურ საქმეებში, როგორიც არის, მაგალითად, შურის ძიებისა და სხვა სისხლის სამართლის საქმეები. როდესაც სასამართლო იბარებს მათ დასაკითხავად ასეთ საქმეებზე, ისინი ბავშური გულწრფელობით მოყვებიან დაწვრილებით მათ მიერ დანაშაულის ჩადენას და დიდი ხალისით განუცხადებენ სასამართლოს, რომ მათ ეს ჩაიდინეს წინასწარ მოფიქრებით და მომავალშიაც ასეთ შემთხვევებში ასევე მოიქცვიან. ან და ხშირად უწყებების ჩაბარებას იმით უპასუხებენ, რომ შევლიან კოშკებში ნათესავებითურთ და იქიდან ტყვიებით იგერიებენ, ვინც მათ საწინააღმდეგოდ მოქმედებას განიძრახავს.¹⁵⁸⁾ ერთი სიტყვით ყოველგვარი საქმეები, იქნება ეს სისხლის სამართლისა თუ სამოქალაქო, სვანეთში, როგორც ვხედავთ, „მორვალს“ ანუ მსაჯულ მედიატორეების განაჩენს ექვემდებარებოდნენ და დღესაც კი, როცა სვანეთში სახალხო სასამართლო მუდმივად არსებობს, გვერდს უვლიან მას და ხშირად ადგილობრივი ადათებით ირჩევა საქმე.

¹⁵⁸⁾ Коневский. Любопытные уголки Кавказа. Батумский округ и Сванетия. Стр. 152.

„მ ო რ ვ ა ლ“

„მორვალ“-ს სვანები ეძახიან მსაჯულთ-მედიატორეებს, მომჩინისა და მოპასუხის მიერ ერთმანეთის თანხმობით ამორჩეულთ მათ შორის აღძრულ ამა თუ იმ საქმის გასარჩევად.

როცა სვანეთში მკვლელობა ხდებოდა, პირველ ხანებში მოკლულის ჭირისუფალთან გარიგებაზე ლაპარაკის ჩამოგდება არავის არ შეეძლო, რადგან ეს დიდათ საწყენი და ამაღლევბელი იყო ისედაც დამწუხრებულთათვის და გარდა ამისა სამარცხვინოც. ამიტომ უფრო მიზანშეწინილი იყო ჯერ ათასნაირი მაგალითების ჩამოთვლით, დიპლომატიური ხრიკებით „მახა ლუფინა ზისხი ლიქველე“ — ახლად აღუღებული სისხლის შენელება და ნიადაგის მომზადება. ამის შემდეგ ძველ დროში „მახვში“, ხოლო მის შემდეგ მამასახლისი და ზშირად სვანეთის მმართველიც (ბოქაული) უყრიდნ თავს გავლენიან პირებს, რომლებსაც ერქვათ „მეცქულარ“ — მოციქულები. მათთან ერთად მიდიოდნ მოკლულის ჭირისუფალთა ოჯახში და იწყებდნ მოლაპარაკებას ჩვეულებისამებრ გარიგების შესახებ. პირველში, რა თქმა უნდა, ისინი ძალიან გაწყრებოდნ ხოლმე და ოჯახის ზოგიერთი ახალგაზრდა წევრი მათი გარიგებაზე ლაპარაკის მოსმენასაც კი გაუბრბოდა და ამიტომ ორი-სამი მისქლით არაფერი კეთდებოდა და „მოციქულები“ შრომა და მეცადინეობა უნაყოფოდ ჩაივლიდა ზოლმე, ბოლოს თუ დაითანხმებდნ გარიგებაზე, ხდებოდა მედიატორეების არჩევა, ხოლო თუ ვერ დაითანხმებდნ, მაშინ „მახვში“ მოიწვევდა თემის ყრილობას, ამ უზენაეს იურიდიულ ინსტანციას და მოახსენებდა გარიგებაზე ურჩობის გამწვევთა დანაშაულობას. ყრილობაც თავისი მხრით წინადადებას აძლევდა ურჩობის გამწვევს დათანხმებულყო გარიგებაზე, წინააღმდეგ შემთხვევაში თემის რისხვითა და ჭირში და ლხინში საზოგადოებიდან განრისხვით ემუქრებოდა. ამიტომ სვანეთში საქმე ბოლოს და ბოლოს ძალიან იშვიათად რჩებოდა გაურჩებელი. ასეთი მაგალითი მთელ სვანეთში მე არ ვიცი ერთის მეტი, რომელზედაც ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი. მხარეების გარიგებაზე დათანხმება უფრო ადვილი იყო მაშინ, როცა სისხლში გათანასწორებული იყვნენ, ე. ი. ერთში ერთი იყო მოკლული, მაგრამ მანამდი კი რამოდენიმე წლობით გარიგებაზე მეცადინეობა თითქმის წყლის ნაყვას უდრიდა. იმ შემთხვევაში, თუ მახვში და მოციქულები დაითანხმებდნ მხარეებს მედიატორული წესით გარიგებაზე, ჯერ მკვდრის ჭირისუფალი ასახელებდა მედიატორეებს. მოციქულები მიდიოდნ მოპასუხესთან, გააცნობდნ მედიატორეებათ არჩეულ პირების ვინაობას და თუ ვინმე მისი მტერი გამოდგებოდა,

ძემდეგ ოჯახის წევრები დაეკითხებოდნენ ერთმანეთს და თვითონაც აირჩევდნენ მედიატორეთ ვინც უნდოდათ. მოციქულები ისევ მომჩინების სახლს უბრუნდებოდნენ, იმასაც ეტყოდნენ მოპასუხის მიერ არჩეულ პირებს და თუ ამნაირად შეთანხმდებოდნენ მედიატორეების არჩევაში, ხომ კარგი, თუ არა და ხშირი იყო ისეთი მაგალითებიც, რომ დააფიცებდნენ მოციქულებს, რათა მიუდგომელი ანუ ნეიტრალური, საქმის მცოდნე პირები აერჩიათ მედიატორეებათ და ისინიც ირჩევდნენ მათ. ხოლო რა რიგადაც არ უნდა მომხდარიყო მორვების ამორჩევა, ყოველ შემთხვევაში ერთი წესი აუცილებლად უნდა ყოფილიყო და დღესაც არის დაცული:

ა) მორვების რიცხვი უნდა ყოფილიყო უბრალო სამოქალაქო საქმეებზე 3 — 5;

ბ) უფრო სერიოზულ საქმეებზე, მაგ.: „ცვარობ“ — ქალის მიერ ქმრის მიტოვება, ან ქმრის მიერ ცოლის მიტოვება, „ქაჩობ“ — კაცის მძიმეთ დაჭრაზე, „ქორა კვაშა“ — სახლის გატეხვა (Кража со взломом) და სხვ. 5 — 7;

გ) მკვლელობაზე — 12 — 24.

მორვების რიცხვი სამოქალაქო საქმეებში ორივე მხრიდან თანასწორია, ხოლო მკვლელობის საქმეში მომჩინანს ზოგიერთ თემში ეძლევა ერთი კაცი მეტი, „მუწვრი“, სისხლის ამღები, რომელსაც მინიჭებული აქვს უფლება, დამოუკიდებლად მედიატორეების გადაწყვეტილებებისა, მიუსაჯოს მოპასუხეს თავისი შეხედულებით ის საგრძნობი თანხა, რომელზეც ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი.

ცალმხრივობის თავიდან ასაცილებლად მედიატორეები არ უნდა იყვნენ არც ერთი მხრის არც მტერი, არც მოყვარე, და თუ კი რამე გარემოებით ამის თავიდან აცილებას ვერ შესძლებენ, მათი რიცხვიც ორივე მხრიდან ერთნაირი და თანასწორი უნდა იყოს.

„მორვად“ შეიძლება იყოს არჩეული ყოველი სრულწლოვანი მოქალაქე. ისინი დიდი პატივითა და თაყვანისცემით სარგებლობენ ხალხის თვალში, თუ მიუდგომელ განაჩენს გამოიტანენ. სამართლიანად აღნიშნავს რ. ერისთავი: „На Морваров с благоговением смотрят в Сванетии, называя их божьими созданиями“¹⁵⁹). მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მორვად ყოფნას სვანები ძველად ძალიან გაუბრბოდნენ, მათდა უნებურად და მიუხევედრელობით ფიცის გატეხის შიშით, რადგანაც სვანები დარწმუნებული არიან, რომ ფიცის გამტეხი საშვილიშვილოდ უნდა ამოწყდეს, დაიღუპოს. და საიქიოსაც

¹⁵⁹) Р. Эрстов. Заметки о Сванетии, стр. 9.

ფიცის გამტეხის სული ჯოჯოხეთში უნდა შევიდეს სამარადისო სა-
ტანჯველად.

ამიტომ ხშირად მორევების შოვნა არც ისე ადვილი იყო, რადგანაც გაურბოდეს ამას. მაგრამ ამ შემთხვევაში სვანები, როგორც გვა-
ყებს თავისუფალი სვანი, თურმე შემდეგ ხერხს მიმართავენ: იშო-
ვიდენ რაიმე საეკლესიო ნივთს, მაგალითად ბოქლომს ან სხვა
საგანს, ადევნებდენ თვალყურს იმ პირს, ვინც არ თანხმდებოდა მე-
დიატორობაში ჩარევაზე, და როცა დანამდვილებით გამოარკვევდენ
მის ბინას. შედიოდენ იმ სახლში, უჩვენებდენ ზემოხსენებულ ნივთს,
მოაკიდებინებდენ მასზედ ხელს, რის შემდეგაც უარის თქმა დაუშვე-
ბელი იყო.¹⁶⁰⁾ როცა დიდი დავიდარაბის შემდეგ მორევების მძებნე-
ლი შესძლებს მათ შოვნას. დანიშნულ დღეს თავს უყრის მათ თავის
სახლში. პირველად ისინი მიჰყავს თავის სახლში მომჩივანს სადილათ.
ან ვახშმათ და ჩინებულად უმასპინძლდება პურით, არაყით, ხორციით,
ყველით და სხვა. სუფრაზე ის მოახსენებს სარჩელს—საჩივარს, ხოლო
ამის შემდეგ მედიატორები მიდიან მოპასუხის სახლში, რომელიც
აგრეთვე უმასპინძლდება მათ ისე, როგორც მომჩივანი, თხოულობს
მათგან დაწვრილებით უამბონ მომჩივანის საჩივარი და შემდეგ მიუ-
გებს მორევებს პასუხს და სხვა...

სვანური შურის ძიებისა და მედიატორული წესით მხარეების შე-
რიგების დასახასიათებლად და მსაჯულ მედიატორების მუშაობის
წარმოების წესების გასაშუქებლად, ანუ ნიმუშად საჭიროდ მიმაჩნია
მკითხველის ყურადღება შევაჩერო აქ ერთ ფრიად საინტერესო საქ-
მეზე, რომელზედაც ზემოთ არის ნათქვამი, რომ სვანეთში მედიატო-
რული წესით გაურიგებელი არაფერი დარჩენილა, გარდა ერთი საქ-
მისათჳრ. ეს საქმე განსაკუთრებით ლატალის თემში მცხოვრებ გირგვლიან-
ებსა და ფარჯიანებს შორის მე-18 საუკუნის დამლევს მომხდარი
მკვლევლობა¹⁶¹⁾.

¹⁶⁰⁾ Р. Эрстов. Заметки о Сванетии, стр. 9. „ივერია“, 1887 წ.

¹⁶¹⁾ გირგვლიანები სცხოვრობენ ლატალის თემში სოფ. მაცხვარიში და
შყალღრაში და შესდგებიან 30 კომლისაგან, ხოლო ფარჯიანები სცხოვრობენ
იმავე თემში სოფ. ენაშში და შესდგებიან 22 კომლისაგან. უკანასკნელნი არიან
იმ ვახტანგ ფარჯიანის შთამომავლობის, რომელიც თავისი მოღვაწეობით ცნო-
ბილი იყო მე-11 საუკუნეში ბაგრატ კუროპალატის მეფობის დროს. ზეგანის
ღვთისმშობლის ეკლესიაში ინახება ერთი ხელთნაწერი ივანე მესვეტისა, რო-
მელშიდაც ვახტანგ ფარჯიანი ასე არის მოხსენებული: „მე გლახაკმან ივანე
მესვეტემან აღვწერე წამება ესე წმინდათა მოწამეთა, წმ. გიორგისა და წმ. თედო-
რეს სასწაულნი სალოცველად ადიდენ ღმერთმან ვახტანგ ფარჯიანისა და ღვთივ
მონჩებულთა შვილთა მისთა აწ ვინ იკითხავდეთ გულსმოდგინეთ ულოცავდით,

ამ სისხლის ღვრამ მათ შორის იფეთქა მაშინ, როდესაც ჩარკვიანების დახოცვის შემდეგ ლატალელების მიერ გირგვლიანები და ფარჯიანები მათ ადგილ-მამულის გაყოფაში ვერ შეთანხმდნენ და ამ ნიადაგზე ერთმანეთს ომი გამოუცხადეს. გირგვლიანებს მიემხრენ კვანჭიანებიც და ერთ დღეს სამტაიშის ტყიდან სროლა აუტეხეს ფარჯიანებს, რომლის დროსაც მოკლულ იქნენ ფარჯიანების მხრიდან: გიერგილ ფარჯიანი და ერთი მოჯამაგირე გურმაჩილა ქაუზა გირგვლიანის მიერ. მალე ფარჯიანებმა შური იძიეს გირგვლიანებზე. მათ მოკლეს ქაუზა გირგვლიანი. ამას მოჰყვა გირგვლიანების მიერ ბექმურზა ფარჯიანის მოკვლა. გირგვლიანებმა მოისყიდეს ერთი თავისი სახლი-კაცი ომანა რამზიშერებისა, რომელიც თუმცაღა გვართ გირგვლიანი იყო, მაგრამ ნათესაობით იმდენად დაშორებული იყო შურის მაძიებელ გირგვლიანებისაგან, რომ მისთვის არამც თუ სავალდებულო არ იყო ამ შურისძიების ფერხულში ჩაბმა, არამედ ის ბექმურზა ფარჯიანი, რომელიც გირგვლიანებს ნიშანში ამოღებული ჰყავდათ მოსაკლავად, მის საუკეთესო მეგობრათ ითვლებოდა და ყველაფერში მას ენდობოდა.

ერთ დღეს, როცა გირგვლიანები დადარაჯებული იყვნენ, ამ ომანამ თავისი მეგობარი ბექმურზა ფარჯიანი გარეთ გამოიხმო და ჩამოაჯდნენ ერთად იმ ჩირგვების ახლოს, სადაც მკვლევები იყვნენ ჩასაფრებული. ამ დროს გავარდა ჩანხვარ გირგვლიანის თოფი, რომლის ფინთიხი (ტყვია) ბექმურზას თუმცაღა მარჯვენა ხელში და მკერდში მოხვდა, მაგრამ მაინც იშიშვლა ხანჯალი და თავის მოლაღატე მეგობარი იქვე მოკლა. ამ ადგილიდან ერთი ფარჯიანებმა, მეორე გირგვლიანების ოჯახისაკენ გაასვენეს. რამოდენიმე წლის შემდეგ ბექმურზა გირგვლიანი კლავს შაუხან ფარჯიანს შურის ძიების ნიადაგზე თავისი დის მიტოვებისათვის. მოკლულის მეორე ცოლი გულაზარი ამ დროს ორსულად იყო. მას დაებადა ვაჟიშვილი, რომელიც გაიზარდა და, 20 წლის რომ შეიქნა, მოკლა მამის მკვლელი და სხვ.

ყოველგვარი ზომები იყო სვანეთში მიღებული მათ შესარიგებლად, რადგანაც ამ ორი გვარის მტრობა საზოგადოებას ყოფდა ორად,

რათა ღმერთმან ერთობით ადიდნეს შვილნი და მშობელნი ნებასა ზედა მათსა ამინ. დაიწერა სვეტს ზედა ჰყონდიდსა აწდ ღმერთმან. მეფობასა ბაგრატ კუროპალატისა ინდიქტიანსა: დ: ჰორონიკონსა ს: ნ: ა: ხელითა იოანე მესვეტისათა“.

ბაქრაძის აზრით, ეს დაწერილია ბაგრატ მე-4 დროს, რომელიც მეფობდა 1009 — 1072 წლამდე. ჰყონდიდის მონასტერი ეხლანდელ მარტვილიაო. Баградзе. Сванетия. Стр. 113.

გათიშვა და ყოველგვარი უბედურებ. შექმნა ეს ცხოვრებაში, მაგრამ ამოდ.

1853 წელს, როდესაც პოლკ. ბართოლომეი შევიდა სვანეთში და ლატალის საზოგადოების მცხოვრებთ აფიცებდა რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის შესახებ, იმდენად გამწვავებული იყო მდგომარეობა გირგვლიანებისა და ფარჯიანების შორის, რომ დასაფიცებლად ხალხის ერთად თავის მოყრა შეუძლებელი შეიქმნა.

ბართოლომეი მოგვითხრობს, რომ მას შემდეგ, რაც ლატალელებმა დაადგინეს რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლა, მას წარუდგინეს ლატალის „მახვში“ აბი ფარჯიანი და გირგვლიანების გვარეულობის წარმომადგენელი თათისავი და დიდი მწუხარებით განუცხადეს, რომ ლატალის ხალხის ერთად დაფიცება შეუძლებელია, ვინაიდან გირგვლიანებსა და ფარჯიანებს შორის არსებობს ძველი შურის ძიების ნიადაგზე სისხლის აღება... „Тщетно я убеждал их, чтобы они воспользовались торжественным случаем при вступлении в Русское подданство,—и достойно ознаменовали бы его забвением противной христианскому учению ненависти; и Тайсав и Аби сочувствовали моему предложению, но, зная своих соотечественников, сомнительно качали головой. Замечательно то, что женщины, со слезами на глазах, просили меня положить конец раздору, составляющему истинное бедствие для общества.“¹⁶²⁾

ბართოლომეიმ ისინი ვერ შეარიგა. ხალხი დასაფიცებლად ორად გაჰყო და გირგვლიანები და ფარჯიანები ამნაირად ცალ-ცალკე დააფიცა. ბოქაულ მიქელაძეს მან დაუბარა მათი შერიგება¹⁶³⁾, მაგრამ ცდამ უნაყოფოდ ჩაიარა.

1908 წელს, როდესაც მე ლატალის სკოლის მაწავლებლად ვიყავი და ხალხის ყურადღება და პატივისცემა საკმაოდ მქონდა დამსახურებელი, როგორც მშვიდობიანობის დამყარების მუშაკს გადაშტერებულ მხარეების შერიგებით, ჩემთან მოვიდნენ ლატალის მამასახლისი დავით წერქდიანი და სხვები, რომლებმაც მთხოვეს გირგვლიანებისა და ფარჯიანების შერიგების ინიციატორობა. მე არავითარი იმედი არ მქონდა და წყლის ნაყვად მიმანდა ამ საქმის დაწყება, მაგრამ უარის თქმაც უხერხულად დავინახე და ბევრი ყოყმანის შემდეგ თანხმობა გამოვუცხადე. ცოტა ხნის მერე ჩვენ გარშემო შემოვიკრიბეთ ლატალის თემის ყველა პატივსაცემი პირები და შევუდექით

¹⁶²⁾ Бартоломеи. Поездка в Вольную Сванетию. Записки Кавк. Отд. Имп. Рус. геогр. общ., стр. 187.

¹⁶³⁾ Бартоломеи. Тамже. Стр. 188.

მოციქულობას. ორი კვირის მოციქულობას ბევრი არაფერი შედეგად მოჰყვა, მაგრამ ისიც დიდ მიღწევად მიგვაჩნდა, რომ სალაპარაკოდ გვღებულობდნენ და პასუხს გვაძლევდნენ.

ამის შემდეგ ჩვენ წავედით თ. დადემქელიანთან, რომელსაც მეგობრული დამოკიდებულება ჰქონდა ორივე მხარესთან და მათზე გავლენითაც სარგებლობდა, და აგრეთვე მაშინდელ სვანეთის მმართველ მ. ასათიანთან, და ვსთხოვეთ მათ დახმარება. თუმცაღა იმათაც შეუძლებლად მიაჩნდათ ეს საქმე, მაგრამ დახმარებაზე თანხმობა მაინც გამოგვიცხადეს. ამის შემდეგ ჩვენ ისევ მივუბრუნდით ჩვენ მიერ დაწყებულ მუშაობას, და როცა საქმე იმ ზომამდე მივიყვანეთ, რომ გარიგებაზე თითქმის დავიყაბულეთ, ჩვენ მოვიწვიეთ ზემოხსენებული პირები დასახმარებლად ლატალში. ხუთი დღის თავის ტენისა და სისხლის შრობის შემდეგ მხარეებმა მოგვცეს ხელწერილები გარიგებაზე. ავირჩიეთ 24 კაცი მსაჯულ-მედიატორეებათ, რომლებსაც ჩვეულებით სამებრ მოციქულებთან ერთად უნდა გაერჩიათ ეს საქმე. სულ 30 მორვალე ვიყავით. პირობის მაგიერობას ამისთანა შემთხვევაში სწევს ფიცი და ამიტომაც ჩვენ მხარეებს მოვსთხოვეთ, რათა მიეღოთ ფიცი, რომ ისინი ჩვენ განაჩენს დაემორჩილებოდნენ. ამაზე უარი რომ ვისმე ვთქვა, რა თქმა უნდა ჩვენ დავიშლებოდით, მაგრამ, როგორც იქნა, დავიყაბულეთ ამ ფიცის მიღებაზეც.

დანიშნულ დღეს, როგორც წესია, ყველამ თავი ბრალმდებელ გირგვლიანების სახლში მოვიყარეთ.

სადილი, როგორც შემოღებულია ამ შემთხვევაში, საარაკო უნდა ყოფილიყო. ჩვენ მზად დაგვხვდა პურიტ, ხორციტ, ყველით და ხაჭაპურებით სავსე ტაბაგები. მისვლისთანავე სუფრას შემოუსხედით, რიგისამებრ დაისხა კათხებში და ქერასხებში უხვად არაყი და თითო კათხა ყველას ჩამოგვირიგეს. ამ დროს სუფრის თავში მჯდომი ბემის მახვში (გვარეულობის უფროსი) ადგა „საკარცხულიდან“, კათხა ხელში დაიჭირა და მოგვმართა: „ხოჩა მორვალ“ (კარგო მორვებო) დღეს სამარცხვინო „ტაბაგი“ (სუფრა) სდგას ჩვენს ოჯახში. დიდი და პატარა, ქალი თუ კაცი ყველანი დარცხენილი და საბრალონი ვართ. ამისთანა სუფრა და საქმე ღმერთმა ააშოროს თქვენს ოჯახებს. ჩვენი საბრალობა და მწუხარება ღმერთმა ნურც ერთ თქვენგანს ნუ მისცეს. მარტო სალხინოდ მოსულიყოს ყველა თქვენს ოჯახებში და ჩემი მადლი თქვენ მოგეცეთ, თუ ამ სირცხვილელ გარიგებაში მაინც არ დაგვჩაგროთ, თქვენს სწორად და ტოლად ჩავგავადლოთ“ და სხვა...

ჩვენ ავხმაურდით ყველა ერთად და, როგორც წესია, მივმართეთ: „ღმერთმა ამიერიდან შენს ოჯახში მარტო კარგი სუფრა დადგას. დღეს რომ საქმეზე ვართ მოსული, ამისთანა საქმეზე მოსვლა და ხარჯი ააშოროს შენს სახლს და ამიერიდან სალხინოდ და სამხიარულოდ მოვსულიყვეთ შენსას ყველანი“ და სხვა... მერმე ყველამ არაყი გადავკარით. ამის შემდეგ მახვში ჭამას შეუდგა. ჩვენც ყველამ ჭამას მივყავით ხელი. კარგა რომ დავნაყრდით, სამ-სამი კათხა არაყი დავლიეთ წესისამებრ, შემდეგ ადგა სუფრის თავში მჯდომი 80 წლის მოხუცი, სვანეთის 1875 წ. აჯანყებაში მონაწილეობის მიღებისათვის მურის, (ჯახში ერთი წლის სასჯელის მოხდის შემდეგ სვანეთში დაბრუნებული ამ უამად გირველიანების გვარეულობის „მახვში“ დაიჭო გირველიანი, გაჩერდა კერასთან, დაებჯინა ჯოხს და დაიწყო თავისი „სარჩელის“ წარმოთქმა. ამ დროს მედიატორები, როგორც შემოღებულა, სმა-ჭამას თავს ვანებებთ, ყველა სმენად იქცევა და მთელი ჩვენი ყურადღება მომჩინისაკენ არის მიპყრობილი.

წარუშრელი იქნება ჩემს მეხსიერებაში ის შთაბეჭდილება, რომელიც მოახდინა ჩემზე ჩვენს გარშემო შექმნილმა მდგომარეობამ. სიტყვის დაწყებისთანავე ამ მოხუცმა გადმოღვარა ცრემლები. მის მრავალრიცხოვან გვარეულობის წევრებს შორის ასტყდა ტირილი, ქვითინი და საშინელი ოხვრა-კვნესა. ახალგაზრდები იმდენად აღელდნენ, როცა მათი მოკლული წინაპრის მკვლელობაზე ლაპარაკი დაიწყო, რომ სახლში ვერ გაჩერდნენ და გარეთ გავარდნენ. მრავალჯერ ვყოფილვარ ასეთ საქმეებზე მედიატორეთ, მაგრამ ამგვარი სურათი თითქმის არასოდეს არ მინახავს. ცოტა ხნით სიჩუმე ჩამოვარდა. ჩვენ ვუსაყვედურეთ მათ ასე აღელვება და პეტრე სულგრძელობა მოვითხოვეთ. მახვშიმ თვალებიდან ჩოხის კალთით ცრემლები მოიწმინდა და განაგრძო თავისი გრძელი ოთხ სათიანი „სარჩელის“ მჭევრმეტყველოვან წარმოთქმა. სიტყვის გათავების შემდეგ ამდენ ხანს სმენად გადაქცეული მედიატორები ისევ სმა-ჭამას შეუდევით. ამ დროს მედიატორების მხრით ბევრი დიპლომატიური სიტყვა დაიხარჯა. სადილი რომ გავათავეთ, აღეს სუფრა, ჩვენც მათ ოჯახს გამოვეთხოვეთ და მოპასუხის ოჯახში გადავედით.

ორ მედიატორეს, რომელიც მეხსიერებით და ენის სიმკვეთრით ყველას სჯობდნენ, დავევალით დაწვრილებით და დალაგებით გადავცათ მოპასუხისთვის მომჩინისაგან ჩვენ მიერ მოსმენილი მის საწინააღმდეგოთ წამოყენებული ბრალდებების შინაარსი, რათა მასაც შესაძლებელი პასუხი მოეცა ჩვენთვის.

ამის შემდეგ გაიშალა სუფრა. ჩვეულებისამებრ აქაც, ისე როგორც მომჩივნის ოჯახში, დაიწყო სმა-ჭამა, მომჩივნის „სარჩელის“ გადაცემა, საპასუხო სიტყვის თქმა, რამაც კარგა ხანს გასტანა. გათენებისას, ვინც ახლო-მახლო სოფლებიდან იყო, წავიდნენ დასასწინებლად თავიანთ სახლებში. დანარჩენებმა იქვე მივიძინეთ. მეორე დღეს დილას ყველამ აქ მოვიყარეთ თავი, ვისაუზმეთ და შემდეგ მომჩივნის ოჯახში წავედით, რადგანაც მსაჯულ-მედიატორების მოვალეობას შეადგენს გამოარკვიონ თუ მოპასუხის მიერ რაიმე ისეთი იქნება ნათქვამი, რაც მომჩივანს თავის სიტყვებში არ აღუნიშნავს და რასაც საქმისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. ამ საქმეში კი მოპასუხემ ბევრი რამ ისეთი სთქვა, რომ მომჩივნისათვის უნდა გადაგვეცა და ამ საკითხებზე მისი პასუხიც უნდა მოგვესმინა. ეს საქმე იმდენად რთული და ძველი საქმე იყო, რომ მომჩივან-მოპასუხის შორის ჩვენი ამგვარი მისვლა-მოსვლა ორ დღეს გაგრძელდა. ბოლოს აღმოჩნდა ერთი 120 წ. მოხუცი ქალი გირგვლიანების გვარში, რომელიც მაშინ, როცა პირველი მკვლელობა მოხდა, დაბადებული ყოფილა, ხოლო მეორე მკვლელობის შემდეგ მოწმე ყველაფერი იმისა, რაც ამ ორ გვარეულობას შორის მომხდარა. მეც რამოდენიმე თავი კაცებით მისკენ გავეშურე. მან ბევრი საინტერესო ცნობები შემატა მომჩივან-მოპასუხის ნაამბობს. ყოველივე მისი ნაამბობი მედიატორებისათვის მოსახსენებლად მე რვეულში ჩავიწერე.

ამის შემდეგ მედიატორები, მომჩივანი და მოპასუხე ჩვეულების თანახმად ვალდებული ვიყავით დასაფიცებლად ადგილობრივ ეკლესიაზე მივსულიყავით, მაგრამ, ვინაიდან ამ შემთხვევაშიც მათი ერთად თავის მოყრა არ მოხერხდა, ჩვენ გადავწყვიტეთ გირგვლიანებისთვის ფიცი მიგვეცა ადგილობრივ მაცხოვრის ეკლესიაში, ფარჯიანებისათვის კი ენაშის ეკლესიაში. ამიტომ პირველად წავედით გირგვლიანებთან ერთად ზემოხსენებულ ეკლესიაში. ეკლესიის კარები გაგვიღო მისმა დარაჯმა გიერგ თამლიანმა და თან გამოგვიცხადა: „თუ ვინმე ურწყულ“ — უწმინდური ხართ, ე. ი. ისეთი ოჯახიდან, სადაც ქალებს თვითური ავადმყოფობა ანუ მშობიარობა აქვთ, პოერიდეთ ხატებსო. ჩვენ ყველანი შევედით შიგ, გარდა სამი კაცისა, რომლებიც, ზემოხსენებულ გარემოებით, „უწმინდურნი“ აღმოჩნდნენ. ისინი ეკლესიის კარებთან აიტუზნენ. ეკლესიაში შესულუბმა, როგორც წესია, ქუდები მოვიხადეთ, თავთავიანთ ჯოხებზე და „მიჯვრებზე“ ჩამოვაცვით და ეკლესიის კარებთან დავტოვეთ, ხანჯლები და თოფები შიგნით ერთ კუთხეში დავაწყვეთ და მწკრივად დავდექით. აქ ჩვენ წინ დგება ის, რომელიც გვარში ყველას სჯობია ენამახვილობით,

„მუგურცამი“, დამფიცებლად და იწყებს ჩვენს დაფიცებას შემდეგი სიტყვებით: „დიდება და მაღლი შენ, ღმერთო დიდებულო და ამაღლებულო, გევედრები და ისმინე ჩემი ვედრება. მე რომ დღეს უბედური ვარ, საშვილიშვილო სამარცხვინო საქმე მჭირს, ამ საქმის გასარჩევად შენი ხატის წინაშე მდგომი მორვები მყავს არჩეული; თუ მათ სწორი სამართალი არ გამიჩინონ, რაც ჩვენში წესი და რიგია იმდენი არ მომისაჯონ, მე დამხაგრონ, ჩემი დამხაგვრელი მოპასუხე ჩემზე პაღლა დააყენონ ან ნათესაობით და მეგობრობით ან ფულის და საქონლის გულისათვის; თავის ტოლად და სწორად არ ჩამთვალონ; იმ რიგად გული არ გადამიშალონ და არ დამაკმაყოფილონ, რა რიგადაც თვითთელი მათგანი, ამისთანა საქმე რომ ჰქონდეს, თავის თავს დააფასებდა და დააკმაყოფილებდა, ქრისტე ღმერთო, გევედრები, „ხოვამ ღერბათ“, მამა ღმერთს შეევედრე, რომ სანამდე იმდენ ოქროს რქოსან თეთრ ხარს მსხვერპლად არ შეგწირავენ, რამდენიც ციდან წვიმა ჩამოდის, ტყეს ფოთოლი ასხია, დედამიწიდან შალახი ამოდის, ზღვაში ქვიშა არის, მანამდე საშველს ნუ მისცემ საშვილიშვილოთ, უკუღმა ატარე ისინი და მათ ოჯახებში მყოფი ამოსწყვიტე და მათ ნამოსახლარზე „ცაგ ი მერხელ“ ეკალი და ჰინჯარი ამოიყვანე. ამოაგდე ძირი მათი, ისე როგორც „ბაღრილე მუხვიტიანმა“¹⁶⁴⁾ მოსპო მისი ფიცის გამტეხნი, პატიებაზე, შებრალებაზე მანამდე არ იფიქროთ, სანამ თორმეტი შენი მოციქული მწირველად არ იშოვონ, ყირიმიდან და იერუსალიმიდან მოტანილი ფქვილი სებისკვერად არ გამოგიცხონ, მის გამომცხობლად ღვთისმშობელი არ იშოვონ; 12 ცხენის საპალნე კახური ღვინო ზედაშედ არ მოგიტანონ, ქელეფანისა და ავი ზნის მეტს სიკეთეს ნუ მისცემ, შვილების მაგიერად გველი და ბაყაყი აშობინე ქალებს მათ ოჯახებში“. ამის შემდეგ აიღებს ქუდს, დაარტყამს მიწაზე და იტყვის: „ასე დაამზე მათი სახლ-კარი და ყოფა-ცხოვრება, თუ რომ უტოლოდ ჩამაგდონ, ხოლო თუ სამართლიანად მომექცენ, აბედნიერე, დალოცე და ამრავლე ჩემი მორვებიო“.

ამის შემდეგ როგორც შემოღებულა, მედიატორების თავში მდგომმა მიუგო: „ამ ხატის მაღლმა (ხელი ხატს უნდა მოკიდოს), რაც ძალა და ღონე მაქვს, ჩემ ჭკუა-გონებას შეუტლია, თუ მეცადინი და მსურველი არ ვიყვე თქვენი საქმის სწორად გარჩევისა, „იერუ ფხულაშალ“ — ორი თითი რომ ჩემთვის ერთნაირი მნიშვნელობის არის, ისე ერთნაირად თქვენ არ ჩაგაგდოთ, ამისთანა საქმე რომ თავად მე

¹⁶⁴⁾ „ბაღრილე მუხვიტიან“ მესტიის მარგიანების მთავარ ანგელოზის ეკლესიის ერთ პატარა ხატსა ჰქვია.

მქონდეს, რითაც მე ჩემს გულს დავაკმაყოფილებდი, იმისთანა განა-
ჩენი შენთვისაც არ გამოვიტანო“ და სხვ...

ამის შემდეგ „მორვები“ თვითეულად, როგორც წესია, იმეორებ-
დენ ზემოხსენებულ სიტყვებს და ფიცულობდნენ, ისე როგორც პირ-
ველი ფიცის მიმღები, და თან ემთხვეოდენ ხატს. ფიცის გათავების შე-
მდეგ წესისამებრ გირგვლიანებმა მსაჯულ-მედიატორების „ნაღვრიე-
ლი“ (გასამრჯელო) თითოსთვის სამ-სამი მანეთის საღირალი: არაყი,
პური, პირუტყვი, ფული და სხვა ავეჯეულობა და ხარა-ხურა დააწ-
ყეს იქვე მახლობლად და შემდეგ ჩვენ გაეინაწილეთ.

შემდეგ წავედით იმ ეკლესიაზე. სადაც ფარჯიანები გვიცდიდენ
დასაფიცებლად, ფიცი იქაც ამ რიგად განმეორდა, როგორც ზემოთ
აღსწერეთ.

გადავჩიოთ ამ ცერემონიებს. ახლა უნდა გავგეხსნა სხდომა. ამ
ფრიად მძიმე საქმის განსახილველად. ჩვეულებრივით მსაჯულ-მედი-
ატორების სასამართლოს დარბაზს შეადგენს ზამთარში უკაცური სახ-
ლი, ზაფხულში როცა ავდარი ხელს არ უშლის, სადმე სოფლის განა-
პირას ხეებით დაჩრდილული ადგილი. ჩვენ სწორედ ეს მეორე ავირ-
ჩიეთ და ჩვენი სასამართლოს სხდომაც ხეებ ქვეშ ერთ მინდორში გავ-
ხსენით. დაიწყო საქმის გარჩევა. პირველი სიტყვა, როგორც წესია, უნ-
და ეთქვა ხნით უფროსს და მის შემდეგ ყველას თვითეულად. ამინდმა
ხელი შეგვიწყო. ერთი კვირის განმავლობაში აქ ვიყრიდით თავს და
გვქონდა ცხარე კამათი, მაგრამ ძალიან ძნელი შეიქნა ჩვენი შეთანხმება
და ერთი დასკვნის გამოტანა იმიტომ. რომ ძლიერ დიდი ხნის საქმე
იყო. მოციქულებითურთ მედიატორების რიცხვი 30 კაცს აღწევდა და
ამდენ კაცში ძნელია ხოლმე ასეთი რთული საქმის გარჩევა ერთსულო-
ვნად. მაგრამ მათ სიმართლეს ის მნიშვნელობა აქვს მომჩინებისათვის,
რომ ტოლობისა და თანასწორობის ფიცი მისთვის უფრო დამაკმაყო-
ფილებელია. ვიდრე „წორის“ მიღება. ბოლოს ყველაზე უფრო ხანში
შესულმა და გამოცდილმა მედიატორებმა შემოიტანეს წინადადება,
რათა ადგილი გამოგვეცვალა და სადმე სხვაგან გადავსულოყავით, ვი-
ნაიდან როცა საქმე ასე ძნელი გასარჩევი ხდება. უმთავრესი მნიშვნე-
ლობა აქვს ადგილის ამა თუ იმ თვისებას, ე. ი. ზოგ ადგილებს, მათი
სიტყვით, პატრონობს ეშმაკი და თუ მედიატორებს ამისთანა ადგილი
შეხვდათ, ვერას გახდებიან, ხოლო ის ადგილები, რომლებსაც ანგე-
ლოზები განაგებენ, ბედნიერია საქმის გარჩევის დროსაცო. მე თუმ-
ცა გულში ვიცინოდი ამისთანა მოსაზრების წამოყენებაზე; მაგრამ
ტყვილა რომ დრო არ დამეკარგა, ალბათ შევედავე და უფროსებისათვის
ურჩობის გაწევას ვარჩიე გამოგვეცვალა ადგილი და სადმე სხვაგან.

გადავსულიყავით. როცა ახალ ადგილზეც გაქირდა ამდენი კაცის ერთ აზრზე დაყენება, მაშინ გადავწყვიტეთ საბოლოო დასკვნის გამოტანის უფლება მიგვენიჭებია ზუთი კაცისთვის იმ პირობით, რომ რასაც ისინი გადაწყვეტდნენ, ყველა იმაზე დავთანხმებულყავით. სხვადასხვანაირად მოაზროვნე ჯგუფებიდან გამორჩეული იქნა თითო კაცი და ამ ხუთ კაცის მუშაობამ უფრო დააჩქარა და გააადვილა ჩვენი საქმე, ვიდრე ადგილის გამოცვლამ. ჩვენ ხუთი კაცის მიერ გამოტანილი დასკვნა გამოეცხადა იქვე მსაჯულ-მედიატორებს, — და უნდა ითქვას სიმართლე, რომ სიამოვნებით და უყოყმანოდ იქნა დადასტურებული ერთხმად ყველას მიერ, რის შემდეგაც გადაწყდა „ბაჩა ლილჯენი“ (ქვის ჩაფლვა).

ჩვეულებისამებრ ერთმა მსაჯულთაგანმა აიღო ქვა, ამოთხარა ხანჯლის წვერით მსაჯულების წინ მიწა, ჩაჰვლა შიგ ქვა და ზევიდან მიწა დააყარა.

სამართლიანად აღნიშნავს თავისუფალი სვანი ერთ თავის წერილში, რომ ამ ქვის ჩაფლვა სვანურ იურიდიულ წესწყობილებაში ნიშნავს მსაჯულ-მედიატორების მიერ საქმის შეთანხმებითა და კეთილად დაბოლოვების დადასტურებას. გარდა ამისა „ბაჩა-ლილჯენის“ ის მნიშვნელობა აქვს, რომ როგორც ეს ქვა იყო მიწაში ჩაფლული, ისე მსაჯულების გულში ყოფილიყო მათი განაჩენი დამალული. საიდუმლოებით მოცული მანამდე, სანამ განაჩენის გამოცხადების დრო არ მოაწევდა, ე. ი. ეს ქვის ჩაფლვა, მოკლეთ რომ ესთქვათ, არის ნიშანი საიდუმლოების შენახვისა, რათა მხარეებს განაჩენის შინაარსი არ გაეგოთ დრომდე და საქმე არ გართულებულიყო.

ამ საქმის გარჩევის დროს ჩვენთვის თავსატეხ საგნათ გადასცემა პირველი მკვლელობა, ე. ი. გიერგილას მოკვლა გირგვლიანების მიერ, რადგანაც გირგვლიანები გაიძახოდნენ, რომ ის მათ წინაპრების მიერ არ იყო მოკლული, არამედ სროლის დროს მათ ჯარში მყოფ სხვა გვარის კაცებისაგანო. ჩვენი წინაპარიც ტყუილა იქნა ამ საქმეზე ფარჯიანების მიერ მოკლულიო. ფარჯიანები კი, მაინც თავისას ამტკიცებდნენ. ამიტომ ჩვენ ადათისამებრ ვალად დაუდევით გირგვლიანებს „24 ლუფხვილით“¹⁶⁵⁾ ლიმწოდაალ ანუ „ლინბანაალ“¹⁶⁶⁾ თორმეტი მაფიცარის ფიცში ჩაყოლებით თავის გამართლება, რომ გიერგილა ფარჯიანის მკვლელი მათი წინაპრები არ ყოფილიყვნენ. ამ ფიცს რომ

¹⁶⁵⁾ ლუფხვილი წარმოსდგება სიტყვა „ფხულე“-საგან, ე. ი. თითოთ ამორჩეულ მოფიცარს უნდა ნიშნავდეს.

¹⁶⁶⁾ ლიმბანაალ — სიტყვა ნაბანისაგან წარმოსდგება, რაც ნიშნავს ხატის ნაბანის დაღვეით დაფიცებას.

ძალა ჰქონოდა, ისინი ვალდებული გავხადეთ წესისამებრ, დაეწყოთ დაფიცება სოფ. ლახუშტიდან მარცხნისაკენ უნდა ჩამოყოლოდნენ ხუთ ტაძარს და ყველგან ხატების ნაბანი წყალი დაელიათ. ხატის ნაბანის წყლის დაღვევა გირგვლიანებს და მათ მოფიცებებს ჩვენ გამოუცხადეთ ეკლესიის კარებთან, რამაც დიდი აურ-ზაური და ალიაქოთი გამოიწვია, რადგანაც ხატის ნაბანი წყლის ძალის მუცელში ჩაშვება საძნელო საქმეთ ჩასთვალეს. ამ გადაწყვეტილებამ ძალიან შეაშფოთა ისინი და, ჩემდა საუბედუროდ: ამის გამოცხადება, როგორც მედიატორების თავმჯდომარეს, მე მხვდა წილად.

ჩვენ შორის იყო ერთი გირგვლიანის ნათესავი მედიატორით, კაცი ერთობ ტლანქი და ჯიუტი. როდესაც ის დარწმუნდა იმაში, რომ მისი ნათესავები ხატის ნაბანი წყლის დაღვევით თავის მართლებას ვერ შესძლებდნენ, ხოლო თუ ამას აღშორებდნენ თავიდან, შესძლებდნენ ფიცით თავის მართლებას და ამ შემთხვევაში ერთი კაცის „წორს“ სისხლის ფასსაც მიიღებდნენ, მოერია ნათესაური გრძნობა და მომდო შარი, თითქოს მსაჯულ მედიატორების მიერ არ ყოფილიყოს გადაწყვეტილი ხატის ნაბანი წყლის დაღვევა, არამედ ეს ჩემით უნდა გამოემცხადებინოს. ამ ამბის გაგონებამ, რა თქმა უნდა, დიდათ აღაშფოთა ჩემზე გირგვლიანები; ასტყდა ყვირილი, ვინება, წყევლა ჩემს წინააღმდეგ. მე მივმართე გირგვლიანებს დამშვიდებულებიყვნენ და მოეცათ ჩემთვის საშუალება ამეხსნა მათთვის თუ რამდენად ვიყავი დამნაშავე. ისინიც დამშვიდდნენ. მე დავუძახე ჩემთან იქვე ახლოს მდგომ მედიატორებს: მწკრივათ გავაჩერე და ვსთქვი: „გავიწყრეთ რაც ამ ეკლესიაში ხატ-ჯვარია ამათი მადლი, თუ მართალი არ თქვათ, გირგვლიანებს რომ ხატის ნაბანი წყლის დაღვევით დაფიცება გამოუცხადეთ, ეს თქვენი გადაწყვეტილება არის; თუ მართო ჩემი მოგონილიათქო“. ყველა მედიატორებმა ერთხმად დაიძახეს: „ვფიცავთ არა მართო ამ ხატებს, არამედ ყველა იმ 5 ეკლესიის წმინდანების მადლს, სადაც დღეს ამათი დაფიცება უნდა მოხდეს, რომ ეს არის ყველას ვარდაწყვეტილება და არა ეგნატეს გამოგონილიო, ზიზღი და შეჩვენება ასეთი ტყუილის მომგონებელს, გაუწყრეს მას ის ხატი, რომელზედაც ჩვენ ვიყავით დაფიცებულნი, რომ ცალმხრივობას ამ საქმეში ადგილი არ ჰქონოდაო“. ამან უცებ დაამშვიდა გირგვლიანები, რომლებმაც ბოდიში მოიხადეს ჩემთან. და დიდი აურ-ზაურის შემდეგ დათანხმდნენ მხოლოდ ერთ ეკლესიის ხატის ნაბანის წყლის დაღვევით დაფიცებას, რაზედაც ფარჯიანებიც დავითანხმეთ. ამის შემდეგ ჩვენ განვაგრძეთ ჩვენი საქმე. გირგვლიანები და მათი ლუფხვილები (მოფიცარები) ჯერ ლახუშტში დავაფიცეთ,

შემდეგ ლაპილში, მერე მაცხოვრის ორ ეკლესიაში და ბოლოს ენაშის ეკლესიაში. ამნაირად, ჩვენ მიერ განვლილი გზა „ლერთანთე“ და „მარცხნისაკენ ბრუნავდა, რაიცა დაფიცების დროს ხატის ნაბანი წყლის დაღვევაზე უფრო საშინელია სევანური თვალსაზრისით. ამ დაფიცების შემდეგ ენაშის ეკლესიის გაღვანში გავაჩერეთ ერთი მხრით გირგვლიანები, მეორე მხრით ფარჯიანები, შუაში მორგებო დავდექით. დაიწყო განაჩენის წაკითხვა. ხალხი სმენად გადაიქცა. ყველა რალაცას ბუტბუტებდა და ღმერთს ევედრებოდა, რომ გარიგების საქმე კეთილად დაგვირგვინებულყო და ამ ორ თემს შორის სისხლის ღვრას ბოლო მოეღებოდა. გათავდა განაჩენის კითხვა. არც ერთი მხრიდან საყვედური არ ისმოდა და ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ განაჩენით ყველანი კმაყოფილი იყვნენ. განაჩენი ანუ ჩვენი დადგენილების დედანი უნდა ჩაკერებულყო ენაშის ეკლესიის ძველ ხელნაწერ სახარებაში, რომელიც ეკლესიაში უნდა შენახულიყო. ამიტომ მღვდელმა გამოიტანა ეს სახარება ეკლესიიდან და ჩვენც ჩავაკერეთ მასში ჩვენი დიდი ხნის ნაწვალეზი განაჩენი. ამის შემდეგ მედიატორებმა ამოვიჩიეთ ჩვენ შორის რ კაცი. ჩვენი განაჩენის სისრულეში მოსაყვანად დანიშნულ დღეს ამ მედიატორების თანხლებით ფარჯიანებმა მიიწვიეს გირგვლიანები ოჯახში ვახშმად, როგორც წესი მოითხოვდა. მისცეს მათ საჩუქრები და რაც მოძრავი ქონება ჰქონდათ მისჯილი.

მაგრამ წორში მისჯილ ყანების მიცემას ამ ექვსმა კაცმა თავი ვერ გამოაბეს, ამიტომ გირგვლიანებმა მოკლეს ერთი ფარჯიანი. წარსულ 1926 წ. ბოლოს ფარჯიანებმაც მაგიერი გადაუხადეს და მოკლეს ერთი გირგვლიანი. მდგომარეობა მათ შორის იმდენად გამწვავდა, რომ ლატალის თემი ორათ გაიყო. ყრილობებზე ანდა რაიმე საერთო საქმეზე ერთად ხალხის თავის მოყრა შეუძლებელი გახდა. გირგვლიანების გვარეულობის ახალგაზრდობას სკოლა დაკარგული ქონდათ, რადგანაც ის ფარჯიანების სოფელშია აგებული და მათი სიძულვილით თავის შვილებს გირგვლიანები იქ არ უშვებდენ. მალე მოსალოდნელი იყო კიდევ სისხლის ღვრა და ამიტომ ადგილობრივი ხელისუფლებამ იძულებული შეიქმნა მხარეების შესაჩივებლად ზომები მიეღო, რაიცა მე დამევალა. ანდ. კვაჭაძის დახმარებით მე შევსძელი ამ ორი გვარეულობის შერიგება, და, იმედია, 120 წლის განმავლობაში მძვინვარე სისხლის ღვრას ბოლო მოეღება.

სამედიატორო განაჩენის სისრულეში მოყვანა

ხშირად განაჩენის შედგენიდან სისრულეში მოყვანამდე რამოდენიმე თვე გაივლის ხოლმე. ამ ხნის განმავლობაში „წორის“, სისხლის ფასის, გადამხდელი ემზადება. მის გადასახდელად და როდესაც მზადაა, შეატყობინებს შორეებს, რომ თავი მოიყარონ და მომჩივანს ანგარიში გაუსწორონ. მორვეებიც თავს იყრიან. პირველად მიღონ ყანებში ბაწრებით ხელში და იქ საუკეთესო ყანებში მიუზომავენ „ნავერიანა წორა ნალჯვემს“ — ნავერიანის სისხლის მიწის ზომას ამის შემდეგ უნდა მოხდეს „ქორთე ლიყვალ“, ე. ი. „წორის“ გადამხდელის მიერ მოკლულის ჭირისუფლისა და ნათესავების თავის ოჯახში ვახშმად მიპატიჟება. ყველა მედიატორები მომჩივნის სახლში მიდიან, თავს უყრიან ვისთვისაც სავალდებულოა დანმაშავის ანუ მკვლელის სახლში მისვლა და ყველანი ერთად მიდიან მასთან. მკვლელი ამ დროს ვალდებულია დაიმალოს და არ ეჩვენოს მის მიერ მოკლულის ჭირისუფალს. ოჯახის წევრები დგანან შორს კუთხეებში და მასპინძლის მაგიერობას სტუმრების სამსახურში მისი ახლობელი ნათესავები და მეზობლები სწევენ. მართალი მოგახსენოთ, არაფერი სასიამოვნოა ასეთი სცენის და სუფრის დასწრება. მასპინძელი და მკვლელი ჭირისუფლების ხათრით სტუმრებთან გამოჩენას ერიდებიან, მიმალული არიან და სტირიან გულში სისხლის საფასურის გადახდას, ამდენი ხნის ნაშენებ ოჯახის აოხრება-განადგურებას. მოკლულის ჭირისუფლებისათვის სიკვდილია მათ ოჯახში ვახშმად ჯდომა, მაგრამ სვანური ადამი ავალებს მათ ამას. ისინი მთელი ღამე სხედან, არ სვამენ და არ სჭამენ, ფიქრობენ აგრეთვე იმაზედაც, რომ „წორა ლიკედ“ სისხლის საფასურის აღება, რასაც სვანები ეძახიან „უმა მუზვებს“, რაც იჭმევა იმის მჭამელს და სამუდამო ჩირიქს სცხებს მათ გვარსა და მომავალს. ასე თუ ისე იწყება ვახშაში. დგამენ ტაბაკებს, რომელსაც ქალები უცხად ავსებენ პურიით. კაცები ჩამოარიგებენ და მოართმევენ ყველას თითო „ლაგაფს“ — ულუფას, მეწდენ არაჟს ასხამს კათხებში და ქერახებში და სათითაოდ ჩამოურიგებს ყველას. სუფრის თავში მჯდომი მორვეების „მახვში“ უფროსი ანუ თავმჯდომარე იწყებს თავის გრძელ სიტყვას, რომლითაც ცდილობს მრავალ-გვარი მაგალითები და საბუთები მოუყვანოს შესარიგებელ მხარეებს მის შესახებ, რომ „ლიმოროვ“ მედიატორობა ღვთისაგან გაჩენილია, წორის მიცემა და მიღება ახალი საქმე არაა, რომ იგი არავინ არ უნდა იუკადრისოს. ბოლოს იტყვის „ამ გვარ ლამოროვ-ლასოროვ“ — ამისთანა მედიატორობა თქვენს ოჯახში არ განმე-

ორბულიყოს და ბედნიერი იყოს თქვენი შერიგებაო. ასეთი დამამშვი-
დებელი სიტყვების თქმას სცდილობს თითოეული მედიატორე მხარეე-
ბის გულის ტკივილების შესამსუბუქებლად. შუა ჭამაზე გამოჰყავთ
მკვლელი, რომელიც იჩოქებს, და დაჩოქილი, დამწუხარებული სახით,
მიდის მოკლულის მთავარ ჭირისუფალთან. სინანულს გამოსთქვამს
და ითხოვს პატივებას: შემდეგ აღუთქვამს ხარის ანუ სხვა რამეს ჩუ-
ქებას. ოჯახის სხვა წევრებს მოკლულის ნათესავებმა უნდა
გაუგზავნონ თითო კატხა არაყი, რის შემდეგაც ისინი მიდიან
მათთან საჩუქრებით, ვისაც რამდენი შეუძლია, 3 მ. — მან-დე-
ხშირად ამ დროს დამნაშავე ან მისი ოჯახის რომელიმე წევ-
რი ითხოვს, რომ იშვილოს მოკლულის რომელიმე უახლოესმა
ნათესავმა, რათა ნათესაური კავშირი დამყარდეს მათ შორის
და გარიგებაც უფრო საფუძვლიანი იყოს. თუ ამაზე შეთანხმდენ,
ეს იმავე წესით ხდება, როგორც ზემოთ არის აღნიშნული. ხშირად
მოკლულის ჭირისუფალი მოითხოვს: კერას, ნაჭას (ქვაბის ჩამოსაკი-
დებელ ჯაჭვს) და ცეცხლზე წყლის გადასხმას. ყველა ამას სვანურ
იურიდიულ წესწყობილებაში ის მნიშვნელობა აქვს, რომ მისი ნა-
თესავის მოკვლით ოჯახი დაიღუბა, აიყარა და გაქრა. წყლით
ცეცხლის დაქრობას ამ ჟამად თითქმის არსად არა აქვს აღ-
გილი, ხოლო კერისა და ჯაჭვის მოთხოვა კი ხშირია. თუ მედიატო-
რეების ხვეწნა ამ შემთხვევაში გასჭრის, დაატოვებინებენ და მათ ღი-
რებულებას მიაღებინებენ, რაც დიდ დათმობათ ითვლება. ამ ანგარიშე-
ბის გასწორების შემდეგ წორის მიმღები აძლევს მედიატორეებს „ათის-
თავს“ — თუმანზე მანეთს გასამრჯელოს. წორის გადამხდელს უფლება
აქვს მოთხოვოს მის მიერ მოკლულის ჭირისუფალსა და ნათესავებს
ერთგულების ფიცი. მედიატორეებსაც ორივე მხარე მიჰყავთ და-
საფიცებლად იმ ეკლესიაზე, რომელიც ყველაზე უფრო „მძლავრია“
და აფიცებენ მათ დამნაშავეს ერთგულებაზე და ეს ერთგულების
ფიცი არის დასასრული წერტილი მორიგებისა მოჩხუბართა შორის.
თავისუფალი სვანეთისთვის ასეთი ფიცის მოსახდენად უპირატესობა
აქვს კალის წმინდა კვირიკესა და იულიტეს მონასტერს. მის შვი-
დნე უშგულში „უშგულა ლამურისა“ — დედა ღვთისას. იფარში იფარის
„ჯგრაგს“ — წმ. გიორგის, მულახში „მულახა მაცხვარს“ მულახის მაც-
ხვარს და „მუჟალვა თარინგზელს“ — მუჟალვის მთავარ ანგელოზს,
მესტიისში „ჯგრაგს“ — წმ. გიორგის, ლატალში „იანს“ — წმ. იონას,
„მაცხვარს“ — მაცხვარის ეკლესიას.

სადადეშქელიანო სვანეთში: ბეჩოში „გულა გებრელს“, ეცერში
„მუჭქვილ თარინგზელს“ და ფარში „სვიფის ჯგრაგს“ სუფის წმ.
გიორგის, ლახამულაში — „გიორგედს“.

„წორ“ — სისხლის ფასი თავისუფალ სვანეთში

ეხლა განვიხილოთ ის, თუ რამდენათ ფასობს სვანურ იურიდიულ წეს-წყობილებაში კაცის სისხლი ან სისხლის სამართლასა თუ სამოქალაქო ხასიათის სხვა საქმეები.

„წორი“ სვანეთში თითქმის თითოეულ საზოგადოებას თავისებურად აქვს დაწესებული.

მაგალითად: ს. უშგულში „წორი“, სისხლის ფასი, შესდგება ექვსი ნალჯომი, ანუ დღიური, საუკეთესო ყანისაგან. თითო „ნალჯომი“ ღირს ექვსი ცალი ხარი.

ამას გარდა მკვლელმა უნდა მისცეს დაზარალებულთ „ლადგარია თვევ“, ე. ი. ის თოფი, რომლითაც მან კაცი მოჰკლა. მოკლულის ახლობელ ნათესავებს (დედა, მამა, ძმა, და და ცოლი) საჩუქრათ თითო ხარი.

კალის საზოგადოებაში „წორი“ უშგულის საზოგადოების წორისაგან მხოლოდ იმით განსხვავდება, რომ აქ სისხლის საფასურის ანუ წორის მიმღებს შეუძლია წაიღოს კერა და ნაჭაც (ჯაჭვი).

ივარის საზოგადოებაში წორია: სამი „ნალჯომი“ ყანა, ორი ნალჯომი სათიბი და ერთი ნალჯომის საღირალი მოძრავი ქონება.

ჭულახის და მესტიის საზოგადოებებში ეგრეთ წოდებული „ნავერიანი წორ“ შეადგენს სამ ნალჯომ (დღიური) ყანას, სამ ნალჯომ სათიბს. მოკლულის დედ-მამას, ძმას და დს საჩუქრათ ეძლევათ თითო ხარი. ცოლს ძროხა, სხვა ნათესავებს 2 ათსიშიდან 10 ათსიშამდე¹⁶⁷). ე. ი. 12 მან. 60 მანეთამდე და „მუწვრი მალვრა“¹⁶⁸).

ლატალის და ლენჯერის თემებში წორს შეადგენს 24 ნალჯომი სახნავი მიწა და სათიბი, დანარჩენი — როგორც მულახში და მესტიაში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ აქაური 4 ნალჯომი უდრის ზემოხსენებული თემების 1 ნალჯომს და აგრეთვე განსხვავება მდგომარეობს იმაშიც: რომ აქ არ იციან „მუწვრი მალვრა“.

¹⁶⁷) ათსიში უდრის 6 მანეთს.

¹⁶⁸) მუწვრი — მსაჯულ-მედიატორების გარდა საკუთრად მომჩივნის მიერ ამოჩენული კაცი, რომელსაც შეუძლია დამოუკიდებლად მიუსაჯოს ღირსუფალს წორს გარდა 60 ათსიშამდე, ე. ი. 360 მანეთამდე. „მუწვრი მალვრა“ ეწოდება მის მიერ მისჯილ თანხას.

„წორ“ — სადაღმშაქლიანო სვანეთში

ბეჩოს თემში, ბეჩო ლეჩყანში წორი შეადგენს 6 ნალჯომს (დლიურს) ყანას და 6 ნალჯომს სათიბს, საუკეთესო ადგილას, ხოლო მაზერის უბანში 12 კურთხალანს, რომელიც უდრის ბეჩვი-ლეჩყანის 14 ნალჯომს. დაზარალებულს წორში მიაქვს აგრეთვე ლადგარია თვეფ¹⁴⁹⁾, საუკეთესო ხარი და 300 მან. საჩუქრები. ბეჩოს წორს უდრის ეცერის, ფარის და ჩუბეხევის საზოგადოებების „წორები“.

ამნაირად, წორი. ცოტა განსხვავების გარდა, თითქმის ყველგან ერთი და იგივეა მთელს ზემო სვანეთში, ხოლო ქვემო სვანეთში წორი შეადგენს ამის ნახევარს.

„ლიცვრა“ — მიტოვება ცოლის ან ჰჰრის

სიკვდილის შემდეგ სვანეთში ყველაზე უფრო შეურაცყოფელი ანუ საწყენი არის „ცვრა“ — ცოლის მიერ ჰჰრის მიტოვება ანუ ჰჰრისგან ცოლის მიტოვება. ამ სირცხვილის დასაფარავად დამნაშავეის მოკვლა არის საჭირო. ხოლო თუ საქმე სვანური ჩვეულებითი სამართალით ანუ მედიატორობით გადაწყდება, ეს ითვლება კაცის მოკვლის ნახევარ ფასად ანუ ნახევარ „წორად“.

„ლიცვა ან ი“

გაუთხოვარ ქალს თუ ვინმე შეიღს აყოლებს და ცოლად არ შეირთვას, ამას ქვია ლიბჭანი. ეს მთელი გვარეულობის შეურაცყოფას შეადგენს და გარიგების დროს ესეც ნახევარ წორად ფასობს.

„ფურა“ — განმობა ზრილობისაგან

მძიმე ჰრილობა, რომელიც დაჭრილის რომელიმე სხეულის ნაწილის გახმობას, მაგ. ხელის, ფეხის და სხვა გამოიწვევს და აგრეთვე ყურის, ცხვირის მოჭრა, პირისახის ჰრილობისაგან დადაღვა ნახევარ წორად ფასდება.

„ჰაჩოზ“ (დასისხლიანება)

მსუბუქ ჰრილობას სვანები ეძახიან „ჰაშიდ ჰაჩას“ — მსუბუქად დაჭრას და ამ შემთხვევაში თუ ჰრილობისაგან დიდი დაღი არ დარჩება. ჰრილობა ფასობს 6 ათსიშიდან (36 მ.) 40 ათსიშამდე (240 მან.).

¹⁴⁹⁾ „ლადგარია თვეფ“ ნიშნავს თოფს, რომლითაც მოხდა მკვლელობა.

„ფუჰვიდ“ ანუ „კადარდ ნაყირვ“

„ფუჰვიდ“ ანუ „კადარდ ნაყირვ“ ნიშნავს მშრალად ანუ მსუბუქად დარტყმას და ფასობს 2 ათსიშიდან (12 მ.) 10 ათსიშამდე (60 მ.).

„ლიწკაალ“ სიტყვით შეურაცყოფის მიუხედავად

სიტყვით შეურაცყოფას სვანეთში წარმოადგენს შემდეგი:

„ქივაი“, „დულვაი“ ანუ „თაში“ — ყველის პარია. ყველს ვაჟკაცი არამც თუ მოიპარავს, არამედ შეუძლებელია მის შესანახავ ქურქელს „ზერდ“-ს და „თუშინგ“-ს ხელი წააკაროს მანამდე, სანამ მას ქალი არ დაჭრის ან ხაჭაპურად გამომცხვარს ან მოხარშულს („თაშმუჯაბი“) წინ არ დაუდგამენ. მისი პარია კატასთან გათანასწორებულათ ითვლება და ეს შეურაცყოფაც სვანური სამართლით მძიმეთ დაჭრას უდრის ვაჟკაცისთვის და მესამედ წორად მაინც ფასობს. ამაზე ნაკლებ შერაცყოფად არც „ლუგროლაი“ — კვერცხის პარიობა ითვლება. სხვა ქურდობა, მაგ.: ხარის, ძროხის, ცხენის, ცხვრის, თხისა და ასეთების არ არის სასირცხვილო. ქურდებს ხდებათ ნაქურდალი მხოლოდ ერთი ორად.

„ჰორა კვაზა“ — სახლის გატეხა

სახლის გატეხა ნიშნავს ურდულ, გაყრილი კარები თუ გააღო ქურდმა, ან კედელი გამოანგრია და ან ფანჯრიდან შეძვრა (Кража со взломом) და ისე მოახდინა ქურდობა. ეს ოჯახის დამცირებად, ღირსების ახდად და დიდ შეურაცყოფად ითვლება. ამ შემთხვევაში ნაქურდალის ერთი ორად გადახდა არ შეეღობა. ქურდმა „ჰორა ნაკვშიერ“ — სახლის გატეხვისა და გალანძღვისათვის უნდა გადაიხადოს 12-20 ათსიშამდე (72-120 მან.).

ოთხეხა საქონლის მოკვლა მოკლული საქონლის ფასის გადახდით ანაზღაურდება, მაგრამ ძალის მოკვლისათვის მისი მკვლეელი იხდის საშუალო ხარს.

„ტჰვიოზ“ — ტჰვიოზა

ეს ჩვეულება რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის შემდეგ სვანეთში მოიხპო, ხოლო ძველ დროში ხშირად იყო. ერთსა და იმავე სა-

ზოგადობაში დატყვევებას არ ჰქონდა ადგილი. ტყვედ მიჰყავდათ მხოლოდ სხვა საზოგადოებისა და ქვეყნის მცხოვრები. თუ ერთი საზოგადოების კაცი მეორე საზოგადოების კაცს დაატყვევებდა და გზად სხვა საზოგადოებაზე გაივლიდა, უკანასკნელს უფლება ჰქონდა გაემყვებინა დატყვევებული; დამტყვევებელი საყვედურს ვერ ეტყოდა მსხნელ საზოგადოებას. კერძო პირს კი.¹⁷¹⁾ პირველ ხანებში ტყვე მიჩენილ კაცების ზედამხედველობით თავისუფლად დადიოდა და უცდიდა მის სახსარს. თუ შეიტყობდნენ, რომ დატყვევებულის ქირისუფალი არ ამზადებდა მის დასახსნელად სახსარს. ამ შემთხვევაში. თავისუფალი სვანის ცნობებით, ხმარობდნენ შემდეგ ზომებს: ტყვეს გაუყრიდნენ რკინის ბორკილებს ფეხებში, ან შეუყრიდნენ ცალ ფეხში „ხულს“ ხის ხუნდს და დაამწყვდევდნენ გვემში (ან დილეგში). ხუნდი იყო ხისა, მრგვალი, სიგრძით არშინზე ცოტა ნაკლები, შუაზე გაყოფილი იყო ორათ. ეს თანასწორი ნახევარი ხუნდისა შიგნითა მხრით მრგვალად ამოთლილი იყო შუა ადგილას იმდენად, რამდენათაც საჭიროა მისთვის. რომ შიგ კაცის წვივი მოთავსდეს. ფეხში შეყრის დროს ხუნდი გაიხსნებოდა, შეყრის შემდეგ იკეტებოდა ერთგვარი ხის ბოქლომით. ხუნდს მობმული ჰქონდა შუაზე ბაწარო, რომლის მეორე ბოლო ტყვეს ეჭირა ხელში. სიარულის დროს ტყვე ბაწარის საშუალებით იმსუბუქებდა ფეხზე დაწოლილს ხუნდის სიმძიმეს. ტყვეს ბინად მიჩენილი ჰქონდა დილეგი. ე. ი. კოშკის ქვედა სართული, რომელსაც კარი არა აქვს. კარის მაგივრობას სწევს ერთი კუთხიდან ამოჭრილი „ლეები“, საიდანაც ტყვეს ჩაუშვებდნენ კიბით. შემდეგ კიბეს ამოიტანდნენ და ქერში ამოჭრილ ჩასავალს „საქველით“ ლოდით დახურავდნენ. საქმელსაც აქედან აწვდიდნენ. ამიტომ ქირისუფალი ყოველ ღონისძიებას ხმარობდა, რომ სახსარი მოეტანა და ამით გამოეხსნა დატყვევებული აუტანელ მდგომარეობიდან¹⁷²⁾.

როგორ ხდებოდა სახსრის მიცემა

სახსრის მიმღები თხოულობდა თავის სახლში დატყვევებულის ოჯახიდან მძევლებს. თითონ მიდიოდა „მახვშის“ თანხლებით მის სოფელში და ღებულობდა სახსარს. ამის შემდეგ ის შინ ბრუნდებოდა, ტყვესა და მძევლებს თავის ერთგულებაზე აფიცებდა და ანთავისუფლებდა. ტყვედ წაყვანა იმდენად სასიროცხო იყო სვანეთში, რომ თუ ის ამ სიროცხვილს არ დაფარავდა, ნაკურთხ მიწაზე დამარხვის ღირ-

¹⁷¹⁾ რ. ერისთავი. *Сванетия*, თავისუფალი სვანი. გაზ. „ივერია“, 1886 წ.

¹⁷²⁾ თავისუფალი სვანი. გაზ. „ივერია“ 1886 წ.

სადაც კი არ მიაჩნდათ. ჩვეულების ძალით ბორკილებ და ხუნდ-
ნაყარი ტყვე ღირსება ჩამოხდილი იყო. და რადგანაც ამ ღირსებას
მხოლოდ დამტყვევებელის მოკვლა აღუდგენდა, ამიტომ მკვლელობის
ერთ უმთავრეს მიზეზად სვანეთში კაცის დატყვევება ითვლებოდა¹⁷³⁾.

სვანეთში დღემდის სიტყვა „ტყვე“ ან „ტყვეილად“ საგინებელ
და გასალანძღავ სიტყვად არის მიჩნეული.

1918 წელს უშგულელებმა დაატყვევეს ერთი სვანი 3 დღით,
რისთვისაც მთელმა თემმა აგო პასუხი და გადაიხადა დატყვევებუ-
ლის სასარგებლოდ ამ შეურაცყოფისათვის ნახევარი წორი, 1500 მანე-
თამდე. გარდა მორევებით მორიგებისა. სვანეთში არსებობს კიდევ მო-
რიგების რამოდენიმე ფორმა:

ა) „ლიღვრინე“ — ტოლობისა და თანასწორობის ფიცი. დამნა-
შავისა მოფიცრებითურთ.

ბ) „ლიღვრინე — მეგნაურ“ — ტოლობისა და თანასწორობის
ფიცი მარტო დამნაშავისა.

გ) „ქორთე ლიჟვეღვ“ — სახლში მიძღოლა. შეურაცყოფილისა
დამჩაგვრელის მიერ.

დ) „ქორთე ლიხურალ — წირხვმ“ — დამნაშავის მისვლა შეუ-
რაცყოფილის ოჯახში პატიების სათხოვნელად ღვეღვით.

ე) „ლიღვრინე მეგნომ“, — როცა გადამტერებულ მხარეთა შე-
რიგებას ვინმე მოისურვებს და შუაკაცები ამაზე მოციქულობას
დაიწყებენ. დაჩაგრულის გულის ტკივილების მოსაშუშებელ და ვაჟ-
კაცის თავმოყვარობის აღსადგენ საუკეთესო ზომად ითვლება დამნა-
შავის მიერ ტოლობისა და თანასწორობის ფიცის მიცემა დაჩაგრული-
სადმი, იმ მოფიცრებითურთ, რომლებსაც მომჩივანი მოსთხოვს დამ-
ნაშავეს ფიცში ჩამყოლად. ამიტომ დაჩაგრული მხარე შეუთვლის
ხოლმე მის დამჩაგვრელს: „ქალამაღვრ“ — შემომფიცე, მე რომ კა-
ცებს დაგისახელებ, იმ კაცებითურთ, რომ რა რიგადაც დააფასებდა
თავის თავს და დაიკმაყოფილებდა გულს თვითეული თქვენგანი, ჩემ-
გან რომ ესე ყოფილიყო შეურაცყოფილი. როგორც მე შენგან ვარ
მეც ისე დამაფასებთ და იმრიგადვე დამაკმაყოფილებთ, ანუ ჩვენ
ერთმანეთის შეურაცყოფის მიყენებაში გათანასწორებული ვიყოთ
და უმეტესად შერცხვენილი არ დავრჩები. ამაზე, რა თქმა უნდა, დამ-
ნაშავეს უარის თქმა არ შეუძლია. უარი ნიშნავს დაჩაგრულის თავის
ტოლად და სწორად ჩაუგდებლობას და ამიტომ, თუ კი მოფიცრების
წრეში, რომელთა რიცხვიც 3-12 კაცით განისაზღვრება, შეთანხმდენ,
ხშირად ხდება ამ წესით მხარეების შერიგება. უნდა ითქვას სიმართ-

¹⁷³⁾ Р. Эрстов. Заметки о Сванетии. стр. 8. თავ. სვ. „ივერია“, 1886 წ.

ლე, რომ სევანურ იურიდიულ წყობილებაში ეს წესი ყველაზე უფრო მოსაწონია და სევანეთზე უფრო კულტურულ ქვეყნებისათვისაც არ არის იგი დასაწენი. ამ შემთხვევაში დამნაშავე საკუთარ თავმოყვარეობას აფასებს და ანვითარებს თანასწორობის პრინციპს. ის არის სინიდისის ქვეშ მსაჯული და გამომხატველი თავისი მეობისა.

შეურაცყოფილსაც მედიატორული წესით საფასურის მიღებას ურჩევნია, რომ დამჩაგვრელმა და მისმა ტოლამხანაგებმა თანასწორობის ფიციტ თავმოყვარეობა აღუდგინონ ხალხის თვალში; დამნაშავეც ამ შემთხვევაში თუ მართლაც თანასწორად შეურაცყოფილად სთვლის თავს, ადვილად შეჰფიცავს ამაზე, ხოლო თუ მეტ შეურაცყოფილად ჩასთვლიან მას მოფიცრები, იმ შემთხვევაში კარგა ხანს ითათბირებენ და მიუსჯიან მომჩივანს რამდენსაც მათი სინიდისი ვასკრის და იქვე გამოუცხადებენ განაჩენს. მომჩივანს მათი გადაწყვეტილება დამაკმაყოფილებლადაც რომ არ მიაჩნდეს, მაინც არ შეუძლია გადაწყვეტილებაზე უარი სთქვას და შენიშვნა მისცეს. ყოველ შემთხვევაში, მადლობას გადაუხდის მათ. საერთოდ ამისთანა შემთხვევაში საზღაურს იმდენი მნიშვნელობა არ ეძლევა, რამდენიც ტოლობისა და თანასწორობის ფიცს. ყველაზე ტკბილი და საფუძვლიანიც ამ წესით გარიგება არის ხოლმე.

„ლიღვრინე მეგნაურ“ ნიშნავს ფიცს მარტო დამნაშავისა. ამ წესით მორიგება ხდება უბრალო საქმეებზე. ბრალდებული შეჰფიცავს მომჩივანს და მიუსჯის რამდენსაც სინიდისი გაუჭრის ან სულაც არაფერს მიუსჯის, ეს მისი საქმეა და დამოკიდებულია მათ შორის არსებულ საქმეზე.

„ქორთე ლიჟედვ“ შინ შეძლოლა დაჩაგრულისა. ეს ნიშნავს დამნაშავის მიერ დაჩაგრულის ოჯახში მიწვევა-მიპატიუებას რამოდენიმე კაცის თანხლებით და თავისი სინიდისით მის საჩუქრებით გასტუმრებას. რა თქმა უნდა, მასპინძელი გულნატკენს არ გაუშვებს მის სტუმარს, რადგანაც ეს მეორე დანაშაულის ჩადენას ნიშნავს. აქ ხშირად მის მამობილად დაყენებას აქვს ადგილი დამნაშავე ოჯახის ერთ ან რამოდენიმე წევრის მიერ, ნათესაობის დამყარებით მომავალში მტრობის მოსასპობათ.

„ქორთე ლიხურაალ წირხვშ“ — ნიშნავს დამნაშავის მისვლას ღვლეჭით (წნელი) მომჩივნის ოჯახში, პატიების სათხოვრად ან შესახვეწნად საპატიცემო. პირების თანხლებით. ზოგჯერ დამნაშავე იკავებდა ხოლმე ხელში ორ ლერქვაშამდე (10 ბოთლამდე) არაყს; საკლავ ცხვარს, თხას ან ხბოს. მიიყვანდა ხარს ან ძროხას, დაიკიდებდა კისერზე ღვლეჭს, ხელებს გაუყრიდა შიგ და ისე მიადგებოდა კარზე მის მომჩივანს. თუ კი ვინმე თავს ასე დაიმცირებდა, მომჩივანს

რომ არ მიეღო და ღვლეტი თავის ხელით არ ჩამოეხსნა, ეს დაუშვებელი იყო. ასეთ შემთხვევაში ყოველთვის დანაშაულის პატიება და მათ შორის შერიგება ხდებოდა. ხშირად დანაშაულის მისვლა მომჩივნის ოჯახში უღვლეჭოდ ეხლაც ხდება, ხოლო ამ უკმაოდ ღვლეჭით მისვლის წესი სავსებით გაუქმებულია.

წმინდა თავის გაგართლებისა სავსეო სავსეში.

როდესაც სვანეთში საიდუმლოდ ხდება კაცის მოკვლა ან დასხვა ბოროტმოქმედება, ბრალდებული ვალდებულია თავი იმართლოს ფიცს ქვეშ თავისი მოფიცრებითურთ იმ წესით, როგორც ეს ზემოდ დავინახეთ გირგვლიანებისა და ფარჯიანების საქმის გარჩევის აღწერილობაში. კაცის მოკვლის ბრალდებისაგან თავის გამართლებისათვის საჭიროა 12 „ლუფხვილი“ — მოფიცარი. ბრალდებული მოციქულების პირით შეუთვლის მოპასუხეს იმ პირების სახელსა და გვარს, ვინც უნდა ჩაიყოლოს მან ფიცში თავის გამართლების დროს. 3-4 მოფიცარი უნდა იყოს გამოუცვლელი, ხოლო დანარჩენი რვა მოფიცარი ბრალდებულმა უნდა აირჩიოს იმ 16 პირისაგან, რომლებიც მას დაუსახელა მომჩივანმა. თუ ამნაირად არჩეული 12 მოფიცარით ბრალდებული წავა იმ ეკლესიაზე, რომელზედაც დაფიცებას მას მოსთხოვს მომჩივანი და დაიფიცებს; რომ მკვლელობა მას არ ჩაუდენია, ამ შემთხვევაში ის გამართლებულად ითვლება, წინააღმდეგ შემთხვევაში მტყუნდება და პასუხს აგებს ზემოთ აღწერილი წესით. ამასთანავე როცა მომავალში გამოჩნდება, რომ იმ დანაშაულობის ჩამდენი, რომელიც მას ბრალდებოდა, იყო სხვა, მაშინ ბრალდებელი ცილისწამებისათვის პასუხს აგებს. ბრალდებული ირჩევს 12 კაცს, რომლებიც ფიცით მიუსჯიან მას 150-300 მანეთამდე. ამრიგად, ფიცით თავის გამართლება რომ სარწმუნო და საფუძვლიანი იყოს, როგორც ზემოთ არის ნათქვამი. დიდი მნიშვნელობა ეძლევა იმას, თუ რომელ ეკლესიაზე ხდება დაფიცება. უბრალო საქმეებზე, ე. ი. როცა მოპარული საგნების ღირებულება 10-20 მანეთს არ აღემატება, მოფიცართა რიცხვი 3-4 კაცით განისაზღვრება, ამაზე უფრო სერიოზულ საქმეებზე 4-7 კაცით. ფიცი ამ შემთხვევაში იმ სიტყვებით ხდება, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული.

თუ შემდეგ გამოძევდებოდა, რომ ბრალდებულმა ცრუ ფიცი დასდო და მოფიცრებიც შეცდომაში შეიყვანა, და ფიცი გაატეხინა, მაშინ მოფიცრები მას ახდევინებდნენ „ხატა ნაკშიერს“; ფიცის გატეხისათვის თითო 100 მანეთამდე. ყოფილა ისეთი შემთხვევებიც, რო-

დესაც მოფიცრებს მძიმედ დაუჭრიათ ის, ვინც მათ ფიცი გაატეხინა თავის სარგებლობისათვის, და ამისათვის პასუხიც არ უფიათ.

სვანეთის იურიდიულ წყობილების უმთავრეს ნაკლს ანუ მტკივნავან ადგილს შეადგენენ: 1. უცაბედად მომხდარ მკვლელობაზე და სხვა მოვლენებზე შურის ძიება; 2. ნამდვილ მკვლელის მაგივრად მის ახლობელ თუ შორეულ ნათესავის მოკვლა; 3. როცა მკვლელობა ხდება სვანეთის გარედ, მეზობელ ქვეყნებში, მაგ.: რაჭა-ლეჩხუმში, სამეგრელო-აფხაზეთში, ყარაჩა-ყაბარდოში და თუ სვანს არა აქვს საშუალება პირდაპირ მკვლელზე იძიოს შური, სვანი ჰკლავს იმ სოფლის ანუ თემის მცხოვრებ კაცს, საიდანაც არის მისი ნათესავის მკვლელი. გარიგების დროსაც დანაშაულის ასე უნებურად ჩამდენი ისევე იხდის „წორს“, როგორც წინასწარ მოფიქრებით ბოროტმოქმედების ანუ მკვლელობის ჩამდენი. მაგალითად, 3 წლის წინად მულახის თემში ერთმა მუშამ ტყიდან ხე ჩამოუშვა გზის პირად. ამ დროს თურმე იმ ტყეში მუშაობდა სხვა გლეხიც. რომელსაც უცაბედათ მოხვდა ეს ხე და გასრისა. ხის პატრონმა ამაზე წორი—სისხლის ფასი გადაიხადა. 1835 წელს უშგულში გამოჩნდა ყაჩაღი ჯამათა ქელიძე, ის შეუამხანაგდა მთავრობის მიერ დევნილ კაცისმკვლელ ვინმე ჭიორელ დეტოს. რამოდენიმე წლის განმავლობაში ისინი ეცემოდენ ლებ-ჭიორას, ძარცვავდენ ოსეთიდან სასვანო გორის გზით ლებ-ჭიორისაკენ მიმავალ მგზავრებს, იჭერდენ მათ, მიჰყავდათ უშგულში და მხოლოდ სახსრის მიტანის შემდეგ ანთავისუფლებდენ. ისინი თავის ყაჩაღურ მოქმედებას იმიითი ამართლებდენ, რომ ლებელებმა 1815 წ. უშგულს მოუსპეს წლიურად ერთი ხარის ბეგარად მიცემა¹⁷⁴⁾.

უკანასკნელად ჯამათამ იფარიდან, კალიდან, ხალდედან და უშგულიდან მოუყარა თავი 40 კაცს და ლებელების სამტროდ წაიყვანა. ერთმა ლებელმა მონადირემ მათ თვალი მოჰკრა, სოფელს შეატყობინა და მტერს ალყა შემოარტყეს. ჯამათა, სასიკვდილოდ დაჭრილი, ლებელებს ტყვედ ჩაუვარდა. მისმა ამხანაგებმა კი გაქცევით უშველეს თავს. ჯამათა ლებელებმა ცხენზე უკულმა დააკრეს, შემდეგ ჯვარის ყანაში ფიცარზე მიაკრეს. ამ დროს ორი წლის წინეთ ვინმე სვანისაგან დაჭრილი ლებელი მივარდა მას, მკერდში მუხლი ჩაჰკრა და მოჰკლა. აი ასეთი ყაჩაღისა და ხალხის ამაწიოკებელ კაცის მოკვლისათვის მისი ნათესავები წავიდენ ზემო რაჭაში და მოკლეს ლებელების მაგიერ ორი ჭიორელი და ამით ჯამათა ისისხლეს, რისთვისაც უშგულელებს მეკომურის თავზე გარიგების დროს 1854 წ. გადახდათ ორ-ორი ძროხა. ჯამათას სიკვდილი ლებში გალექსილია შემდეგი სახით:

174) თავისუფალი სვანი. გაზ. „ივერია“, 1888 წ.

სიმღერა ჯამათაზე (უშგულში ღებიდან მემოსული):

ე, უშგულელმა ჯამათამო
კარ და კარ ჩამოუარაო
ხალდეშლებს — უშგულელებსაო,
გორი ბოლოსა წავიდეთო
ჩოხა ნაბადი ვიშოვოთო,
ე, რომ ღებურთა გაიგესო
პირიდან ჰყრიდენ ცეცხლსაო,
ღებურნო ახალგაზრდანო,
ე, რა ამბავია ჩვენსაო.
რაც ღებს ახალი კაციო
ყველა თელას ქვეშ არისო.
ჯამათა მოსულა ჩვენსაო,
მოუყვანია სვანთა ჯარიო
ვეცადოთ არ წაგვივიდესო
ე, ურჯულო ჯამათაო.
თავი იყარეს ღებურთაო,
ხოლის თავსა რომ მივიდნენ
წინთაზილა შეეყარათო,
გაასწრეს და ქვე მივიდნენო
ყველანი გორი ღელესაო.
აქ ჯამათა ჩასაფრულა
არყნარსა და ბუჩქებშიო
ე, პატიანთ პაპუჩაო
მეზვერეთ გამოგზავნესო,
შალიკაშვილი თედორე
არყებს ევლება თავსაო
ე, ხუციშვილი პეტრეი
პირიდან აყრის ცეცხლსაო
თამაზიკიანთ დევლეთა
ვერცხლის თოფს უსვამს ხელსაო
თუ სადმე ჯამათა ვნახე
მე მოუწირთლავ გვერდსაო.
ჯამათა მიდის ბაჯგვებში
ფინთიხი მოხვდა ბარძაყში
მე საწყალო ჯამათაო
უკან თოფი მოგაყოლეს
სისხლი მიგდის ღვარადაო

დაიჭირეს აიყვანეს
 უკულმა დააკრეს ცხენზედაო
 ხოლო თავსა რომ მივიდნენ
 ერთი არჩევანი ქნესო:
 ზოგნი იძახდენ მოკლათო
 ზოგნი არ ეთანხმებოდნო
 წყალი ითხოვა ჯამათამაო
 ქვე მიუტანეს ჯამითაო
 ნახევარი წყალიაო
 აწია ქვე დალიაო
 როგორც ნათავი არაყისაო¹⁷⁵⁾.

მესტიის თემში მცხოვრები ოთხი გლეხი, 1917 წელს ყაბარდოში ამუშაოთ წასული, ორი ხერგიანებისა და ორიც ნაკანების გვარეულობიდან, უკვალოდ დაიკარგა. მათმა ქირისუფლებმა ეჭვი ბახსანაში მცხოვრებ ყაბარდოელებზე მიიტანეს. ვინაიდან რამოდენიმე წლის წინათ ერთ ხერგიანთაგანს ბრალდებოდა ბახსანაში მცხოვრებ ვინმე ყაბარდოელ ბაირუყას მოკვლა. ამ ორი გვარეულობის თვითეული ოჯახის თითო წევრმა 1918 წელს მოიყარეს თავი და გადასწყვიტეს ყაბარდოელებზე შურის საძიებლად წასვლა. 20 კაცი ამ განზრახვით კიდევ გაემგზავრა სვანეთიდან. სვანეთში სასახლოდ ითვლება, თუ ტირილის დღემდე მოკლულს ისისხლებენ, ამიტომ შურის საძიებლად წასულებმაც ამ დღემდე მოჰკლეს ბახსანაში მცხოვრები ორი ყაბარდოელი და ტირილის დღეს როცა ხალხი თავმოყრილი იყო, იქიდან დაბრუნებულნი ამაყად წარსდგენ ხალხის წინაშე და განაცხადეს, რომ სისხლი აიღეს, რამაც ტირილი ჩვეულებისამებრ ღხენით და მხიარულებით შესცვალა. სვანეთის ჩვეულებითი უფლებებში ერთი რამ არის მოსაწონი. სისხლის აღების და შურის ძიების პროცესის დროს ქალი, ბავში და მოხუცი მამაკაცი ხელუხლებელი. არიან და როცა მამაკაცები გარეთ ვერ გამოდიან, მათ ხელუხლებლობის სრული გარანტია აქვსთ და საშუალება ეძლევათ თავისუფლათ იარონ და იმუშაონ.

სვანს თოჯი მომართულიც რომ ჰქონდეს მტრის მოსაკლავად და იმ დროს თუ დედაკაცმა თავიდან ლეჩაქი ჩამოიხადა, თმა გაიშალა და ისე ეს ლეჩაქი მუხლზე შემოახვია, ბოროტგანმზრახველს უფლება არა აქვს მკვლელობა ჩაიდინოს.

¹⁷⁵⁾ თავისუფალი სვანი. გაზ. „ივერია“, 1888 წ.

შაოსუროვის თქმით. სვანი რომ თავის მტერს მოსაკლავად გაეყოფი-
დება, თუ გაქცეული ქალს შეხვდა, ხელი მოკიდა და ამოეფარა, ეს სა-
კმარისია მისი სიკვდილისაგან დასახსნელად ¹⁷⁶).

ერთი მტრისაგან დევნილ სვანს მეორე მტრის ოჯახში შესვლა
თუ მოუხდება თავშესაფარად, უკანასკნელი ვალდებულია შეიბრა-
ლოს იგი და დაიცვას, თუნდაც დიდი სურვილი ჰქონდეს მისი
მოკვლისა.

¹⁷⁶) М. Майсуров. Газ. „Кавказ“, 1853 г. № 185.

ბატონ-ყმური წესწყობილება სვანეთში.

მე-XV საუკუნეში, როგორც ზემოთ არის ნათქვამი, სვანეთში გაჩნდნენ თავადი დადემშქელიანები, რომლებმაც მისი დასავლეთი ნაწილი ჩუბეხევი, ეცერი, ცხუმარი და ბეჩო დაიპყრეს და იქ ბატონ-ყმური წესწყობილება დაამყარეს.

პირველ ხანებში მათი რეჟიმი, თუ სვანურ თქმულებას დავუჯერებთ, იმდენად სუსტი იყო, რომ გლეხებს მარტო რამოდენიმე კვერცხი ხდებოდა კომლზე ბატონების სასარგებლოდ ყოველწლიურად. ხოლო შემდეგში თანდათანობით იზრდებოდა და ვითარდებოდა მონური დამოკიდებულება ბატონებისაგან. როდესაც მე-XVII ს-ში დადემშქელიანების გვარეულობა გამრავლდა, ამის შემდეგ ამ ქვეყნის გლეხკაცობა მთელი თავისი სარჩო-საბადებლით, მიწა-წყლით, სულითა და ხორციტ ბატონების საკუთარ სახმარ ნივთად იქცა, რომელსაც ბატონი ისე განაგებდა, როგორც მისი სურვილი და ნება იყო.

მოკვდებოდა თავადი, მისი ტირილისა და აღაპის გადამხდელი გლეხი იყო. თავადს თავისუფლად შეეძლო ამ საჭიროებისათვის ყმა არაყში, პურში და სახორცე ხარებში გაეყიდა. თავადის ოჯახში დაბადებოდა ვინმე, ნათვლა, ქორწილი თუ სხვა რაიმე ღვინი და მხიარულება იყო, ამ შემთხვევაშიაც გლეხობა ნადგურდებოდა და როდესაც მისი ნაოფლარით ბატონები ქეიფობდნენ, დარბეული გლეხები ამ დროს ნაღვლიანად შემოუჯდებოდნენ ხოლმე თავის კერას, ღველფსა და ტუტას დასცქეროდნენ და ცხარე ცრემლებსა ღვრიდნენ. ბატონისათვის საჭირო საგანი რაც სვანეთში არ მოიპოვებოდა, ამას ის იძენდა ყმების გაყიდვით: აფხაზეთში, ყარაჩაში და ყაბარდოში, სადაც მთ ცვლიდნენ: ცხენებზე, ხარებზე, ძროხებზე, ცხვრის ჯოგებზე, შალეულლობაზე და სხვა საჭირო საგნებზე.

სამართლიანად აღნიშნავს ლობანოვ-როსტოვსკი¹⁷⁷⁾:

„უმთავრეს ატებ-მიცემობის საგანს სვანეთში შეადგენდა ყმა, რომელსაც ყიდდნენ თ. დადემშქელიანები მთიულ თათრებში, დაწყე-

¹⁷⁷⁾ Кн. Лобанов Ростовский. Газ. „Кавказ“. 1852 г., № 16; Стоянов. Зап. Кав. отд. имп. Рус. геогр. общ. Кн. X, в. 2, стр. 367.

ბული ყარაჩიდან დიგორამდე. და ნაცვლად ლებულობდენ დიგორ-
ლებისაგან ჩერქეზულ ცხენებს და სხვა საჭირო საგნებსო“.

ყმა რომ მოკვდებოდა, მის ოჯახში ტირილი, მწუხარება და
მგლოვიარება სუფევდა და სვანური ჩვეულებით ტირილის გადახდით
მისი ოჯახი ნივთიერად ნადგურდებოდა. ბატონი ამ ტირილში, ცხარე
კრემლების დაღვრაში და მწუხარებაშიც კი ყმას ბაყს ახდევინებდა.
კოვალევსკის ცნობებით, მაგალითად, ბეჩოში ვერც ერთი ყმა ტი-
რილს ისე ვერ გადიხდიდა, თუ 60 „ქაბაქსა“¹⁷⁸⁾ და 6 „ზექას“¹⁷⁹⁾ ანუ
43 ბოთლ არაყს ბატონს არ მიართმევდა.

როცა თავადი ქალიშვილს გაათხოვებდა, მზითვად გლეხი იხდიდა
ზოგი ხარს, ზოგი ძროხას და სულ მცირე გადასახადის გადამხდელი
ერთ ცხვარს¹⁸⁰⁾. მაგრამ ბოროტება ამით როდი განისაზღვრებოდა.
უბედურება ის იყო, რომ მზითვად თავადები ატანდენ რამოდენიმე
ოჯახს, მაგალითად: XIX საუკუნის მეორე ნახევარში თენგიზ დადემ-
ქელიანმა მიათხოვა თავისი და სალდათხანი ყარაჩელ თავადს ადინ-
გერ ურუსბიევს და მისცა მზითვად რამოდენიმე ოჯახი.

დადემქელიანების გვარეულობა რომ სამ შტოთ გაიყო — ოთარ-
შად, სორთმანშად და დუდაუშად, ოთარშა კიდევ შემდეგში ჩუბე-
ხევისა და ეცერის სამთავროდ, ისინი პირველობის მოპოებისა და ძა-
ლა-უფლების ხელში ჩაგდებისათვის ერთმანეთთან დაუნდობელ
ბრძოლას აწარმოებდენ და ძმათა სისხლის ტბაში იხრჩობოდენ. გლი-
ხებიც ამ დროს მრავლად ისრისებოდენ. ყველაზე მძიმე ლოდათ ყმე-
ბის კისერს ეს უბედურება აწვებოდა, რადგანაც „წორის“ — სისხლის
სათესურის გადამხდელი ისინი იყვნენ და გარდა ამისა ამ ბრძოლაში
გამარჯვებული ბატონი დამარცხებულ თავის მოწინააღმდეგის ჯარ-
ში მყოფ გლეხებზე იყრიდა ჯავრს, უმოწყალოდ სპობდა მათ და არ-
ბევდა.

მაგალითად, ეცერის ბატონმა თათარყან დადემქელიანმა და მის-
მა შვილებმა ჯანსუხმა და ოთარმა 1843 წ. ჩუბეხევის მთავრის მურ-
ზაყან დადემქელიანის სამთავრო ცეცხლითა და მახვილით დაიპყრეს
და მურზაყანის 17 ყმა მოკლეს. შემდეგ დაერიენ ჩუბეხევის გლეხკაცო-
ბას, სასტიკათ დაარბიეს, ააოხრეს და, როსტოვსკის თქმით, აწარმოებ-
დენ ვაჭრობას ზავშვებით, ქალიშვილებით, ქალებითა და მამაკა-
ცებით¹⁸¹⁾.

¹⁷⁸⁾ ქაბაბი — ტირილისთვის გამოძცვარი დიდი პური.

¹⁷⁹⁾ ზექა არის არაყის საწყავი დოქი, რომელშიც 8 ბოთლი არაყი ჩადის.

¹⁸⁰⁾ Ковалевский. Законы и обычай на Кавказе, т. II, стр. 18 и 19.

¹⁸¹⁾ Кн. Лобанов Ростовский, газ. „Кавказ“, 1852 г. № 14.

ხოლო როდესაც 1851 წელს მთავრებს შორის შერიგება მოხდა, მაშინ თათარყანის შვილებისაგან მურზაყანს და მის ძმებს მიესაჯათ მათი ბებუის დიგორხანის სისხლში, დის დატყვევებაში და სხვა ზარალში 24 ყმა და სხვა აუარებელი ქონება, რომელიც გლეხებმა გადაიხადეს და, როსტრვსკის სიტყვით, „расплатились ходячей сванетской монетой — крестьянами“¹⁸²⁾ — ანგარიშები ურთიერთ შორის გაასწორეს სვანური ფულებით, ე. ი. გლეხებითო.

სვანეთის წარსულის ერთ ერთ შავ ლაქას შეადგენს მშობლების მიერ ახალ დაბადებული ქალიშვილების დახჩობა. ამ ველურობის ჩადენის მიზეზად კოვალევსკის მიაჩნია აქ არსებული ბატონ-ყმური წეს-წყობილება, რომლის მეოხებითაც ბატონს უფლება ჰქონდა პირველი ღამისა, და სხვ.¹⁸³⁾

ადვილი შესაძლებელია. ეს ასეც ყოფილიყო, რადგანაც ბატონს უფლება ჰქონდა როგორც პირველი ღამისა, აგრეთვე ქალების გაყიდვისაც სხვა ტომის ხალხში და ეს ალბად იმდენად სამარცხვინოდ ითვლებოდა მშობლებსათვის. რომ მიუხედავად იმისა, რომ ქალიშვილის მკვლელი დედა ნაკურთხ მიწაშიც კი არ იმარხებოდა, გაზრდილ ქალიშვილის ნამუსის ახდას, ყარაჩელ, ყაბარდოელ თათრებისათვის მიყიდვას და მუდამ სატირლად გამხდარ ქალიშვილის სიცოცხლეს, მშობელი დედა არჩევდა დაბადების დღესვე მის მოსპობას.

ესეც რომ არ ყოფილიყო, ვინაიდან გლეხის მთელი ქონება, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ბატონს ეკუთვნოდა და ყმის ლუკმა ბატონის კუჭში ჩადიოდა, ცხადია, მშობლებს საშუალება არ ექნებოდათ თავიანთი შვილების აღზრდისათვის და ამიტომაც ვაჟიშვილების აღზრდას, როგორც ოჯახის მარჩენალ მუშა ძალისა და მტრისთვის მტრული პასუხის გამცემ ელემენტისას, მშობლებს მიერ უპირატესობა ეძლეოდა. ბატონს უფლება ჰქონდა, მთელი ხალხი, ვისაც კი იარაღის ხმარება შეეძლო, საომრად წაეყვანა და გარიგების დროს ომში დახოცილ ყმებში საფასური მიეღო. მაგალითად, როდესაც იმერეთის უკანასკნელმა მეფემ სოლომონმა გრიგოლ დადიანის წინააღმდეგ გაილაშქრა და შეავიწროვა, დადიანმა სთხოვა სვანეთის მაშინდელ მთავარს თენგიზ დადეშქელიანს დახმარება. უკანასკნელი წავიდა სვანეთის ჯარით მის დასახმარებლად და ომში დახოცილ ყმებში მიიღო დადიანისაგან რამოდენიმე კომლი გლეხი. სოფ. ჯვარში, ზუგდიდის მაზრაში¹⁸⁴⁾.

¹⁸²⁾ Кн. Лобанов Ростовский, газ. „Кавказ“, 1852 г. № 16.

¹⁸³⁾ Ковалевский. Зак. и обыч. на Кавк., т. II, стр. 43.

¹⁸⁴⁾ იხ. მოხსენება სვანეთის მთავრინის დიგორხანისა ბარონ როზენისადმი 14. ივლისს 1835 წ. (საქ. განათლ. კომის. ცენტრარქივი, სვანეთის საქმეები).

ბატონს ყოველთვის გამოჰყავდა ოჯახიდან თითო კაცი ან ქალი, როცა ხენა, თესვა, მკა, თიბვა, პურის გაღეწვა ან შეშის მოჭრა-მოტანა უნდოდა. ხოლო როცა სახლის აშენებას მოისურვებდა, ის იწვევდა „გლდამს“ ანუ მთელ ხალხს ქალიან-კაციან-ხარიანად და ერთ დღეს მოატანიებდა მთელ საქირო მასალას.

როგორც ანგლო-საქსების „Lovebanes“-ზე გამოდიოდა მთელი მუშა ძალები, ისე ხენის, თესვის, ყანების მომკის, თივის მოთიბვის დროს მთელი სვანეთის გლეხობა ვალდებული იყო ემუშავნა თავადების სასარგებლოდ, ამბობს კოვალევსკი¹⁸⁵).

გარდა ამისა, ყმა აძლევდა ბატონს ყოველ სამი წლის ბოლოს ერთ ძროხას, საახალწლოდ ყველწლიურად 20 მანეთს, მიწის ბაჟს როგორც ბარში ისე მთაში შემოსავალის ნახევარს, სახლის აშენების დროს ერთ საკირეში 30 მან.. ორში 60 მ. წისქვილისა და ხის სახლის აშენებაში 10 მანეთს. ყოველი გლეხი უკვებავდა ბატონს თვითო პირუტყვს, და თუ მოუკვდებოდა, სამაგიერო უნდა გადაეხადა. გლეხის ქვრივის გათხოვების დროს ბატონი ლებულობდა საქვრივს 160 მანეთამდე, და რადგანაც ეს ბატონის შემოსავალ წყაროს შეადგენდა, ხშირად ხანში შესულ ქვრივს ძალდატანებით ათხოვებდნენ. გლეხს არ შეეძლო ბატონის ნებადაურთველად ცოლის შერთვა, ხოლო როცა ნებას მისცემდა, ამაში ბაჟი უნდა მიეღო 50 მანეთამდე.

კაცის მკვლელს ბატონი ჯარიმის სახით ახდევინებდა 300 მან., ქურდობისთვის ყმა იხდიდა ჯარიმას 200 მან., კაცის მძიმედ დაჭროსათვის 100 მანეთს.

ყმის მსუქანი საქონელი თუ ბატონს მოეწონებოდა, პატრონის დაუკითხავად იჭერდა და კლავდა. კარგი ხარი, მეწველი ძროხა ან ცხენი ვინმეს სახლში თუ მოეწონებოდა ბატონს, მიჰყავდა და უარის თქმა გლეხს არ შეეძლო. ქათამი, ცხვარი, ხბო და ამისთანები ხომ სულ ბატონების ძღვენს შეადგენდა. არაყის გამოხდელისათვის მართალია სავალდებულო არ იყო ბაჟი გადაეხადა, მაგრამ ნათავედი არაყის მიტანა ბატონთან ჩვეულებად ჰქონდათ გადაქცეული, და რომ არ მიერთმიათ, ბატონის რისხვის დამსახურებისა ეწინოდათ.

გლეხი ვალდებული იყო ეფიცა ბატონის თვალები, „მახვშიამ თერალო“—ბატონის თვალებს ვფიცავო. ბატონის ტუჩებში ანუ პირისახეზე კოცნა გლეხს არ შეეძლო და იმასაც დიდად ამაღლიდა გლეხს, თუ მკერდს მიუშვერდა საკოცნელად ან ხელზე ამთხვევინებდა.

¹⁸⁵) Ковалевский. Зак. и обыч. на Кавказе. т. II. стр. 43

რუსეთში ალექსანდრე მეორეს 19 თებ. 1861 წ. მანიფესტით ბატონ-ყმობის გაუქმების შემდეგ სვანეთში ამ საქმეზე მუშაობა მთავრობამ 1866 წ. მარტში დაიწყო.

1869 წ. ამ საქმეზე სვანეთში გაემგზავრა ქუთაისის გუბერნატორი ღრაფი ლევაშოვი. მისი მუშაობა გათავდა მით, რომ გლეხებს მიეზომათ და საკუთრებათ მიეცათ 5 ქცევა სახმარი მიწა მოსახლის თავზე და ამაში თავადებმა მიიღეს მამაკაცის თავზე 50 მანეთი. ამ დროიდან თავადებს ალექვეთათ გლეხების გაყიდვა, კაცის მოკვლაში, ქურდობაში, კაცის დაჭრაში, ქალის გათხოვებაში, ტირილში ბაყების შიღება. მაგრამ სვანების სოციალური მდგომარეობა ამის შემდეგაც თითქმის არ შეცვლილა, რადგან 5 ქცევა მწირი მიწა სვანის მრავალრიცხოვან ოჯახის წევრთა არსებობისათვის არარას წარმოადგენდა, გლეხები ამის შემდეგაც თითქმის ბატონის სრულ ეკონომიურ დამოკიდებულებაში დარჩენ. ამნაირად, გლეხების მდგომარეობა არ სეზბითად არ შეცვლილა. მათი გულის ტკივილები ამის შემდეგაც განუსაზღვრელი იყო, ხოლო მდგომარეობა აუტანელი და სულის შემხუთავი. ისინი მუდამ დასტიროდენ თავის ბედს, ნაძრახ სიცოცხლეს და უცდიდენ „ღვთისგან მოვლინებულ შველას“, მაგრამ ხსნა არსაიდან იყო.

რევოლუციონური მოძრაობა ლეჩუმ-სვანეთში 1905 წ.

1903 წელს სვანეთში დაიწყო მუშაობა არსებულ წეს-წყობილების წინააღმდეგ და მის დასამხობად ხალხის მზადება. ზემო სვანეთში ამ საქმის საძირკვლის ჩამყრელი და მუშაობის დამწყები, იყო ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის მეექვსე კლასის მოწაფე თავ. თენგიზ დადემჭელიანი.

1903 — 1905 წლამდე ის ფარულ მუშაობას ეწეოდა და პირველი ორგანიზაცია მის მიერ იქნა დაარსებული თავის სოფელში მაწერში. 1905 წლიდან კი ის აშკარად გამოვიდა მთავრობის წინააღმდეგ. ამ მუშაობას მასთან ერთად 1905 წ. სათავეში ჩაუდგენ ადგილობრივი მასწავლებლები: ვარლამ გელოვანი, დანიელ ქინქლაძე, ლევან ჯაკობია, დავით ხუციშვილი, კორნელი ჯუღელი და მეუღლე მისი მარიამ შერვაშიძის ასული, მიხეილ კვაჭაძე, მღ. დარისპან მარგიანი, მიხეილ სუპატაშვილი, ე. გუჯეჯიანი და სხვები. მათში ყველაზე მეტ აქტივობას იჩენდენ ვ. გელოვანი, დანიელ ქინქლაძე, ლევან ჯაკობია და შლედ. სუპატაშვილი.

მასწავლებლობის უმთავრეს გულის ტკივილს შეადგენდა სვანეთის სკოლებში თვითმპყრობელობის მიერ გამარუხებელ პოლიტიკის წარმოება და ქართული ენის საშინელი დევნა.

1905 წელს ხალხი პირველად სოფელ მაწერში გამოვიდა თ. თათარყან დადემჭელიანის წინააღმდეგ. და როდესაც თათარყანის მიერ ს. მაწერში გაგზავნილი იქნენ ტყაჩუები (საბალახოებისა და ტყის ბაჟის ამკრეფნი) და მოღურავეები ბაჟების ასაკრეფად. ამ სოფლის ახალგაზრდობა თენგიზის მეთაურობით მათ წინააღმდეგა. ბაჟების მიცემასზე კატეგორიული უარი გამოუცხადა, წინადადება მისცა დაუყოვნებლივ წასულიყვენ მაწერიდან და ძუორედ ამ საქმეზე აღარ მობრუნებულიყვენ. ბაჟებს ამკრეფნი რომ ხელცარიელნი დაბრუნდნენ, თავის ბატონთან და გაუხასკეს მაწერლებისა და თენგიზის მის წინააღმდეგ გამოსვლის ამბავი, თათარყანმა თავისი ბიძა მოსოტრ დადემჭელიანი საჩქაროდ გაგზავნა მათთან მოციქულად და შეუთვალა თენ-

თენგიზ დადუშქელიანი, რევოლუციონური მოძრაობის
ხელმძღვანელი ზემო სვანეთში.

გიზს: „ნუ ლუპავ და ნუ აყენებ ხალხს შემცდარ გზაზეო“. ხალხმა თავი მოიყარა და თათარყანს მისი მოციქულის პირით ბაყების მიცემაზე უარი შეუთვალა და თან სთხოვა, რომ ამ საქმეზე ამიერიდან მათთან არავინ გამოეგზავნა. თენგიზმა თავისი ძხრით თათარყანს ასე შეუთვალა: „მე ხალხს არ ვაცდენ, არამედ მხარს ვუჭერ, რომ ის ამიერიდან მაინც არ იყოს სხვისი ლუკმა და ყურმოჭრილი მონაო“ და სხვა...

მოსოსტრიმ რომ დამაკმაყოფილებელი პასუხი ვერ მიიღო, დაბრუნდა თათარყანთან და გადასცა ყოველივე. ამის შემდეგ თათარყანი თავისი ამალით შევიდა ბეჩოში და სოფ. ჭკიდიანარში დაბანაკდა.

ამ დროს ცხუმარშიც უკვე მძლავრი ორგანიზაცია იყო დაარსებული მასწავლებელ დანიელ ქინქლადის, მაცგი გოშვანის, ვასილ არღვლიანის, ნიკოლოზ არღვლიანის, გეყვა არღვლიანის და არჩილ ჯაჭვიანის თაოსნობით. ამ ორგანიზაციის წარმომადგენლები ნიკ. არღვლიანი და მაცგი გოშვანი გაიგზავნენ თენგიზთან და გადასცეს მას, რომ მთელი ცხუმარის ახალგაზრდობა მზადაა მზერს შეუერთდეს და შეჭვიცოსო.

ცხუმარ-მზერის რევოლუციონერთა პირველი შეერთებული კრება გაიმართა ს. მზერში 1915 წ. აპრილში, ხოლო მეორე კრება მაისის დამლევს უშხვანარში. კრების შემდეგ ხალხი წავიდა უშხვანარის ეკლესიაში. სადაც თეიცი მიიღეს, რომ ამიერიდან ხალხს შეეწყვიტა ყოველგვარი დამოკიდებულება ადგლობრივ მთავრობასთან და თავის ბატონებთან.

გაიგო თუ არა ადგილობრივმა ბოქაულმა ალი გარდაფხაძემ ხალხის ასეთი გადაწყვეტილება, მთელი თავისი ძალებით უშხვანისაკენ გაეშურა. ხალხმა რომ მისკენ მიმავალი ბოქაული და ჩაფრები დაინახა, აღელდა, მოემზადა საბრძოლველად და ეკლესიის გალავანში და მის მიდამოებში ჩაესაფრა. ბოქ. გარდაფხაძესთან სამი კაცი გაგზავნეს წინადადების მისაცემად, რომ ან უკან დაბრუნებულიყო ან მოსულიყო კრებაზე წყნარად. მშვიდობიანად და არავითარი საწინააღმდეგო ზომების მიღება არ გაებედნა.

ბოქაულმა აღუთქვა ხალხს; რომ ის მათ არაფერს დაუშავებდა, მივიდა იქ, სადაც ხალხი იყო თავმოყრილი დასაფიცებლად. გააფრთხილა ხალხი, რომ ტყუილა თავი არ დაელუპათ, მიმართა თენგიზს საყვედურებით და უთხრა: „შენ თუ შენი თავი არ გენანება, ამ ხალხს მაინც რად აცდენ და ლუპავო“. თენგიზმა უპასუხა: „მე ხალხს კი არ ვაცდენ, არამედ კეთილ გზაზე ვაყენებო, შენ კი მარტო მაგ შენს პაგონებს ემსახურებო“. ხალხმა მას გამოუცხადა, რომ ამიერიდან ხალხი სპობს მთავრობასთან დაფოკიდებულებას, აყენებს ხალხის მიერ

ამორჩეულ ასისტავენს და რაზმებს წესრიგის დასაცავად. და ადმინისტრაციაც შერცხვენილი უკან დაბრუნდა.

ამის შემდეგ ყველა თავადებმა თავი მოიყარეს ეცერის სასახლეში. გადაწყვიტეს ბრძოლა თავდაცვისთვის და გამაგრდნენ ეცერის ციხე-სიმაგრეში, მთელი თავისი ძალებით და ადგილობრივი ადმინისტრაციის ნაწილით.

გაიგო თუ არა ყოველივე ეს ეცერის გლეხკაცობამ, ს. ს. ლადრერში. ლაშხრაშში, ლანტელში, უღვალდში, ცალანარში და ისკარში მცხოვრებლებმა, გადაწყვიტეს ცხუმარ-მაზურთან და ბეჩვთან შეერთება და შეფიცება. ამნაირად თითქმის უმრავლესი ნაწილი სადადეშქელიანო სვანეთისა შეერთდა მთავრობისა და თავადების საწინააღმდეგოდ და როდესაც ყველანი ერთად დასაფიცებლად მიდიოდნენ ეცერის ანუ ფხოტრერის მთავარ ანგელოზის ეკლესიაზე, ამ დროს ეცერის სასახლიდან თავ. დადეშქელიანებმა დაუშინეს მათ ზარბაზნები, მაგრამ ხალხიდან არავინ დაზარალებულა.

ამის შემდეგ თავადებს ხალხი მთლად ჩამოშორდა და მათი დაცვა იკისრეს ფარის, ჩუბხევის, ლატალის, მესტიის და მულახის მხაროდ ზოგიერთმა თავადებთან დაახლოვებულმა აზნაურებმა და გლეხებმა.

ივლისის ბოლო რიცხვებში სვანეთიდან ქუთაისში გაგზავნილ იქნენ საერთო მდგომარეობის გასაცნობად მაცგი გომეანი და ნიკოლოზ არღვლიანი, რომლებიც მოვიდნენ პირდაპირ ჩემთან. მე ისინი მივიყვანე სადაც საჭირო იყო. მათთან ერთად სვანეთში გაიგზავნენ გრიგოლ ლალიძე და ლამბაშიძე. ამ პირების სვანეთში მისვლისთანავე მოწვეული იქნა კრება ბეჩოს სასწავლებელში თენგიზის, ვარლამ გელოვანის და დან. ქინქლაძის ინიციატივით.

ამის შემდეგ ყველამ ერთად ჩამოიარეს მთელი სადადეშქელიანო სვანეთი. სადაც ავითაცხიას ეწეოდნენ მთავრობისა და თავადების წინააღმდეგ. სექტემბერში ეცერის თემში ს. ლადრერში მცხოვრებ გლეხებს მოუვიდათ შეტაკება თავად დადეშქელიანებთან, რომლის დროსაც მძიმედ დაიჭრა თავადი ალექსანდრე დადეშქელიანი.

ოქტომბრის ბოლო რიცხვებში მოხდა კრება ვარლამ გელოვანის ლატალის სკოლაში. ამ კრებაზე გამოტანილი იქნა დადგენილება, რომ მიღებული ყოფილიყო ზომები თავისუფალი სვანეთის რევოლიუციონურ მოძრაობაში ჩაბმისათვის, რომ მოეხდინათ ლიკვიდაცია ადგილობრივი ხელისუფლებისა და განეიარაღებიათ იგი.

დეკემბერში თენგიზ დადეშქელიანი ბეჩოს რაზმით დაეცა სვანეთის ბოჭაულის სამმართველოს და აჰყარა იარაღი ადმინისტრაციას. ამორე დღესვე ვარლამ გელოვანის და ი. ფაღლიანის მეთაურობით ლა-

ტალის რაზმი და რამოდენიმე მესტიელი წავიდნენ ბეჩოში და დაიჭირეს ბოქაული პ. ყიფიანი. ცხუმარის რაზმმა ვასილ არღვლიანისა და სხვების მეთაურობით გადასწვა სვანეთის საბოქაულოს სამმართველოს მთელი საქმეები. ამნაირად გაუქმებულ იქნა სვანეთის საბოქაულო და მისი ადგილი ხალხურმა მთავრობამ დაიკავა.

ამის შემდეგ რევოლიუციონური მოძრაობის სათავეში მდგომმა პირებმა გააკეთეს წითელი დროშა შემდეგი წარწერით: „გაუმარჯოს ძმობა-ერთობას და მუშა ხალხს. ძირს თვითმპყრობელობა“. ამ დროშით ისინი დადიოდნენ მთელ სვანეთში, ადგენდნენ რაზმებს, აფიცებდნენ ხალხს. მთავრობის საწინააღმდეგოდ და აყენებდნენ ყოველ თემში ხალხურ მთავრობას წესრიგის დასაცავად. 1906 წ. იანვრის პირველ რიცხვებში თითქმის მთელი სვანეთი რევოლიუციონერების ხელში იყო.

ამის შემდეგ თათარყან დადგმულიანი წავიდა ქუთაისში, ცხუმარის თავადი ბეჭირბი წავიდა. ლეშტერში თავის გამზრდელებთან, ხოლო მოსოსტრი დადგმულიანი და მისი შვილები ლეჩხუმში გაიხიზნენ.

როდესაც საქართველოში, რეაქციამ გაიშარჯვა და ალიხანოვი ცეცხლითა და მახვილით ანადგურებდა დასავლეთ საქართველოს, ამ დროს თენგიზმა მიიღო ლევან დადგმულიანისაგან წერილი, რომ სვანეთი გამოსულიყო ალიხანოვის საწინააღმდეგოდ, მაგრამ როდესაც 800 კაცამდე იქ წასასვლელად მზად იყო. თენგიზმა მიიღო ლევანისაგან მეორე წერილი, რომლითაც ატყობინებდა, რომ ხალხი დაშლილიყო. 1906 წ. დასაწყისში სვანეთში მოვიდნენ საქართველოდან გამოქცეულნი: მ. დადიანი, სპირიდონ კელია. გიგა ჯუღელი და იოს. ყიფშიძე, რომლებიც დიდ ხანს სვანეთში იმალებოდნენ და შემდეგ ზოგი ყაბარდოში წავიდნენ, ზოგიც იმერეთში დაბრუნდნენ.

ამავე 1906 წ. აგვისტოში თავადების შუამდგომლობით „წესიერების დასამყარებლად“ სვანეთში მთავრობის მიერ გაგზავნილი იქნა შეფის ჯარები პოლკ. შიშკევიჩის მეთაურობით, მაგრამ ქვემო სვანეთში, ლაშხეთში მას შეხვდა ზემო-სვანეთის დელეგაცია. შიშკევიჩისა და ამ დელეგაციის მოლაპარაკებით საქმე მშვიდობიანად დამთავრდა და ჯარი ქუთაისისაკენ დაბრუნდა.

თავადებმა რომ სვანეთში ჯარის მოსვლით გლეხებზე ჯავრის ამოყრისა და რევოლიუციისაგან შელახულ თავმოყვარეობის აღდგენის წადილს ვერ მიაღწიეს. ამით ძალიან უკმაყოფილო დარჩნენ და შიშკევიჩისა და მათ შორის შეგობრობა დიდი კონფლიქტით დამთავრდა.

ამის შემდეგ სადადეშქელიანო სვანეთმა გაგზავნა ქუთაისის გუბერნატორთან 60 კაცი, რომლებიც შუამდგომლობდნენ თავადების დამოკიდებულებისაგან განთავისუფლებას, ან სადმე სხვაგან გადასახლებას. მაგრამ არამც თუ მიზანს ვერ მიაღწიეს, არამედ დაჭერას ძლიერს გადაარჩენ.

1907 წ. სვანეთში რეაქცია გამეფდა. პასუხისგებაში იყვნენ მიცემული: თენგიზ დადეშქელიანი, ვარლამ გელოვანი, მიხ. სუპატაშვილი, ლ. ჯაკობია, მაცგი გოშვანი, ნიკოლ., გეყვა და ვასილ არღვლიანები, ვასილ კვანჭიანი, ემზა წერედიანი, დავით დუ არსენა ხვინთელანები, დ. წერედიანი, მამა ვიბლიანი, სათგერ არღვლიანი, შიტო არღვლიანი, ალექსანდრე გაბულდანი, ქაუზა გაბულდანი, მუზა ჩორგუანი, ანთუყვ, მურზილ, როზან, ჯანყვათ, დათა და სოუხ კვიციანები, იოსებ ვიბლიანი, ი. ფალრანი, ალ. ნიგურიანი, ქარიმ ფალიანი, ალექსი ემუზას ძე კვიციანი და ალექსი ნაწიფის ძე კვიციანი.

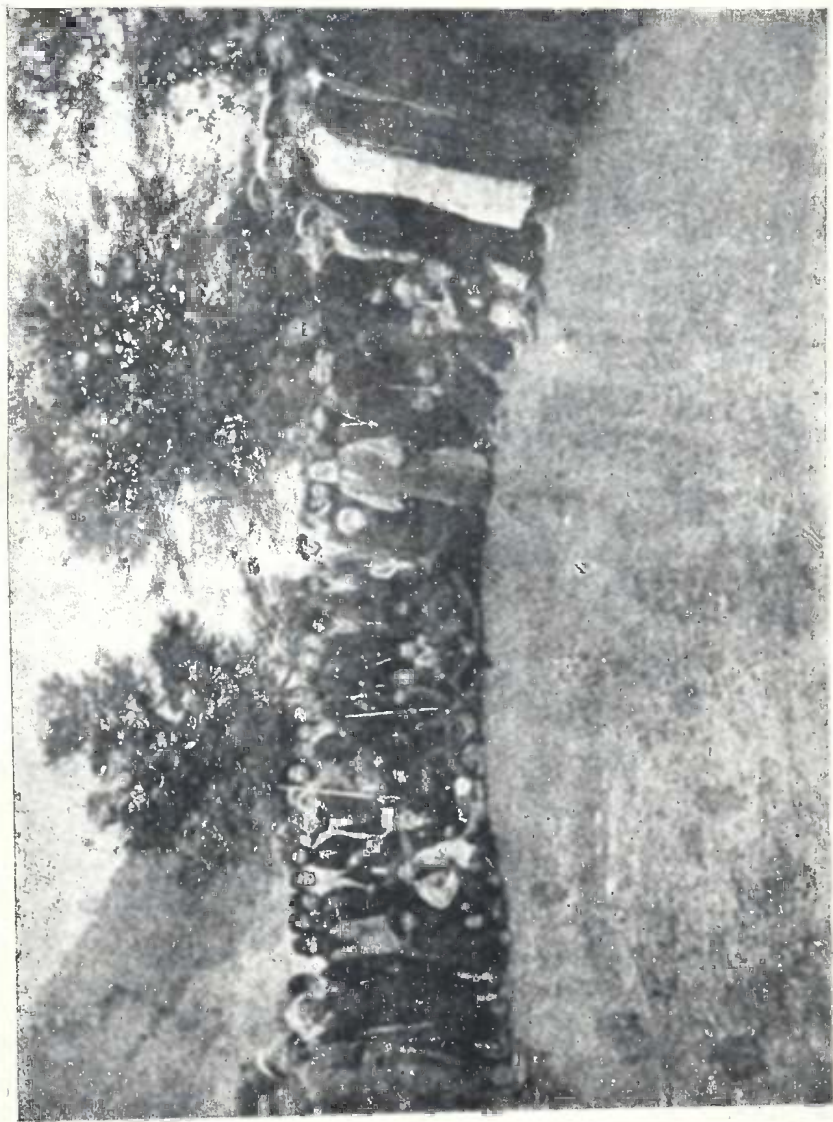
მღვდ. მიხ. სუპატაშვილს და მაცგი გოშვანს მიესაჯათ საუკუნოთ ციხიბირში გადასახლება. თენგიზ დადეშქელიანი და ლევან ჯაკობია სასამართლოს არ გამოეცხადენ, დანარჩენები ზოგი განთავისუფლდნენ, ზოგსაც მიესაჯათ 1-3 წლამდე ციხე.

თვით ეცერ-ცხუმარისა და ბეჩოს გლეხკაცობაც ამ დროს საშინელ მდგომარეობაში ჩავარდა, რადგან თავადებმა მათ ორი წლის გადაუხდელი ნადელები ერთად მოსთხოვეს. ბევრი იყო ისეთი მოსახლე, რომელიც წლიურად იხდიდა თავადის სასარგებლოდ 150 მანეთს და ეხლა უნდა გადაეხადა ერთად 300 მან.

საუკეთესო ხარი ამ ფულის ანგარიშში თავადს მიჰყავდა 40 მანეთად, ძროხა 20 მან., თხა და ცხვარი 3 მან., პური კვილოლა (2 ფუთი) 3 მან. და სხვა...

ამნაირად, 300 მანეთის გადამხდელს უნდა გადაეხადა ერთად 15 ძროხა ან 9 ხარი ან სხვა ღირებულება ამის კვალობაზე. ცხადია, გლეხობისათვის ეს ერთობ აუტანელი შეიქმნა და ამიტომაც ამის გადახდაზე თავადებს გაუძალდნენ. როდესაც თავადებმა ადმინისტრაციის საშუალებით სცადეს ნადელების გადახდევინებდა, ცხუმარის გლეხობამ მათ წინააღმდეგობა გაუწია.

მთავარი დამნაშავენი: ყანღუთ, თუთარ, ისმაილ და ნუა არღვლიანები, ფუთი ქალდანი, ბეჭმურზა შომპრიანი და მუზა ჯაკვლიანი მთავრობის მიერ იქნენ შეპყრობილი, მაგრამ როდესაც ისინი ბოქაულს და ჩაფრებს ცხუმარიდან მიჰყავდათ, გამოეყიდნენ ქალები მესე და მელანია არღვლიანების თაოსნობით, რომლებმაც პოლიციე-

სვანეთის დელეგაცია, რომელიც შეხვდა 1906 წ. სვანეთში მომავალ ჯარს სასაში და უკან დააბრუნა.

ლებს დაუშინეს ქვეები, ზოგიერთ მათგანს აჰყარეს იარაღი და დაჭერილები იქვე გააშვებინეს.

ამის შემდეგ ამ საქმეზე მოვიდა სვანეთში ლეჩხუმის მაზრის უფროსი ენკელი, რომელმაც ორივე მხარე დაითანხმა იმაზე, რომ აერჩიათ კომისია და მას მოეხდინა ნადელში მისაცემ საგნების შეფასება.

ამ კომისიაში შედიოდნენ თავისუფალი სვანეთიდან: 1) ბიტი ფარჯიანი (ეზაშა), 2) ბექმურზა ფარჯიანი (ნუაშა), 3) ბექმურზა გირგულიანი (მანაშა); ფარის თემიდან: 4) სუმაი რეზესიძე, 5) ვიბლიან ვიბლიანი და ჩუბეხევის თემიდან: 6) აჩი ცინდელიანი. მაგრამ ვერც ამან უშველა გლეხობას, რადგანაც ხარს ისინი აფასებდნენ 40 — 60 მანეთამდე, ძროხას 30 — 35 შ., თხზს და ცხვარს 3 — 5 მან., და ერთ კვიდოლა (2 ფუთ) პურს, სიმინდს და ფეტვს 4 მან.

ამნაირად, 1905 წ. რევოლიუცია დამთავრდა ორი წლის გადაუხდელობის ნადელების ერთად გადახდევინებით, გლეხების დარბევით, ციხეებში დამწყვდევეთ, ზოგიერთ მათგანის იქ წუთისოფლის გამოსალმებით, ციხეში გადასახლებით და მთავრობის მიერ დევნილ აენგეზ დადევნებულების დასწავლებით.

ლეჩხუმ-ქვემო სვანეთში ხალხის რევოლიუციონურ იდეებისა და მოძრაობის სულის ჩამდგმელი და თვითმპყრობელურ წესწყობილების დამხობისათვის მუშაობის პირველი მერცხალი იყო ის შამშე გელოვანი, რომლის უმანკო სისხლიც ამ საქმისათვის პირველათვე იქნა დათხეული სვანეთის მთებში.

მუშაობის დაწყებისთანავე მას გვერდში ამოუდგნენ სოც.-დემ. პარტიას მემარცხენე ფრთის წევრები: თ. ლევან დადევნებუანი, სოსი პეტრე ასათიანი, თეოფანე გორგასლიძე, მღ. არტემ ბოჭორიშვილი, რუბენ ყიფიანი, პლატონ ახვლედიანი, ვიქტორ ახვლედიანი და სხვები, რომლებმაც 1903 წლიდან დაიწყეს მუშაობა.

1905 წ. აპრილის პირველ რიცხვებში შამშე გელოვანი, ლადი ემუხვარი, გიორგი ლომინაძე წავიდნენ ქუთაისიდან ლეჩხუმში, სადაც ს. ლასხანაში ვიქტორ ახვლედიანის სახლში გაიხსნა არალეგალური კრება. ამ კრებაზე გადაწყდა: შამშე გელოვანის; თეოფანე გორგასლიძის, ლადი ემუხვარის და გიორგი ლომინაძის ქვემო სვანეთში გაგზავნა სამუშაოდ, ჩოლურელ გლეხის ჯატუ ლიპარტელიანის თანხლებით, ხოლო სხვა ამხანაგებს დაევალებათ ლეჩხუმის თემებში მუშაობა.

შამშე თავისი ზემოხსენებული ამხანაგებით გაემგზავრა სვანეთში, სადაც პირველი კრება მოიწვიეს ლენტეხის საზოგადოებაში.

ლენტეხში მათ მიერ იქნენ დაყენებული: ათისთავები, ასისთავები, მებრძოლი რაზმები, ერთი სიტყვით ხალხური მთავრობა.

მეორე დღეს შამშე გელოვანი და გიორგი ლომინაძე წავიდნენ ჩოლურის საზოგადოებაში, სადაც მათ კრება ქონდათ დანიშნული, ხოლო გორგასლიძე და ემუხვარი ლენტეხში მუშაობის დამთავრების შემდეგ უფრო გვიან უნდა წასულიყვნენ ჩოლურისკენ.

შამშესა და მისი ამხანაგების ჩოლურში ჩასვლისთანავე გაიმართა დიდი მიტინგი ადგილობრივ კანცელარიასთან. ენერგიით სავსე ახალგაზრდა შამშეს ხალხის მონობის ბორკილების დამსხვრევისაკენ გულწრფელ მოწოდებას არაჩვეულებრივი თანაგრძნობით და აღტაცებით შეხვდა ჩოლურის მრავალტანჯული გლეხობა. აქაც დაყენებულ იქნენ: ათისთავები, ასისთავები და მებრძოლი რაზმები. დახეულ იქნა მეფის სურათი, შამშე აქედან უნდა გადასულიყო ლაშხეთის საზოგადოებაში.

თავად გარდაფხაძეებს მათ სამფლობელო ქვეყანაში მომხდარმა ამბებმა, არსებული წეს-წყობილების წინააღმდეგ მუშაობამ, შამშეს მიერ მიტინგის მოწვევამ, მეფის სურათის დახევამ ძილი ძალიან დაუფრთხო, ააღელვა და შეაშფოთა. ექვსმა მათგანმა: ბექირბიმ, მელიტონმა, სასომ, ლევანმა, ქელიჩბიმ და გრამიტონმა სასწრაფოთ თავი მოიყარეს ს. ლევშიერში. ამ დროს ლაშხეთის საზოგადოებიდან ჩოლურში ჩამოვიდა სამი გლეხი შამშეს და მის ამხანაგების ლაშხეთისაკენ წასაყვანად. გარდაფხაძეები დახვდნენ მათ გზის პირად და უბრძანეს უკან დაბრუნება. ორი მათგანი შეჩერდა, ხოლო მესამე, სპირიდონ ონიანი, მათ ბრძანებას არ დაემორჩილა და განაგრძო თავისი გზა. გარდაფხაძეებმა ესროლეს მას თოფები და იქვე მოკლეს.

შამშე და მისი ამხანაგები ამ დროს უკვე ჩოლურიდან ლაშხეთისკენ იყვნენ გამგზავრებული და როდესაც გზაზე სროლა მოესმათ, შამშე მიხვდა, რაშიაც იყო საქმე და უთხრა ლომინაძეს: „ეს გარდაფხაძეები არიან. შენ დაბრუნდი უკან, მე კი, როგორც ნათესავს, ცუდს მაინც არაფერს მიზამენ, მივალ მათთან, შეიძლება რაიმე ჩავაგონო და დავამშვიდოვო“. ივანე მარგიანმა ისინი გააფრთხილა, რომ არ წასულიყვნენ გარდაფხაძეებისაკენ, მაგრამ შამშემ არ დაიჯერა. ლომინაძე და ჯატუ დაბრუნდნენ უკან, შამშე კი გარდაფხაძეებისაკენ გაეშურა, თავის „ნათესავ“ მელიტონ გარდაფხაძის ეზოში შევიდა და, რადგანაც მასპინძელი შინ არ იმყოფებოდა, იქვე ეზოში დიდ ნიგვზის ხის ქვეშ ჩამოჯდა. გარდაფხაძეებმა ის რომ დაინახეს, ყველანი მისკენ გაიქცნენ და მიუახლოვდნენ თუ არა, ესროლეს ყველამ ერთად თოფები და შამშე იქვე წაიქცა. მერე მივიდნენ მასთან და როდესაც მომაკვდავმა უთხრა: „თქვე ოხრებო, რას მერჩითო“, ერთმა მათგანმა კიდევ

დაახალა თოფი და შამშე წუთისოფელს გამოასალმა. ეს იყო 9 აპრილს.

ამის შემდეგ გარდაფხაძეები გამოეკიდენ ლომინაძეს, მაგრამ თავისმა მხლებელმა ჯატუმ ის გზას გაუყენა საჩქაროდ და სიკვდილს გადაარჩინა. გაქცეული ლომინაძე და ჯატუ გზაზე შეხვდენ მასთან ჩოლურისაკენ მიმავალ გორვასლიძეს და ემუხვარს. უამბეს ყოველივე და ისინიც უკან დაბრუნდენ.

ქვემო სვანეთის გლეხობამ შამშე დიდი მწუხარებით და ტირილით ჩამოასვენა ახალქალაში და ფიცი დასდო მის წინაშე, რომ ისინსლებდენ. ქუთაისის კომიტეტის მიერ შამშეს გასვენებაზე ლეჩხუმში სამი გვირგვინით არალეგალურად ჯერ მარტო მე ვიყავი, გაგზავნილი, ხოლო შემდეგ ამოვიდა სეროიუა ქავთარაძე.

იშვიათ დღეთ შეიძლება ჩაითვალოს ლეჩხუმ-სვანეთის რევოლუციის მათიანეში შამშეს გასვენების დღე; რადგანაც მთელი ლეჩხუმისა და ქვემო სვანეთის გლეხობის გლოვის ზარი და თავისუფლების სამსხვერპლოზე დაღუპულ რევოლუციონერის კუბოზე დაღვრილი ცხარე ცრემლები ბევრ რამეს ზმზღბდენ და ამტკიცებდენ. დიახ, ეს დღე იყო ლეჩხუმის ჩაგრულ გლეხობის სულიერ განწყობილებისა და მისი პოლიტიკური გათვითცნობიერების საუკეთესო გამომხატველი და ხალხის გულის ტკივილების გამომამჟღავნებელი დღე.

ჩონხა-ახალუხში გადაცმულმა სეროიუა ქავთარაძემ რომ ჩვეულებრივი გრძნობიერი სიტყვა დასჭექა მის საფლავზე, ამან ხომ სულ ცვიახლი გააჩინა ხალხის გულში. მის შემდეგ სიტყვები იქმნა წარმოქმნილი ჩემსა და სხვების მიერ. როცა შამშე მიწას მივაბარეთ, მე და სეროიუა ღამით ქუთაისისაკენ გავემგზავრეთ და როდესაც მეორე დღეს სამშვიდობოს მისული ვიყავით, ჯაჭვის ხიდზე გაჩნდა ჩვენ დასაჭერად. დადევნებული ლეჩხუმის მაზრის უფროსი ალ. ბაქრაძე, მაგრამ ამაოდ.

ამის შემდეგ თავ. გარდაფხაძეები ერთ ხანს თავისი ლევშიქის ციხეში გამაგრდენ, მაგრამ ხალხისაგან ისინი იმდენად იყვნენ შევიწროვებული, რომ დიდხანს ციხეში არსებობა ვერ შესძლეს და ზემო-სვანეთში თავის ნათესავ აზნაურებთან გაიქცენ თავშესაფარავად.

გარდაფხაძეების მაშინდელი სულის კვეთებისა და მდგომარეობის საუკეთესო გამომხატველი და დამახასიათებელია, სხვათა შორის, იმ დროს მათ მიერ შეთხზული სიმღერა, რომელიც ლეჩხუმ-სვანეთის კონტრ-რევოლუციონურ წრეებში ძალიან იყო გავრცელებული:

ვის უნახავს ამის მსგავსი
ჩვენ ისენი გვიპირობენ

ჩვენ მიწასთან გვასწორებენ
და ამითი ფულს იღებენ.
ხალხს კი ასე ატყუებენ
ვითომც მისთვის თავსა სდებენ
და ამ გვარი მოტყუებით
ჩვენ კი აღარ გვაყენებენ.
ღირსების და საკუთრების
ხომ წართმევას გვიპირებენ,
ამას აღარ გვეჯერდებიან
ამოწყეტას გვიპირებენ,
უცბათ გვიბრძანეს დათმობა
საკუთრების და ღირსების
ვერ დავთმეთ, სისხლი აღუღდა
თვალი დაგვიდგა ძალზედა
უეცრად სროლა აგვიტყდა
თქვენც უწყით რაც მოგვივიდა
იმ უბედურსა წამზედა.
ექვსი სოფელი გვესია
როგორც არეულთ წესია.
ექვსი თვე ისე გავიდა
მუხლი არ მოგვიკეცია
ღღე და ღამ სროლას გვიტეხდენ
პასუხს ვაძლევდით ექვსია.
ჩვენ ძველსა ციხეს ვიდექით.
თავდარიგითა წესითა.
სიმწრით სიმღერას დავძახდით
ოფლს ვიწურავდით ქესითა
არვის ნაკლებათ არ გვწამდა
სამშობლოს თავისუფლება
არა სირცხვილით, სახელით
ადრევე გვითქვამს თანხმობა.
ღმერთო, ღმერთო, გვედრებით
ერთს სათხოვარს მოგახსენებთ.
სანამ სირცხვილს მოვიგებდეთ
მანამ სიკვდილს მიგვაგებთ.

თავადი გარდაფხაძეები შამშეს სიკვდილის შემდეგაც განაგრძობდენ ინტელიგენციისა და სოციალისტების დევნას, რომელთაც მათ სამფლობელო ჩოლურის თემში გზად გავლაც არ შეეძლოთ.

შამშე გელოვანის მკვლელ გარდაუხადებების ჯგუფი.

შამშეს გასვენებაზე ჩემი დასწრება და მათი საწინააღმდეგოთ ჩემ მიერ წარმოთქმული სიტყვა გარდაფხაძეებმა რომ გაიგეს, რა თქმა უნდა, არც მე მწყალობდენ. როდესაც იმ ზაფხულში მოწაფეები ლაშხეთის ზემო სვანეთში შვებულებაში მივდიოდით, ს. სასაში (ქვემო სვანეთშია) მე მოვიწვიე კრება და შემდეგ ზემო სვანეთისაკენ გავემგზავრე. გარდაფხაძეები თურმე უკან დაემდევენენ, მაგრამ ლატფარის მთაზე გადასვლა მოვასწარით და გადავჩრით, ხოლო როცა შემოდგომაზე ქუთაისისკენ ვბრუნდებოდი, ქელიძე გარდაფხაძე დამხვდა სოფ. კალაში და განიზრახა თოფით ჩემი მოკვლა, მაგრამ როდესაც დარწმუნდა, რომ ჩემს იქაურ ნათესაობას და ჩემთან მიმავალ მგზავრებს ვერ გადარჩებოდა, თოფი ძირს დაუშვა.

ამის შემდეგ ლევან დადემქელიანი იქნა შეპყრობილი მთავრობის მიერ. მთელი ლეჩხუმის და ქვემო სვანეთის ხალხი ამის გაგონებაზე ფეხზე დადგა, ცაგერისაკენ გაეშურა, მას ალყა შემოარტყა და ითხოვა ლევანის განთავისუფლება. მთავრობა იძულებული შეიქნა ის გაენთავისუფლებინა.

იმავე წლის ზაფხულში ლაშხელების მიერ სასო გარდაფხაძის სახლის აივანზე მის მაგიერად იქნა შეცდომით მოკლული გარდაფხაძის ნათესავი და სტუმარი თავ. სავარიონ გელოვანი, ხოლო ლეცურიაში მცხოვრებ ყარაბი გარდაფხაძის განიარაღების დროს წინააღმდეგობის გაწევისათვის დახოცილი იყვნენ ორი თავადი პლატონ და ვასილ ჩიქოვანები.

1905 წლის ბოლო ხანებში ლეჩხუმის და ქვემო სვანეთის შეერთებული მეზობელი რაზმები დაეცენ ცაგერში ლეჩხუმის მაზრის ადმინისტრაციას, განიარაღეს ის, და დასწვეს მთელი ლეჩხუმის სამაზრო სამმართველო დაწესებულებათა საქმეები, ჰყვიშის, ორბელის და სხვა თემების სოფლის კანცელარიები და ლევანის წინამძღოლობით ალიხანოვის საწინააღმდეგოდ ქუთაისისკენ გაეშურენ, მაგრამ რეაქციის გამარჯვების შესახებ ქუთაისიდან მიღებულ ცნობების გამო მექვენიდან უკან დაბრუნდენ. ამის შემდეგ ლეჩხუმ-სვანეთს ეწვია ქუთაისის მაზრის უფროსი თ. ჯანსუხ დადემქელიანი, რომელმაც დასწვა ახალქალაში ლევან დადემქელიანის სახლ-კარი, პლატონ და ბიქტორ ახვლედიანების და რამოდენიმე გლეხის სახლები. დააპატიმრა ლევანის ცოლ-შვილი. ორი კვარის შემდეგ რაჭა-ლეჩხუმს ეწვია ცნობილი რეაქციის გმირი ალიხანოვი, რომელსაც გვერდში ამოუდგენ გარდაფხაძეები და ლეჩხუმის ზოგიერთი თავადები. ლეჩხუმში გამეფდა სამინელი რეპრესიები, რომლის მსხვერპლიც შეიქნენ კაზაკების მიერ

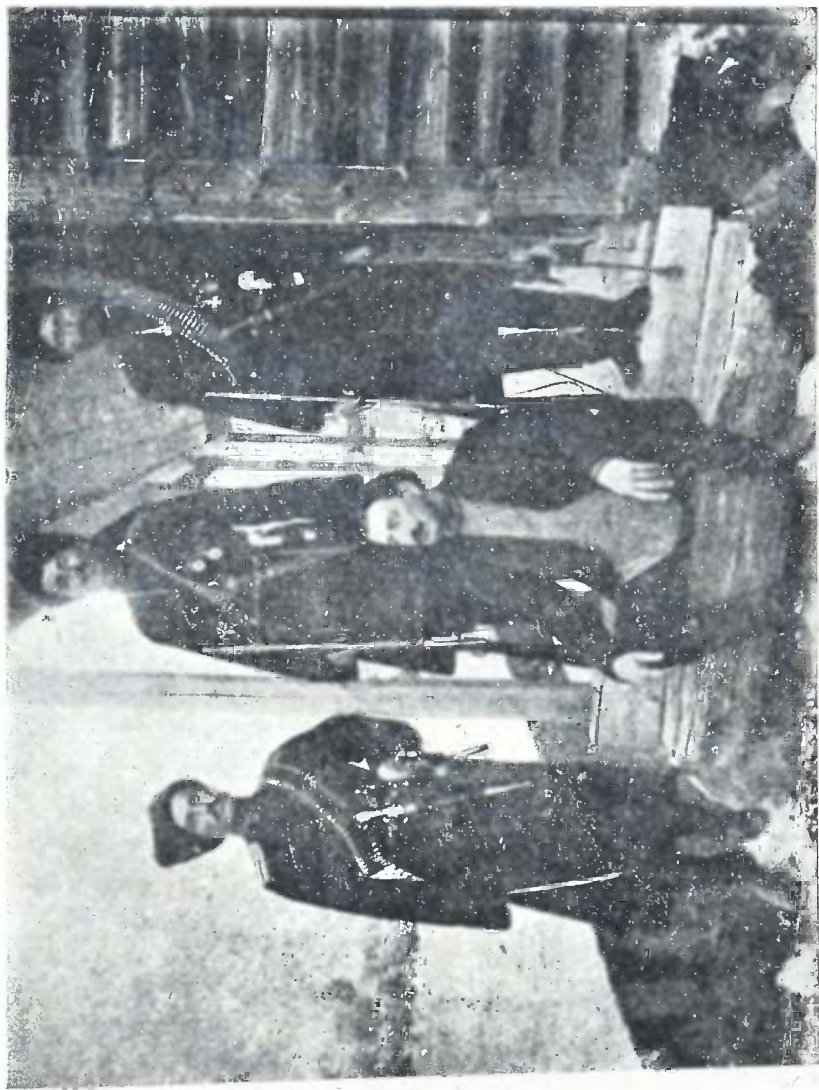
ორბელის წვერზე მოკლული ბიქტორ ფრუიძე, ორპირის ხეობაში დახოცილი ალექსი ლარცულიანი და ერთი ჯაბუკიანი.

ლევანი ამის შემდეგ იძულებული გახდა სტამბოლში გაქცეულიყო, თოფანე გორგასლიძე რუსეთში კონსტანტინოპოლის გუბერნიაში გადასახლეს, სოსი პეტრე ასათიანი იქმნა შეპყრობილი, მაგრამ ქუთაისის ციხიდან 30 სოციალისტის გასაყვანად გაკეთებულ გვირაბით გაიქცა და შვეიცარიაში გადიშალა. არტემ ბოჭორიშვილი ციმბირში გადასახლეს, პლატონ ახვლედიანი ქუთაისის ციხეში გარდაიცვალა და რუბენ ყიფიანი არალეგალურ ცხოვრებას ეწეოდა. ლაშხეთის ორგანიზაციის მეთაურები: ერმანოზა და ერისტო ონიანები იქმნენ შეპყრობილნი. ლევენტო უზრებიანი და ეგნატე ავალიანი ალი გარდაფხანძხს მიერ შეჩენილ მეჯოგეების შემწეობით სტრაჟნიკების მიერ იქმნენ შვედის მთაზე დახოცილნი. ამბაკო და დისიონ ონიანებს და ბეკო ლეფსწვერიძეს მიესაჯათ თვითონ 8 წლის კატორღა და ზოგიერთ მათგანის სახლ-კარი 1906 წ. სვანეთში პოლკოვნიკ შიშკევიჩის მეთაურობით მოსულ ჯარის მიერ იქმნა ცეცხლით განადგურებული.

გარდაფხანძხებმა სხვათა შორის ლევანის ცოლს გაუფხავნეს შემდეგი დაცინვის წერილი:

„ბაცუნია ცარიცაო,
შენი ტახტი წაიქცაო
ალარა გყავს შენი მეფე,
ლახერაში გაიქცაო.
აწ სიცრუეს ვილა გვეტყვის,
რას ვქნათ. რა გვეშველებაო.“

ამის შემდეგ გარდაფხანძხების სიძულვილი ჩოლოურის გლეხობის გულში კიდევ უფრო გაღრმავდა და როდესაც რუსეთის 1917 წლის დიდმა რევოლუციამ თვითმპყრობელური წესწყობილება დაამხო, მასში უცბად იფეთქა შურისძიების ინსტინქტებმა და გადასწყვიტეს გარდაფხანძხების ამოწყვეტა. მეფის მთავრობის დამხობის პირველ ხანებში სვანეთი უმთავრობოთ დარჩა და ამიტომ ზემო და ქვემო სვანეთის ხალხმა გადაწყვიტა შეერთებულიყო. ზემო სვანეთში ამ საქმეზე შუშაობა დამთავრდა და სვანეთის ამორჩეულები ანუ ამ საქმის მომწესრიგებელი პირები ქვემო სვანეთში ჩამოვიდნენ სამუშაოდ ჩოლოურის თემის ხალხმა თავი მოიყარა ადგილობრივ კანცელარიასთან. თავად გარდაფხანძხებს ღაევალით ამ კრებაზე გამოცხადებულიყვნენ. ჩოლოურლებმა ისარგებლეს ამ შემთხვევით გარდაფხანძხების გაწყვეტის განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად და როდესაც ამ კრებიდან ალი, ლევანი და სემინარი შინისაკენ მიდიოდნენ,

ლევან და დემეტრიანი, დატუსადგმული 1905 წ.

გზაზე ესენი დახოცილი იქნენ დადარაჯებული ჩოლურელების მიერ. სასო და გრამიტონი ამ დროს სოფ. ჭველიერში იყვნენ. ხალხმა ისინი მიიმწყვდია იქ ერთ ოჯახში, გამოიყვანა გარედ და დახოცა. ყარაბი გარდაფხაძე კრებას არ დასწრებია და როდესაც მომხდარი ამბავი გაიგო, თავის შვილითურთ თავი ლუჯის ზემოთ ტყეს შეაფარა, მაგრამ მათ თვალი მოჰკრეს ლაშხელებმა და დახოცეს. ჭიჭიკო, სასოს შვილი, სოფ. ზაგალოდაში ჩაუვარდა გლეხებს ხელში და იქ იქნა მათ მიერ მოკლული. ამ ნაირად 1917 წ. 8 გარდაფხაძე 24 საათში იქნა დახოცილი ჩოლურის გლეხობის მიერ და მათი ბატონობაც გაუქმდა. ზემო სვანეთში კი სადადეშქელიანო-სვანეთის გლეხობა შეუდგა თავად დადეშქელიანების სასახლეების ნგრევას და ადგილ-მამულის ურთიერთ შორის განაწილებას. ამ ჟამად მათი სასახლეების ნანგრევების მეტს არაფერს დაინახავთ. ამ ნაირად, ძირიან-ფესვიანად იქნა სვანეთის ცხოვრებიდან ამოფხვრილი 500 წლის განმავლობაში აქ დაშკვიდრებული ბატონყმური წესწყობილება და მრავალტანჯული სვანეთის გლეხობაც ეღირსა თავისუფლებას.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

I

ფურც.

ავტორისაგან 3

სვანების დამოკიდებულება ფეოდალიზმსა და ბატონ-
ყმობისადმი 5—29

1. რაჭის თავადების ჯათფარიძეების დახოცვა სვანების მიერ.
მე-15 საუკუნეში 12
2. თავისუფალი სვანები და თავ. დადემკელიანები 18
3. დადემკელიანების მიერ 85 ლატალელის დატყვევება 21
4. ბეჟანა ყიფიანის მოკვლა უშგულელების მიერ 22
5. დევეთგერი მურზაყულოვის მოკვლა უშკულში 24
6. ფუთუ. ფალიანის მოკვლა მესტიაში 24
7. ჯათფარიძის მოკვლა მესტიაში 25
8. ლატალის გლეხკაცობის გამოსვლა ჩარკვიანების წინააღ-
მდეგ 26
9. ლატალელების გამოსვლა დადემკელიანების წინააღმდეგ
1895 წელში 26
10. გალიფხანების (გარდაფხაძეების) ამოწყვეტა ჩოლურის გლე-
ხობის მიერ ძველ დროში 27

II

სვანები და თვითმპყრობელური რუსეთის იმპერიალიზმი 30—55

III

ხალხის თვითმმართველობა სვანეთში 56—91

1. პატრიარქალური წესწყობილება 57
2. გვაროვნული წესწყობილება 60
3. სოფლის უფროსი და სასოფლო წესები 62
4. თემობრივი წესწყობილება 63

5. სრულიად სვანეთის თემთა საკავშირო ყრილობა	71
6. თემის უფროსი	76
7. თემის უფროსის უფლებები და მოვალეობანი	82

IV

სვანური იურიდიული წესწყობილება და სამართლის წესები	92—120
--	--------

1. მსაჯულთ-მეადიტორეები	95
2. სამედიატორო განაჩენას სისრულეში მოყვანის წესი	108
3. სისხლის ფასი თავისუფალ სვანეთში	110
4. სისხლის ფასი სადადეშქელიანო სვანეთში	111
5. ქალის მიერ ქმრის მიტოვება	111
6. უკანონო შვილის შეძენა	111
7. მძიმე ქრილობისაგან რომელიმე ასოს გახმობა	111
8. დარტყმა ქრილობის მიცემით	111
9. დარტყმა ქრილობის მიუცემლად	112
10. სიტყვით შეურაცყოფის მიყენება	112
11. ქურდობა სახლის გატეხით	112
12. კაცის დატყვევება	112
13. წესი თავის გამართლებისა საეჭვო საქმეზე	116

V

ბატონ-ყმური წესწყობილება სვანეთში	121—125
---	---------

VI

რევოლიუციონური მოძრაობა ლეჩხუმ-სვანეთში 1905 წ.	126—137
---	---------

39
8 129

3060 1 806. 80 333.

